

V. ORDLIK

EESTI KEELE
ÕPIK

IV
KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-22509

V. ORDLIK

EESTI KEELE ÕPIK

IV KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

Tähelepanemiseks.

Tähekesega (*) märgitud harjutustest ja ülesannetest tuleb õpetajal teha vastavalt klassi vajadustele valik.

Autor.

TARTU ÜLKOOLI
RAAMATUKOGU

HÄÄLIK, TÄHT, SILP.

ÜLDISI SELGITUSI.

Harjutus 1. Leida, mitmest sõnast koosneb iga antud vanasõna.

Kirjutada vanasõnad vihikusse, kusjuures tähed sõnades eraldada sidekriipsuga. Iga sõna järele märkida sulgudesse tähtede arv. Pealkirjaks: *Tähtede arv sõnades.*

1. Tarkus on enam kui rikkus. 2. Ükski tark ei ole taevast tulnud. 3. Raamat on tarkuse allikas.

Näidis:

1. T-a-r-k-u-s (6) ...

Millest koosneb aga sõna kõneldes? Häälidada üksikuid sõnu. Sõnade hääldamisel (kõnelemisel, kuuldavalt lugemisel) on kuulda häälikuid.

Tähti kirjutame, näeme.

Häälikuid hääldame, kuuleme.

Kirjutatud sõna koosneb tähtedest.

Hääldatud sõna koosneb häälikuist.

Harjutus 2. Lugeda antud lauseid (vanasõnu) ja leida, mitut häälikut me iga sõna hääldamisel kuuleme.

Mitme tähega me iga sõna aga kirjutame?

Töö teha näidise eeskujul tabelina. Pealkirjaks: *Häälikute ja tähtede arv sõnades.*

1. Igaüks on oma õnne sepp. 2. Tee tööd töö ajal, aja juttu jutu ajal. 3. Pea aega kalliks.

Näidis:

Sõna.	Häälikute arv.	Tähtede arv.
kirjutame	9	9
hääldan	6	7
raamatusse	8	10

TÄHESTIK.

Tähed asetatakse kindlasse järjekorda.

Kindlas järjekorras esitatud tähed moodustavad tähestiku.

Eesti tähestikus on 23 tähte:

a	k (kaa)	t (tee)
b (loe : bee)	l (ell)	u
d (dee)	m (emm)	v (vee)
e	n (enn)	õ
g (gee)	o	ä
h (haa)	p (pee)	ö
i	r (ärr)	ü
j (jott)	s (ess)	

Iga täht esineb kahel kujul: suur- ja väiketähena.

Harjutus 3. Kirjutada peast tähestikulises järjekorras suur- ja väiketähed. Pealkirjaks: *Tähestik*.

Näidis:

A, a; B, b

Eesti keeles on teistest keeltest võetud sõnu, milles esineb võõrhäälikuid, näit.:

f — (loe: eff) *telefon, telegraaf, foto, Fedja*;

š — (loe: šaa; vene keele ш) *šokolaad, tušš* (vedelik joonestamiseks), *dušš* (seadis, mis annab peeni veejugasid), *Šura*;

z — (loe: zee; vene keele з) *zoologia* (teadus loomadest), *Zoja*;

ž — (loe: žee; vene keele ж) *žürii* (auhindade määramise komisjon), *Žoržik*.

Tuletada meelde, kuidas kirjutatakse suur ja väike f, š, z, ž.

f, F fotograaf, Fedja

š, Š dušš, Šura

z, Z zoologia, Zoja

ž, Ž žürii, Žoržik

Harjutus 4. Lugeda järgmisi sõnu. Kirjutada nad kõigile kirja-
tehnikanõudeile vastavalt (sõnade seletusi mitte kirjutada). Peal-
kirjaks: *Sõnu võõrtähtedega.*

Fr. R. Faehlmann (loe: feelmann; eesti kirjanik, keeleteadlane, sünd. 1798, suri 1850. a.), *fanfaar*, *šeff*, *Šura* (loe: šuura), *zootehnik* (keskharidusega loomakasvatuse eriteadlane), *August Kitzberg* (eesti kirjanik, sünd 1856, suri 1927. a.), *Zina* (loe: ziina), *garaaž*, *Železnovodsk* (linn NSV Liidus).

TÄIS- JA KAASHÄALIKUD.

Meenutada, missuguseid häälikuid nimetatakse täishääli-
kuiks, missuguseid kaashäälikuiks. Mispärast?

Täishäälikud on a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü. Kõik muud
häälikud on kaashäälikud.

Harjutus 5. Kirjutada antud luuletusest 1 salm (I, II või III) vihikusse ja tõmmata kaashäälikutele loogake alla. Pealkirjaks: *Kaashäälikud*.

Noorusjõud.

Meie noorusjõudu oota,
sünnimaa ja võimas Liit!
Elu uus on meile loota,
meie teha tulevik.

Meie kätes kerkib tehas,
viljarikkaks muutub muld.
Tervet vaimu terves kehas,
vaimustavat võitlustuld!

Saame murdumatuks tüveks,
kui on tormis koduõu.
Isamaa ja rahva hüveks
pühendame noorusjõu!

(P. Rummo.)

HELILISED JA HELITUD HÄÄLIKUD.

Meenutada, missugused eesti tähestikus esinevad häälikud on helilised, missugused helitud.

Võõrhäälikud **f, š** on helitud, **z, ž** on helilised.

Harjutus 6. Lugada antud lause. Tõmmata helilistele häälikutele loogake alla. Pealkirjaks: *Helilised häälikud*.

Kirgiisi NSV on jaotatud 6 oblastisse: Džal-Abad, Frunze, Issök-Kul, Oš, Talass ja Tjan-Šan.

Oblast — valitsemispiirkond Nõukogude Liidus; jaguneb rajoonideks.

Harjutus 7. Tõmmata helituile häälikuile loogake alla. Pealkirjaks: *Helitud häälikud*.

Lai asfalt läigib. Lakkamatus voolus
«Pobeda» kõrval kihutamas «Zim».

Ja kõnniteedel voogab vastu noorust —
on rahutu ja õnnelik see linn.

(M. Kesamaa luuletusest
«Gorki tänaval».)

SULGHÄÄLIKUD.

Hääldata helituid kaashäälikuid. Missuguste juures neist hääldamise algul õhuvool suletakse ja siis sulg järsku avatakse? Missuguste juures on sulg tugev, missuguste juures nõrk?

b, d, g, p, t, k on sulghäälikud.

Harjutus 8. Tõmmata antud mõistatustes sulghäälikutele loogake alla. Pealkirjaks: *Sulghäälikud*.

1. Paik paiga peal, lapp lapi peal, elades ei ole nõela sisse saanud? 2. Mees läheb lakka, lihaliud pea peal? 3. Ei ole kätt ega jalga, aga paneb särgi selga?

(1. Kana. 2. Kukk. 3. Padi.)

p, t, k SÕNA ALGUL.

Vaadelda esimest tähte katkendis esinevates sõnades.

Tuul ja **päike** hakkasid vaidlema, kumb neist võtab teekäijal kuue seljast.

Tuul uhkustas: «Mina raputan selle mehe kuue seest välja.»

Ja hakkas puhuma. Mees aga tõmbas kuuehõlmad kõvemini kinni. Tuul läks ühtelugu kangemaks. Mees läks põõsa taha tuule eest varjule. Tuul puhus põõsa oksad päris vastu maad. Mees tõmbas muudkui kuuehõlmad veel rohkem koomale ja hoidis kõvasti kinni ega mõelnudki kuube seljast võtta.

(Rahvajutust.)

Eesti keeles kirjutatakse sõna algul harilikult p, t, k.

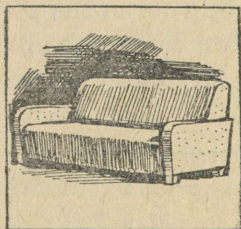
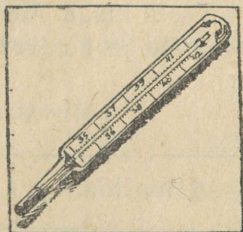
b, d, g SÕNA ALGUL.

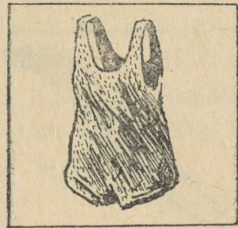
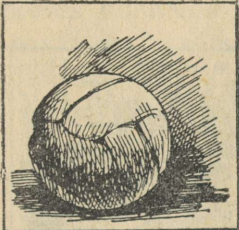
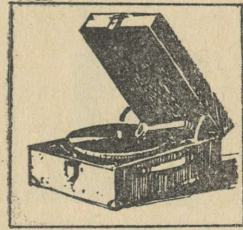
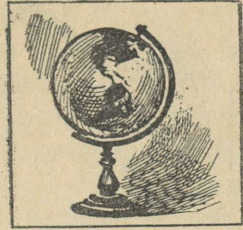
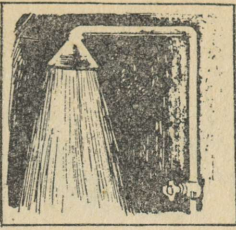
Õppida selgeks järgmiste teistest keeltest laenatud sõnade kirjutamine.

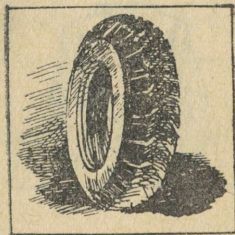
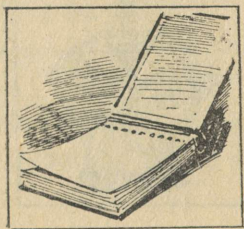
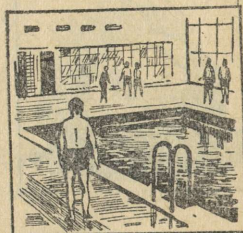
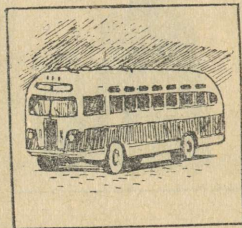
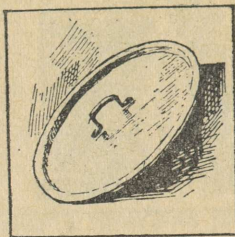
detsember	— 12. kuu
direktor	— juhataja (koolis, vabrikus jne.)
gaas	— õhutaoline aine
geograafia	— maateadus
diktaat	— etteütlus
brigadir	— töötajate rühma juht
brigaad	— töötajate rühm
grammatika	— keeleõpetus
deklameerima	— luuletust ilmekalt ette kandma
gripp	— haigus
beež	— kollakashall värvus
distsipliin	— korrale alistumine
Bruno	— mehenimi
Georg	— mehenimi
Dagmar	— naisenimi
grämm	— kaaluühik
bensiin	— põlev vedelik, tarvitatakse mootorite kütuseks

Mõnedes v o õ r s õ n a d e s kirjutatakse sõna algul b, d, g.

Harjutus 9. Kirjutada järjekorras iga eseme nimi, mis siin on näha. Nimed valida lõpust. Pealkirjaks: *p, t, k ja b, d, g sõna algul.*

Botikud, diivan, bassein, grammofon, dušš, buss, barett, gloobus, dress, plokk, trikoo, kraadiklaas, kitarr, kumm, tušipott, pluus, pall, patarei, kaas, puss.

Harjutus 10. Vali sulgudest õige täht. Pealkirjaks: *p, t, k* ja *b, d, g* sõna algul.

I. 1. Sõitsin (b, p)ussiga linna. 2. Poisil oli (b, p)arett peas ja (d, t)ress seljas. 3. Ema õmbles tütrele uue (b, p)luusi. 4. Lõikusin (b, p)ussiga puutükki. 5. Konstitutsioonipäev on 5. (d, t)etsembril. 6. Ainol oli uus punane (d, t)rikoo. 7. Otsin paar uut (g, k)rammofoniplaati. 8. Elektrit sai taskulamp (b, p)atareist. 9. (G, K)raadiklaas näitas, et poisil oli palavik. 10. Homme kirjutame vene keele tunnis (d, t)iktaadi. 11. Helle isa on kolhoosi (b, p)rigadir. 12. (G, K)itarril oli üks keel katki. 13. Pulber kaalus pool (g, k)rammi. 14. Pese kastruli (g, k)aas puhtaks. 15. Pingisse oli löödud millegagi sügav (g, k)ramm.

II. 1. (G, K)eograafia tunnis toodi (g, k)loobus klassi. 2. Joonestused tegime musta (d, t)uššiga. 3. Pärast võimlemistunde peseme end (d, t)ušši all. 4. Auto jäi seisma, sest (b, p)ensiin oli otsas. 5. Kinkisin õele uue (b, p)alli. 6. Külmetuse tagajärjel haigestusin (g, k)rippi. 7. Tõnu laulis laulukooris (b, p)assi. 8. Mõõblikaupluses oli müüa ilus (b, p)eeži riidega kaetud (d, t)iivan. 9. 16-aastaseks saades saan (b, p)assi. 10. Autol läks (g, k)umm katki. 11. Vihmase ilmaga panen (b, p)otikud jalga. 12. Tõmbasin laual asetsevast (b, p)lokist lehe. 13. (G, K)rammatika tundmine aitab õigesti kirjutada. 14. Kultuurimajas korraldatakse suur (b, p)all. 15. Koolis peab valitsema hea (d, t)istsipliin.

h SÕNA ALGUL.

h-d sõna algul hääldatakse eesti keeles vähekuuldavalt või jäetakse hoopiski hääldamata. Kirjutamisel on aga vaja teada, missugustel sõnadel kirjutatakse sõna algul *h*, missugustel mitte.

<i>h</i> -ga.	<i>h</i> -ta.
<i>hall, halli</i> (värv)	<i>all</i> (vastand sõnale <i>üleval</i>)
<i>hall, halla</i> (külmunud kaste)	<i>allikas</i> (läte)
<i>hallikas</i> (hallivõitu)	<i>aru</i> (mõistus)
<i>haru</i> (puul, nõõril, jõel)	<i>arutama</i> (küsimust)
<i>harutama</i> (nõõri, lõnga)	<i>aru, arvu</i> (1, 2 jne.)
<i>haru, harva</i> (hõre)	<i>ais, aisa</i> (vankril)
<i>hais, haisu</i> (halb lõhn)	<i>agu, ao</i> (koit)
<i>hagu, hao</i> (rajutud oksad)	<i>ind, innu</i> (vaimustus)
<i>hind, hinna</i> (asjal)	<i>igivana</i> (väga vana)
<i>higi</i>	

Harjutus 11. Kirjutada järgmistest lausetest välja *h*-ga algavad sõnad. Pealkirjaks: *h-ga algavaid sõnu*.

Kord talvel hakkas mul haige hammas kõvasti valutama. Helistasin kolhoosi ja palusin sealt linnasõiduks hobust.

Järgmisel hommikul vara hakkas koer väljas haukuma. Ruttasin välja. Väljas helendas kuu. Hangedel hiilgasid ja helkisid tuhanded hõbekübemed.

Varsti jõudis härmatanud habemega küüdimees halli hiirekarva hobusega kohale.

Hüppasin rekke ja sõit läks lahti. Tuli mets. Vaikselt seisid hiiglakõrged härmas männid kahel pool teed. Järsku hobune hirnatas, norskas ja jäi seisma. Vaatasime ringi ja nägime metsa hämaruses mingi haohunniku juures hõõguvat hulk silmi. Hirm hilis südamesse. Tundsin, kuidas selg tõmbus higiseks.

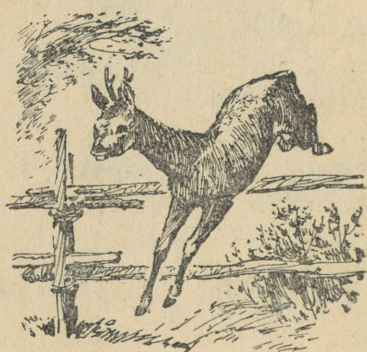
Küüdimees hüppas püsti, hüüdis hirmsa häälega: «Hundid!», haaras reest heinte seest riidesse mässitud püssi, harutas selle sealt kiiresti välja ja hetk hiljem lajatas lask. Läbi heljuva suitsu nägime, kuidas mitu hallikat kogu hüpates harvade põõsaste vahele kadus.

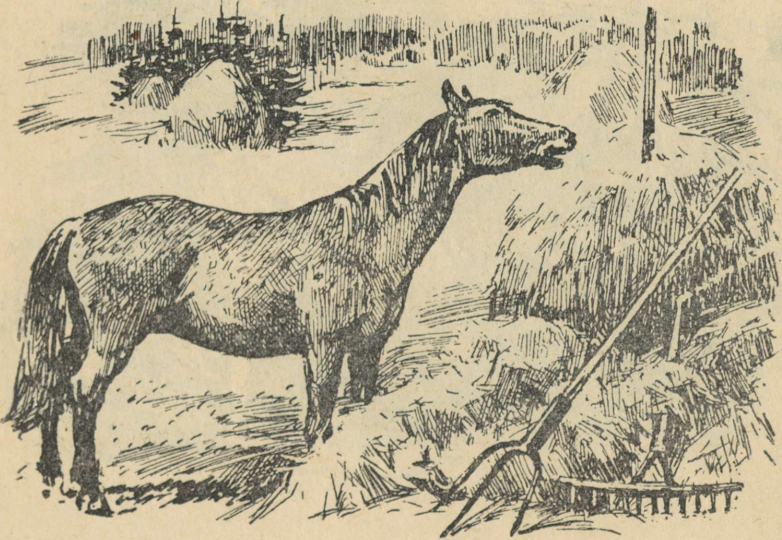
Kihutades läbisime metsa ja hingasime kergendatult, kui jõudisime linna lähistele.

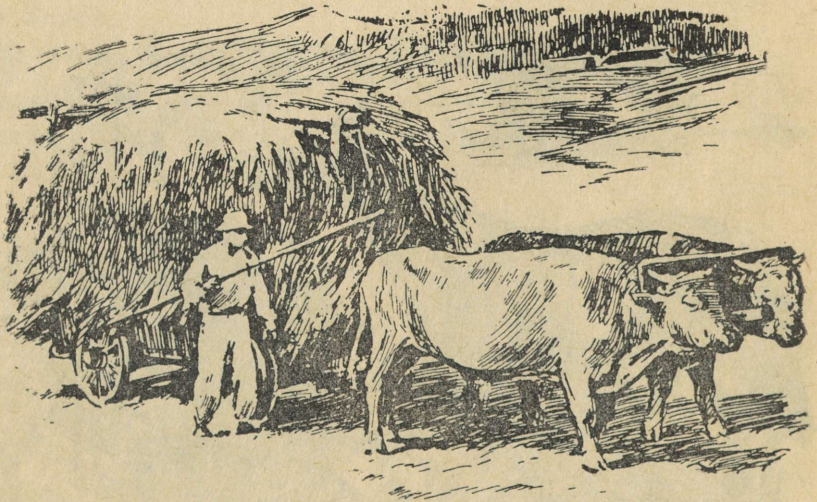
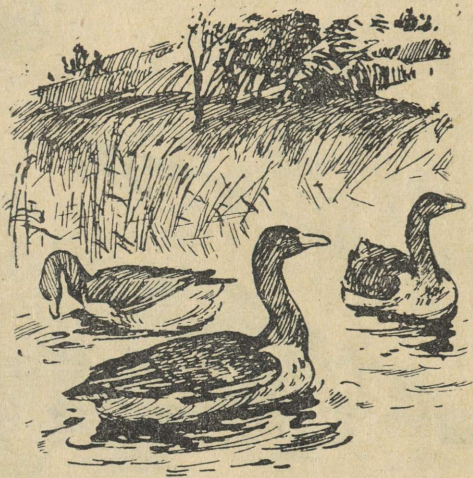
N ä i d i s:

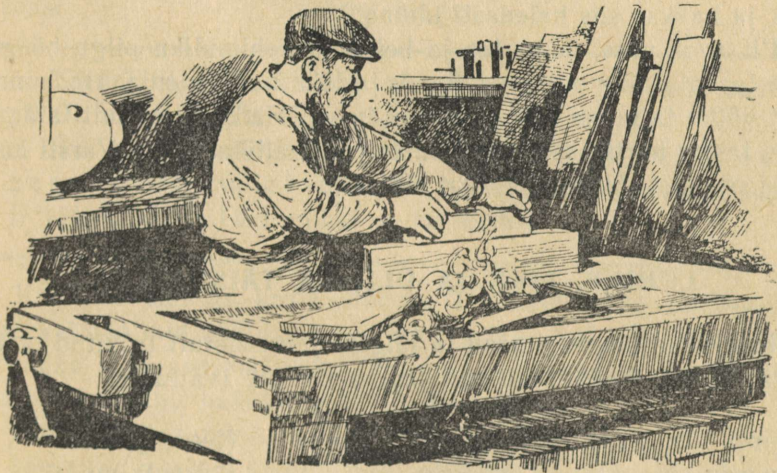
Hakkas; haige hammas; ...

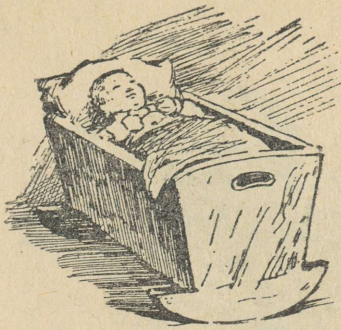
Harjutus 12. Kirjutada iga pildi kohta lause. Lausetes kasutada rohkesti *h*-ga ja täishäälikuga algavaid sõnu. Pealkirjaks: *h-ga algavaid sõnu*.

Näidis:

1. Hall hunt istub öösi hangel ja ulub.

Harjutus 13. Õppida järgnev pala etteütluks.

Hommikul.

Agu helendas eredalt idas. Algas hommik. Hall udu hajus. Harvas haavikus hakkas üksik lind häälitsema. Kusagil haukus koer ja hakkas siis haledasti uluma.

Eit avas ukse, haigutas ja heitis uudishimuliku pilgu hõõguvate taevale. Siis pidas veidi aru ja läks hagu tooma. Haohunnikust võttis ta hulga oksid ja kadus tuppa. Hetk hiljem tuli ta ämbri- riga, laskis hurtsikust haned õuele ja tõi allikast vett. Varsti hakkas korstnast tõusma hallikat suitsu.

LÜHIKE, PIKK JA ÜLIPIKK TÄISHÄÄLIK.

Häädada järgmisi sõnu ja jälgida jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälkute häädamise kestust (vältust):

puri
mürin

puurin
müürin

(teen) puuri
(kõrget) müüri

Kuulmise järgi võrrelda tabelis antud lausetes jämendatult trükitud täishäälkute häädamise kestust (vältust).

Lühike täishäälik (hääldame lühidalt).	Pikk täishäälik (hääldame pikalt).	Ülipikk täishäälik (hääldame väga pikalt).
Pane pall mahal!	Saarele saame paadiga.	Saabusime laagrisse.
Kell helises.	Meil oli eesti keele tund.	Kas sa mäletad seda reeglit?
Pirita rand on ilus.	Näita NSV Liidu piirid!	Saari piirab vesi.
Telgis oli tore olla.	Loome pioneeridest koori!	Lähen kooli koondusele.
Masti külge kinnitati puri.	Puuri lauasse auk!	Palun anna puuri!
Võsas nägin rebast.	Põõsas oli marjadest punane.	Linnul oli põõsas pesa.
Ära jäta kärud tänavale!	Võta käärid ja lõika ääred maha!	Räästa äär oli jääpurikaid täis.
Maru möllas.	Viisin pesunööri põõningule.	Selles tööstuses töötatakse ka õõsi.
Tüdruk rühkis üha edasi.	Tõime küülikutele küünist heinu.	Süüta lõke!

Täishäälikuid hääldame sõnades vahel lühidalt, vahel pikalt, vahel koguni väga pikalt, venitades.

Kui hääliku hääldamine **v ä l t a b** (kestab) lühikest a e g a, siis on häälik **I vältes**. P i k a hääliku puhul on häälik **II vältes**, ü l i p i k a puhul — **III vältes**.

Kui tekib kahtlus, kas häälik on II või III vältes, on soovitatav vastavat häälikut hääldamisel **v e n i t a d a**. Kui selle juures sõna tähendus jääb arusaadavaks (näit. *re-e-e-e-gel*, *rä-ä-ä-ä-sta*), siis on venitatult hääldatud häälik III vältes.

Kui aga venitamine muudab sõna tähendust (näit. *põ-õ-õ-õ-sas oli kõrge*; *pu-u-u-u-ri lauasse auk*) või sõna muutub arusaamatuks (näit. *pa-a-a-a-diga*), siis on häälik II vältes.

Ka aitab hääliku II ja III välde eristada **s õ n a 1. ja 2. silbi kiire hääldamine** (näit. *piirid, piirid, piirid, piirid; tööla-*

takse; töö-ta, töö-ta, töö-ta, töö-ta). Kui 1. ja 2. silp kuuluvad ühepikkustena (näit. pii-rid, pii-rid, pii-rid), siis III vältes olevat häälikut sõnas ei ole. III vältes oleva hääliku puhul hääldatakse 1. silpi 2. silbist tunduvalt pikemalt (näit. töö-ta, töö-ta, töö-ta), hääldamisel sõna «lonkab».

Harjutus 14. Lugeda antud laused ja määrata sõnades allakriipsutatud häälikute välde. II ja III välte määramisel kasutada eespool antud näpunäiteid (venitamine, 1. ja 2. silbi korduv kiire hääldamine).

Töö teha tabelina. Pealkirjaks: *Täishäälikute välted.*

1. Ehitusel töötas ligi s a a d a töölist. 2. S a a d a kedagi klaasi järele! 3. Tahan s a a d a autot. 4. Mees k e r i s traati. 5. Auto k e e r a s laojuurde. 6. Tuuleke e e r i s lõhkus katuse. 7. Toodi k i v e ja l i i v a. 8. Saime hea l i i v a. 9. Too p o o l e meetri pikkune lauatuük. 10. Vaata kraana p o o l e! 11. Inseneri p o l e praegu siin. 12. Lahusta värv k u u m a veega. 13. Ehitusplatsi tulede k u m a paistis kaugele. 14. Too k u u m a vett! 15. Katuse ääres oli v õ r e. 16. Selle seina sees on kolm l õ õ r i. 17. Lõpetasime l õ õ r i ehitamise. 18. Katsime katuse ä ä r i. 19. Ära seisa katuse ä ä r e juures! 20. Andke n õ õ r i! 21. Hoi a n õ õ r i otsast kinni! 22. Sõida m õ r d i järele. 23. Kas m ü ü r i n selle ava kinni? 24. Kivipurustaja m ü r i n kostis kaugele. 25. Lõhkusime vana m ü ü r i.

Mört — müüritöödel kivide sidumiseks, krohvimiseks tarvitatav segu.

Näidis:

Täishäälik.		
I vältes (lühike).	II vältes (pikk).	III vältes (ülipikk).
<u>s a d a</u>	<u>s a a d a</u> (kedagi)	(tahan) <u>s a a d a</u>

Lühike (I vältes) täishäälik kirjutatakse ühe tähega (a, e, i jne.).

Pikk (II vältes) ja ülipikk (III vältes) täishäälik kirjutatakse kahe tähega (aa, ee, ii jne.).

Täishääliku II ja III väldeid saab teineteisest eristada ainult kuulmise järgi.

Harjutus 15. Lugeda antud laused. Häaldada eraldi neid sõnu, milles on sulud. Kirjutada sulgudes olev täishäälik ühe või kahe tähega, nagu on nõutav. Sõna järele märkida täishääliku valde. Pealkirjaks: *Täishäälikute väldeite määramine.*

1. Õpilane ei tohi ülearust k(o)li k(o)li tuua. 2. K(u)ri koer jooksis k(u)ri ukse j(u)rde ja hüppas k(u)ri. 3. Sa s(a)da mulle postiga see s(a)da rubla, mis mul oli s(a)da. 4. Lapsed tegid k(ä)ruga õues mitu t(i)ru ja k(ä)ru. 5. Ära p(i)lu p(i)lu vahelt! 6. Sadamas seisis s(u)r lodi. 7. K(o)lis l(o)di malering. 8. K(e)da isa õpetab? 9. K(e)da meile n(e)li k(a)likat! 10. «J(ä)me s(i)al!» ütles üks j(ä)me h(ä)l rahva hulgast. 11. Kass tõmbas m(ü)ra k(u)ldes selja k(ü)ru. 12. L(o)di otsas ripub tinapomm. 13. V(õ)ras m(e)s k(ü)sis t(e)d. 14. T(u)le t(u)leveski j(u)rdel. 15. Metsa lähedal t(e)gi jõgi s(u)re k(ä)ru. 16. M(i)na on m(i)nu hea sõber.

Lodi — suur paat.

Lood — nõör, mille otsas raskus; loodiga määratakse, kas müür, post jne. ei ole viltu.

Näidis:

Õpilane ei tohi ülearust k()li (I) k()li (III) tuua.

Lugeda laused ja vaadelda nendes jämendatult trükitud sõnu. Millega need lõpevad? Häaldada jämendatult trükitud sõnu. Mitmendas vältes on nende lõpptäishäälik?

1. Löö puu nii pooleks! 2. Vii tool laua juurde! 3. Arvo seisis vee ääres roo sees. 4. Jää meile kuni selle kuu lõpuni! 5. Tee ääres on hea maa. 6. Too see kee siia! 7. Mängisin marsi asemel hoopis muu loo. 8. Õnnetus juhtus ree suure hoo tõttu. 9. Joo veel piima! 10. Püü ei saa lennata.

Täishäälikuga lõppevates ühesilbilistes sõnades on täishäälik **ülipikk**, seega **III vältes**.

**ÜHESILBILISED SÕNAD, MILLEDES ÜLIPIKK TÄISHÄÄLIK
KIRJUTATAKSE ÜHE TÄHEGA.**

Et õigesti kirjutada, peab teadma järgmiste sõnade tähendust:

<u>ma</u> = m(in) a	vrđ. <u>maa</u> (maapind)
<u>sa</u> = s(in) a	<u>saa!</u> (sõnast <i>saama</i>)
<u>ta</u> = t(em) a	
<u>mu</u> = m(in) u	<u>muu</u> (mõni teine)
<u>su</u> = s(in) u	<u>suu</u> (näoosa)
<u>me</u> = m(ei) e	<u>mee</u> (sõnast <i>mesi</i>)
<u>te</u> = t(ei) e	<u>tee</u> (jook; maantee)
<u>nad</u> = n(em) ad	
<u>ja</u> (siduv sõna)	<u>jaa</u> = jah
<u>ju</u> (juba)	
<u>ka</u>	

<u>do</u>	} (nootide nimed)	
<u>re</u>		
<u>mi</u>		
<u>fa</u>		
<u>la</u>		
<u>si</u>		
		<u>ree</u> (sõnast <i>regi</i>)

Harjutus 16. Moodustada nii palju lauseid, et neis esineksid vähemalt üks kord eespool toodud ühesilbilised sõnad. Lauseis tõmmata nendele sõnadele joon alla. Pealkirjaks: *Ühesilbiliste sõnade kirjutamine.*

N ä i d i s:

Ma ei saa kinno minna.

vrđ. — võrdle!

Harjutus. Lugeda antud laused. Jälgida lugemisel täishäälikute välde. Määrata antud lausetes kõigi täishäälikute valde. Pealkirjaks: *Täishäälikute välted.*

1. Suvel võtavad me pioneerid hoolsasti osa tööst kodukolhoosi põldudel. 2. Nad moodustasid ka noorloomade kasvatajate brigaadi.

N ä i d i s:

S—ⁱu—v—e—l

Harjutus 17. Lugeda antud sõnad silpide kaupa ja silbitada sõnad sidekriipsuga. Näidata püstkriipsuga, kust neid saab poolitada. Pealkirjaks: *Silbitamine ja poolitamine.*

Õõ, kuus, riie, uuel, viiest, luuaga, hüüate, riulile, müüakse, püüab, viia, suu, tuuakse, viuliga, luual, kuueks, juua, lüüakse, püüe, tee, tuues.

N ä i d i s:

Luu-a-/ta, ...

Harjutus 18. Õppida järgnevad laused etteütluks.

1. Pane hobune ree ette ja too soo juurest tee äärest puu ära!
2. Do laulsite te õigesti, kuid re valesi. 3. Ma ei saa nüüd su süü tõttu linna minna. 4. Õõ oli ju kuuvalge, kui nad teelt eksisid.
5. Sa müü see vöö ära ja koo enesele uus. 6. Jaa, selle mee me ostame. 7. Siin oli maa varem vee all. 8. Tee ka see töö valmis ja vii ta siis mu isale näha. 9. Kuum tee põletab suu. 10. Nii jääb küll kõik muu tegemata!

LÜHIKE, PIKK JA ÜLIPIKK KAASHÄLIK.

Häaldada järgmisi sõnu. Jälgida *-m-*, *-mm-* ja *-b-*, *-p-*, *-pp-* häaldamisel huulte sulgumise kestust (vältust):

k a b i

k a p i

k a p p i

k a m a

(ühe) k a m m i

(kaks) k a m m i

Kaashäälikutel on I, II ja III valde.

Meenutada, missuguseid häälikuid nimetatakse sulghäälikuteks.

Lugeda hoolikalt tabelis antud lauseid ja jälgida sõrendatult trükitud sõnades sulghäälikute hääldamise kestust.

Vaadelda sulghäälikute kirjutamist I, II ja III vältes.

Lühike häälik (hääldame lühidalt). I välde.	Pikk häälik (hääldame pikalt). II välde.	Ülipikk häälik (hääldame ülipikalt). III välde.
Le ba vaikselt. U du heljub. La gi oli valge.	Seisime le p a juures. Kuuk eta s tõuseb. La k iti uksi.	Vaatlesime le p p a. Lõke sü t t i b. Vala nõusse la k k i.

Sulghäälikuid hääldame sõnades lühikeselt, pikalt ja ülipikalt.

Lühikese (I välte) sulghääliku kirjutame **b, d, g**-ga, pika (II välte) — **p, t, k**-ga, ülipika (III välte) — **pp, tt, kk**-ga.

Harjutus 19. Lugeda mõistatused. Hääldada jämendatult trükitud sulghäälikuid täpselt ja määrata nende välde. Pealkirjaks: *Sulghäälikute välde.*

1. Lipp lipi peal, lapp lapi peal, ilma nõela pistmata? 2. Põder kodus, sarved metsas? 3. Veest lukk, puust võti? 4. Neli nipijalga, kaks kikikõrva, suur pikk tolu-lolu? 5. Hobune jookseb, vagu taga? 6. Tammelaast lätte sees, ei idane, ei mädane? 7. Ei mind võta võti lahti ega muugi muukraud lahti, kukun ma, ise lähen lahti? 8. Lihane pütt, hõbevits?

(1. Kapsas. 2. Palk ja oksad. 3. Sild. 4. Kass. 5. Laev. 6. Keel. 7. Muna. 8. Sõrmus.)

Muukraud — haagikujuline riist lukkude lahtitegemiseks.

Muukima — muukrauaga avama.

Lugeda tabelis antud laused ja kuulmise järgi võrrelda jämendatult trükitud kaashäälikute hääldamise kestust (vältust).

Lühike kaashäälik (hääldame lühidalt). I välde.	Pikk kaashäälik (hääldame pikalt). II välde.	Ülipikk kaashäälik (hääldame ülipikalt). III välde.
Süütasime tule. Linna kohal kumab taevas. Linna kasvas ilus.	Tegime ojale silla. Teretamisel kum- mardame. Linna keskel oli suur väljak.	Korjasime lilli. Sammusime lauldes edasi. Sõitsin linna.
Kari sõi niidul.	Meie tuba on korras.	Kalurid lasksid võr- gud merre.
Iga asi olgu omal kohal	Oleme IV klassi õpilased.	IV klass õpib hästi.

l, m, n, r, s I välde kirjutatakse ühe tähega, II ja III välde kahe tähega.

Nende häälikute II ja III vältet saab eristada ainult kuulmise abil.

Ka **l, m, n, r, s** II ja III välte määramisel saab kasutada neid-samu võtteid, mis täishäälikute II ja III välte määramisel.

Näit.: tegin *sil-la, sil-la, sil-la* — 1. ja 2. silp on ühepikkused — *l* on II vältes. Venitatult hääldamisel — *tegin sil-l-l-la* — kaotab sõna mõtte.

Korjasime lil-li, lil-li, lil-li — 1. silp on 2. silbist pikem, hääldamisel sõna «lonkab» — *l* on III vältes. Sõna saab ka venitades hääldada — *korjasime lil-l-l-li*.

Harjutus 20. Määrata jämendatult trükitud kaashäälikute välde. Selleks lugeda sõnad, hääldada neid sõnu, milles esinevad jämendatult trükitud kaashäälikud, kiirelt mitu korda, samuti venitades. Pealkirjaks: *Kaashäälikute välte määramine.*

Kaks tassi, ühe tassi; suure tamme, suurt tamme; mängisin palli, kaotasin palli; sõida samm, samm edasi, paar samm; tegin panni valmis, näitasin panni, vaata panni; mitu bussi, astu bussi, uue bussi; ära narri, vaata narri; trummil, trummidel; ussid, usse; vurridega, vurrile; villast, villad, villu; tunnidesse, tunnisse.

Näidis:

Kaks tassi (III), ühe tassi...

Harjutus 21. Lugeda antud laused. Määrata jämendatult trükitud häälikute välde. Pealkirjaks: *Kaashäälikute välte määramine.*

1. Ära keeda mune, mis kana veel pole munenud. 2. Õnnetus ei hüüa tülles. 3. Kui kassid kisuvad, siis hiired hüppavad. 4. Kangus murrab kaela. 5. Lumi luige tiiva all, hallad hane ninas. 6. Mis täna tehtud, see homme hooleta. 7. Halli pead austa, kulupead kummarda. 8. Kass lase tarre, koer aja õue. 9. Kuidas sina mulle, nõnda mina sulle. 10. Kui kala mõrras, tahab välja; kui väljas, tahab sisse. (Vanasõnad.)

Näidis:

Ära (I) keeda mune...

Harjutus 22. Moodustada niisuguseid lauseid, et antud sõnades *l, m, n, r, s* esineksid kord II, kord III vältes. Pealkirjaks: *II ja III välde.*

Kella, tamme, grammi, kannu, vurri, kitarr, pussi, dressi.

Näidis:

Selle kella (II) sai isa autasuks.

Lugeda järgmised ühesilbilised sõnad. Vaadelda neid. Kui pikk on neis täishäälik? Mitmekordne täht on nende lõpus?

Antud sõnu hääldada lõppu venitades. Otsustada, missuguses vältes on nende lõpus olev kaashäälik.

Lapp, gripp, latt, tutt, hekk, plokk, hall, all, häll, pall, ball, kumm, kramm, gramm, konn, linn, vurr, porr (lind), püss, pass, bass, dress.

Kui ühesilbilises sõnas on **lühike** (I vältes) täishäälik, siis on lõpus **ülipikk** (III vältes) kaashäälik.

Harjutus 23. Määrata järgmistes sõnades jämendatult trükitud kaashäälikute välde. Pealkirjaks: *Kaashäälikute välte määramine.*

1. Kägu kukkus tammikus. 2. Ära aja lõnga sassi. 3. Emma lubas lapsi veel ühe tunni väljas olla. 4. Teel jäi vanker äkki porri kinni. 5. Mitu rida lilli sa, Lilli, istutasid? 6. Anna mulle ruttu tükk vatti! 7. Kapis oli ilusaid tasse. 8. Lase kass sissel! 9. Panin kirvele uue varre. 10. Anne hüpped olid pikemad kui Maril. 11. Tule homme kell kümme meile.

Näidis:

Kägu (I) kukkus...

Vaadelda kaashäälikuid ühesilbiliste sõnade lõpus. Tuua veel sääraseid sõnapaare.

2 täishäälikut, 1 kaashäälik.

1 täishäälik, 2 kaashäälikut.

2+1

luuk

kaap

noot

uus

tuum

1+2

lukk

kapp

nott

uss

tumm

jne.

Ühesilbilistes sõnades kirjutatakse pikale ja ülipikale täishäälikule (**uu, aa, oo** jne.) järgnev kaashäälik ühe tähega. Lühikesele täishäälikule (**u, a, o** jne.) järgnev kaashäälik kirjutatakse aga **kahe** tähega.

ÜHESILBILISED SÕNAD, MILLES ÜLIPIKK KAASHÄALIK
MÄRGITAKSE ÜHE TÄHEGA.

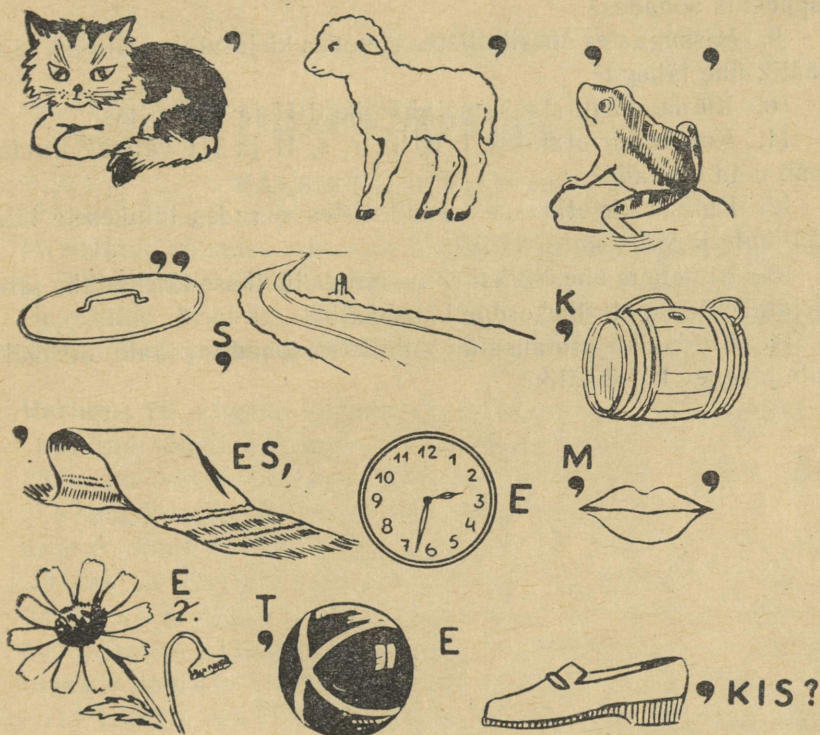
Lugeda järgmisi sõnu ja pidada meeles nende kirjutamist.

mul	=m(in)ul	vrđ. mull	(veemull)
sul	=s(in)ul	sull-sull	(vee voolamise hääl)
tal	=t(em)al	tall	(noor lammas; hobuste laut)
kel	=kellel	kell	(ajanäitaja)
mil	=millel, millal	sell	(endisel ajal: väljaõppi- nud käsitöoline, kuid veel mitte meister)
sel	=sellel	toll	(endisaegne pikkusmõõt, ligikaudu 2,5 cm)
tol	=tollel	lass	(väike vaaditaoline nõu)
ses	=selles	onn	(väike vilets ehitus)
las	=lase	kuss!	(vaigistav hüüe)
mis?	(küsimus)	kass	(koduloom)
on	(sõnast <i>olema</i>)		
kus?			
kes?			
kas?			
et	(siduv sõna lauseis)		
jah	=jaa		

Harjutus 24. Lugeda antud laused. Kirjutada sulgudes olev kaashäälik ühe või kahe tähega, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Ühesilbiliste sõnade õigekiri.*

1. Ka(s) su(l) o(n) lambata(l)? 2. Ku(s) o(n) ko(n) talvel?
3. Ke(l) janu, se(l) jalad. 4. Ke(l) on ke(l) kaasas? 5. Ka(s) le(l)
teab, e(t) ta(l) tuleb se(l) päeval koosolekule tulla? 6. O(n) o(n)
vilets hooneke. 7. (Ke(s) teab, mi(s) märk ta(l) o(n)? 8. Ja(h),
to(l) o(n) 2,54 cm. 9. La(s) ma näitan, ku(s) su(l) o(n) valesti
tehtud. 10. Ku(s), ka(s) te ei tea, e(t) se(s) ruumis tuleb vaik-
selt olla. 11. No(h), ka(s) se(l) kuu(l) saab teil uu(s) ta(l) val-
mis? 12. Mi(l) viisil pääses ta(l) aeda? 13. Mu(l)-mu(l), voolas
vesi. 14. Mu(l) ja su(l) on ühesugune põ(l).

Piltmõistus.

Harjutus 25. Moodustada lause, milles on rohkesti lk. 20 ja 26 toodud ühesilbilisi sõnu. Joonistada see lause piltmõistusena.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

Vastamisel tuua alati näiteid.

1. Mille poolest erinevad tähed häälikuist?
2. Öelda eesti keele tähestik.
3. Nimetada kõik täishäälikud.
4. Nimetada kõik kaashäälikud.
5. Nimetada helilised häälikud.
6. Millal on häälik I, millal II ja millal III vältes?

7. Kuidas saab eraldada täishääliku II ja III vältet?
8. Missuguses vältes on täishäälik ühesilbilistes täishäälikuga lõppevais sõnades?
9. Missugustes ühesilbilistes sõnades kirjutatakse ülipikk täishäälik ühe tähega?
10. Kuidas kirjutatakse sulghäälikud II ja III vältes?
11. Kuidas kirjutatakse l, m, n, r, s, II ja III vältes? Kuidas saab neid eristada?
12. Kuidas kirjutatakse ühesilbilistes sõnades lühikesele täishäälikule järgnev kaashäälik?
13. Nimetada ühesilbilisi sõnu, milles lühikese täishääliku järel kirjutatakse ainult ühekordne kaashäälik?
14. Kuidas kirjutatakse ühesilbilistes sõnades pikale täishäälikule järgnev kaashäälik?

HÄÄLIKÜHENDID.

KAKSIKTÄISHÄÄLIKUD.

Meenutada sõnades esinevate häälikute ja tähtede arvu määramist. Leida, mitu häälikut ja mitu tähte on igas antud sõnas.

Helesinine, brigadir, detsember, kana, hoiatus, aias, hallikas, bassein, diivan, trikoo, garaaž, uuel, riiete, müüa, viul, hüüan.

Harjutus 26. Lugeda katkend ja kirjutada välja kõik sõrendatult trükitud sõnad. Silbitada need sidekriipsuga.

Tõmmata silbis üksteise järel hääldatavaile täishäälikuile loogake alla. Pealkirjaks: *Täishäälikud silbis.*

Kaja ei olnud kuigi julge. Õigust öelda, ta oli üsna arg tüdruk. Ja kui päris aus olla, siis peab ütlema, et ta oli koguni suur argpüks. Ta käis seitsmendat, sügisel seisistal ees juba koolitee, kuid seda julgust tal veel ei olnud, et minna kioski ajalehte tooma. Kajast nooremadki olid nii vaprad. Nelja-aastane Maie, münt kõvasti higes peopesas, käis iga päev ajalehte ostmas. Ainult Kaja ei läinud, teemis tahad.

Kaja oli teisisitiigi arg. Kui tulid külalised, siis kadus ta ära; katsus nõnda läbi sada, et teda ei nähtaks.

See oli häbi asi.

(E. Krusten.)

Münt = metallraha.

Näidis:

Kui-gi, ...

Kaht kõrvuti asetsevat täishäälikut, mis kuuluvad ühte silpi, nimetatakse **kaksiktäishäälikuks**.

Harjutus 27. Leida kaksiktäishäälikud. Tõmmata neile loogake alla. Pealkirjaks: *Kaksiktäishäälikud*.

Päikesepaisteline, heinamaa, paistis, kaugemal, maanteid, kui, laiub, sooäärne, hoiame, kõuepilt, püüavad, pioneerid, viieaastane, vaid, sõuame, vanaema, autoga, lauapealne, luuaga, müüa, kaua-
aegne, minia, neiud, riie, pliiatseile.

Harjutus 28. Lugada antud laused. Leida, mitmendas vältes on jämendatult trükitud kaashäälikud.

Kirjutada sõnad, milles on kaksiktäishäälikuid, välja. Kaksiktäishäälikule tõmmata loogake alla.

Pealkirjaks: *Kaksiktäishäälikud*.

1. Meil laulud aitavad elada, võita. 2. Parem nõukaupa kui jõukaupa. 3. Kus viga näed laita, seal tule ja aita. 4. Kes teisele auku kaevab, see ise sisse langeb. 5. Kuidas paik (koht), nõnda pruuk (komme). 6. Parem targa laitus kui rumala kiitus. 7. Silm on väike, aga näeb kõik ilma. 8. Hõissa, poisid, talv on käes! 9. Tree-
ner õpetas poisse, kuidas oda heita. 10. Näita neid kausse ka vana-
emale!

Kaksiktäishääliku järel kirjutatakse ülipikk kaashäälik ü h e tähega, välja arvatud ülipikk s, mis kirjutatakse k a h e tähega (*hõissa, poiss, kauss*).

Harjutus 29. Moodustada 10 lauset, milles esinevad sõnad **poiss** ja **kauss**. Pealkirjaks: *Lauseid sõnadega «poiss» ja «kauss»*.

N ä i d i s:

Poiss pani pesukaussi vett.

Harjutus 30. Õppida järgnev pala etteütluks.

Õnnetus.

Emal läks lauta. Koit jäi üksi tuppa. Ta leidis tüki nõõri, köitis selle roika külge ja sai nii enesele hobuse.

Koit hakkas nüüd roikaga toas sõitma, hõiskas ja huikas, nii et kõik kaikus. Sõidul tõukas ta riulit, kus oli kauss. Kauss lõi kõikumale, kukkus maha ja purunes.

Nüüd oli poiss nõutu. Mis teha? Kas peita lõhutud kauss, nii et seda ei leita? Või öelda, et süüdi oli kass? Ei, see oleks autu.

Kui tuli ema, näitas Koit purunenud kausi tükke ja palus andeks. Ema noomis poissi vaid natuke.

KAASHÄÄLIKUTE ÜHENDID.

Harjutus 31. Tõmmata sõnades üksteise järel hääldatavatele kaashäälikutele loogake alla. Liitsõnades vaadelda kaashäälikuid igas sõnas eraldi. Pealkirjaks: *Kõrvuti asetsevad kaashäälikud.*

1. Kontserdi järgmise numbrina esitas orkester katkendeid Tšaikovski balletist «Pähklipureja». 2. Kunstnik võttis pintslile paraja portsjoni mustjashalli värvi ja mõne tõmbe järel tõusis maalil elektrijaama korstnast paks suitsupilv taeva poole. 3. Öhtul kella seitsme ajal algas arstlik kontroll.

Tšaikovski — kuulus vene helilooja.

Ballett — lavatants, tantsuetendus.

Kaks või enam kõrvuti asetsevat kaashäälikute moodustavad **kaashäälikute ühendi**.

Harjutus 32. Leida eelmisest harjutusest 15 kaashäälikute ühendit sisaldavat sõna ja silbitada need sidekriipsuga.

Poolitamiskohad näidata püstkriipsuga.

Pealkirjaks: *Kaashäälikute ühendite silbitamine ja poolitamine.*

Näidis:

Numb-/ri-/na, ...

Harjutus 33. Lugeda järgmisi sõnu. Häälendamise järgi otsustada, missugune kaashäälik igas sõnas on ülipikk.

Kuidas on kaashäälikute ühendes ülipikk kaashäälik kirjutatud?

Kulda, võtma, kargas, numbrid, (oodati) tormi, sild, silt, tundi, ratsa, kümne, mõtte, pähkliid, kange, laitsin, jalgsi, tütre, kiitsime,

sirp, homseks, kõrsi, ronk, rong, korstna, karja (saatma), kurba, pintsliga.

Kaashäälikute ühendeis kirjutatakse harilikult iga k a a s h ä ä l i k ü h e t ä h e g a, vaatamata sellele, kui pikalt neid hääldatakse.

Harjutus 34. Kirjutada sulgudes olev kaashäälik ühe või kahe tähega, nagu on nõutav.

Sõnades, milles olid sulud, tõmmata kaashäälikute ühendeile loogake alla.

Pealkirjaks: *Kaashäälikute ühendid.*

1. Mu ve(n)d kuulub metallitöö ri(n)gi. 2. Ta ootab ho(m)set päeva, sest siis on ringi töötu(n)d. 3. Ta teeb va(s)kset küünla-ja(l)ga. 4. Pane kla(m)ber kruusta(n)gide vahele! 5. Va(l)dur teeb kar(p)i. 6. Praegu segab ta õlivä(r)vi karbi välispi(n)dade ka(t)miseks. 7. See kar(p) on hä(s)ti valmistatud. 8. E(l)mar tegi ka(k)s pa(n)ge va(l)mis. 9. Olin kell ko(l)m kohal, omate(h)tud kel(k) kaasas. 10. Kästis oli vanu mu(t)reid, kon(k)se, pol(t)e, va(s)kseid rõ(n)gaid, võ(t)meid, va(r)daid ja palju muud.

Harjutus 35. Kirjutada nii, nagu hrj. 34 nõutud.

1. Mina a(s)tusin «Osavate käte» ri(n)gi. 2. Mitu poissi punus ko(r)ve. 3. O(l)di kibedasti ametis vi(t)ste koorimisega. 4. Vars(t)i a(l)game ha(r)jade tegemisega. 5. Võta punast vä(r)vi ja tõ(m)ba sellega siia paar joont! 6. Linda heegeldas mü(t)si. 7. Selle ki(n)da mu(s)tri a(n)dis mulle vanaema. 8. Tiina õ(m)bles särki. 9. Meie ri(ng)ide vä(l)japanekud äratasid näitusel ü(l)dist tähelepanu. 10. Kõik kii(t)sid meie õ(m)blustöid.

Vaadelda kaashäälikute ühendeist ülipika (III vältes) s kirjutamist.

valss — õppisin valssi; ühe valsi

pulss (*tuiksoon, tuige*) — katsus pulssi; pulsilööks

kirss — kaks kirssi; mõne kirsi

varss (*noor hobune*) — silitasin varssa; noore varsa
aga: luuavars (*r ülipikk*)

marss — kuulasin marssi; uue marsi

marssima — marssisin; marsin

värss (*luuletuse rida*; härjavärss — *noor härg*) — kaks värssi;
ühe värsi

hirss (*taim*) — külvas hirssi; hirsitera

aga: ölekõrs, tõrs (*tünn*), õrs (*r ülipikk*)

Kaashäälikute ühendeis kirjutatakse *l, r* järel ülipikk *s*
k a h e tähega (*-lss, -rss*).

Harjutus 36. Koostada jutuke või lauseid, milles on rohkesti kasutatud eespool vaadeldud sõnu. Pealkirjaks näiteks: *Kolhoosi noorloomi hooldamas*.

Vaadelda järgmistes sõnades esinevaid kaashäälikute ühendeid.

apteek	kotkas	oktoober
september	matkama	kaktus
laps	kitsas	paks
raspel	post	viskama
	koht	puhkama
	nähtud	tehke

Kaktus = lõunamaine taim.

Raspel = suurte hammastega viil.

p, t, k, s, h k õ r v a l kirjutatakse harilikult **p, t, k**, mitte **b, d, g**.

Siiski kirjutatakse mõningates sõnades *s*-i kõrval *b, d, g*, näit.:

kärb/es	kärb/сед, kärb/seid, (ühe) kärb/se
jõud	jõud/sasti
aeg	aeg/sasti
jalg	jalg/si
hoog/не	hoog/salt, hoog/sasti
umb/не	umb/сед
raud/не	raud/сед
kuld/не	kuld/сед, kuld/selt

Harjutus 37. Kirjutada lünka kas *p, t, k* või *b, d, g*. Pealkirjaks: *p, t, k* või *b, d, g*.

1. Kas... ikese kaunis... use... s olid kolm kul... set viisnur... set täh... e. 2. Mitmekor... sete majade vahel oli ki... sas tänav. 3. As... usime hoo... sas... i, sest tah... sime jõuda ae... sasti sih... koh... a. 4. Ül... se mat... asime jal... si üle kümne kilomeetri. 5. Las... sime puh... ekohal hoo... sa tan... su valla, kuid vars... i see kat... es, ses... hakkas langema ras... eid vihmapiis... u. 6. Lehmi lü... s... a oli ras... e, ses... um... ses laudas oli roh... esti kär... seid. 7. Poiss vah... is kah... laselt ringi ja vis... as järs... u mingi kom... su var... si me... sa. 8. Kis... usime kom... su lah... i ja leidsime selles... ainult prah... i!

Meenutada, missuguste häälikute järel kirjutatakse liide *-ki*, missuguste järel *-gi*.

Vaadelda liite *-ki* liitumist.

saak + ki = saakki
auk + ki = aukki
loik + ki = loikki
leib + ki = leibki
annad + ki = annadki
saag + ki = saagki

Sõna, millele liidetakse *-ki* või *-gi*, jääb alati muutmata uks.

-ki liitmisel võib seega tekkida pika kaksiktäishääliku järel *-kk-* (*saakki, aukki*) ja *k* kõrval esineda *b, d, g* (*leibki, annadki, saagki*).

Harjutus 38. Kirjutada sõrendatult trükitud sõnad välja ja asetada lünka liide *-ki* või *-gi*. Pealkirjaks: *Liide -ki, -gi*.

1. P o e g— võeti linna kaasa. 2. Teab, kas homme l ä h e m e— matkale. 3. V i h m— ei ajanud lapsi seenelt koju. 4. Tädi õ m b l e b— sulle kleidi. 5. S õ ö k— oli meid ootamas. 6. Tormiga hakkas merel j ä ä— liikuma. 7. P a r k— jõuti puhtaks riisuda. 8. Sellest raamatust l e i a d— vajalikke andmeid. 9. Karu ei hirmutanud p a u k—. 10. S o o— oli põua tõttu päris kuiv. 11. Arga kohutab ä m b l i k—. 12. K o e r— läks kaasa. 13. K o o k— toodi lauale. 14.

Noored naturalistid kasvatasid k a n u—. 15. Nii tuleb— teha!
 16. Nuga k a d u s— ära. 17. Mõni koht selles ojas on s ü g a v—.
 18. Ö ö— oli lämmatavalt soe. 19. L a p s e d— kutsuti autosse.
 20. K o h v— oli valmis keedetud. 21. Üks viljarõuk— oli
 ümber aetud. 22. K a n a d— jooksid varjule. 23. Varsti lõppe s—
 töö otsa. 24. Ma mõistan l ü p s t a—. 25. Kas hobune jää b—
 välja? 26. K e l l— seisis. 27. Meil on plaanis pikem matk—.
 28. Selle kohvri a n n a n— sulle. 29. Öhtul tuli— vihma.
 30. J a h— oli valesti kirjutatud.

Näidis:

Poegki, ...

Põhjendada, miks järgnevais sõnades **p, t, k, s, h** kõrval (ees) kirjutatakse **b, d, g**.

jalg + pall = jalgpall

põld + püü = põldpüü

sulg + tekk = sulgtekk

muld + tamm = muldtamm

alg + kool = algkool

nüüd + sama = nüüdsama

king + sepp = kingsepp

üld + haridus = üldharidus

alg + harjutus = algharjutus

umb + sõlm = umbsõlm

Harjutus 39. Kirjutada lauseid, milles on kasutatud järgmisi sõnu. Pealkirjaks: *Lauseid*.

Algkool, kingsepp, umbsõlm, sulgpadi, õlgkübar, siidkleit, laud-
 sile, umbkeelne, põldhiir, kuldkollane, umbkaudne, nüüdsama.

SILBITAMINE JA POOLITAMINE.

Laulda laulu «K e t r a m a s» (kõik 3 salmi), rõhutades iga nooti ja pidades iga noodi järel väikest pausi.

Ketramas.

J. Tamm

Eesti rahvaviis

Elavalt

mf

1. { Vee-re, vär-ten, vu-ri-na-ga, ket-ra, vokk, nüüd kii-ru-ga!
Ket-ra hästi kergelt a-ga, hoo-gu sul-le an-nan ma.

Vee-re sa kii-ru-ga, hoo-gu sul-le an-nan ma.

<p>1. Veere värten, vurinaga,
ketra, vokk, nüüd kiiruga!
Ketra hästi kergelt aga,
hoogu sulle annan ma.
∴ Veere sa, kiiruga,
hoogu sulle annan ma. ∴</p> | <p>2. Tuleb õuest tuppä ema,
leiab värtna veeremas,
küll siis kohe aimab tema,
kellest abi kasvamas.
∴ Rõõmuga tunneb ta,
kellest abi kasvamas. ∴</p> |
|--|---|
3. Küll siis kohe ketrajale
isa voki ostab ka,
koonla annab ema talle
kauniks lõngaks kedrata.
∴ Vurista, värten, sa,
ketra, vokk, nüüd kiiruga! ∴

Sõna jaguneb silpideks.
 Silpi hääldame ühe hingamistõukega.
 Eriti selgesti kuuleme silpe laulmisel.

KUIDAS SÕNU SILBITATAKSE.

Kokkuvõtte.

1. Üksik kaashäälik täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi.
2. Kahest või enamast kõrvuti seisvast kaashäälikust kuulub ainult viimane kaashäälik järgmisse silpi.
3. Pikka täishäälikut (*aa, ee, ii* jne.) ja kaksik-täishäälikut (*ae, au, ei* jne.) silbitamisel ei poolitata.

Näiteid.

- a-ga, vu-ri-na-ga
 hoo-gu
- an-nan, ket-ra, seits-mes,
 arst-lik
- siis, vee-re
 vii-est, kau-niks,
 õu-est, mei-e

Harjutus 40. Silbitada katkendis olevad sõnad sidekriipsuga.
 Pealkirjaks: *Silbitamine*.

Vanaema jääb tukkuma ja lööb pea vastu sängi sammast. Ta ärkab, hõõrub uniseid silmi, kõneleb natuke iseenesega ja jääb uuesti tukkuma. Jälle tonksti — ja pea langeb alla. Vanadus... vanadus...

(O. Luts.)

Harjutus 41. Leida sõnu (vähemalt 3), kus esineb järgmistele nõuetele vastavaid silpe. Sõnad anda silbitatult.

1. Ühetäheline silp sõna algul (näit. *e-ma*).
2. Ühetäheline silp sõna lõpus (näit. *sai-a*).
3. Ühetäheline silp sõna keskel (näit. *lai-a-li*).
4. Täishäälikuga algav silp sõna sees (näit. *ai-as*).

KUIDAS SÖNU POOLITATAKSE.

Kokkuvõte.

Näiteid.

1. Sõnade poolitamisel ei tohi silpe lõhkuda. vu-/ri-/na-/ga, plii-/at-/si, kao-/tan, põl-/les-/se, numb-/ri
2. Ühetähelist silpi ei viida uuele reale. nei-u-/le, huu-a-/me
3. Sõna alguses olevat ühetähelist silpi ei jäeta rea lõppu. i-sa-/ga, e-ma
4. Liitsõnade poolitamisel peetakse kõige soovitamaks poolituskohaks sõnade liitumiskohta. koo-li-/ma-ja, pio-nee-ri-/rä-tik

Harjutus 42. Silbitada katkendis sõnad sidekriipsuga ja näidata poolitamiskohad püstkriipsuga. Pealkirjaks: *Silbitamine ja poolitamine.*

Vanal ajal tahtis säga minna Võrtsjärve elama, et ehk seal on parem elu kui Peipsis. Emajõe suus tuli talle kiisk vastu. Säga küsib kiisalt: «Kas siin süüa ka saab?» Kiisk mõtleb: «Kui niisugune suur kala nagu säga meie järve elama tuleb, sööb ta kõik toidupoolise ära ja meiesugustele väikestele kaladele ei jää midagi. Ma parem laidan talle siinse elu ära.»

(Rahvajutust.)

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

Vastamisel tuua alati näiteid.

1. Mida nimetatakse kaksiktäishäälikuks?
2. Mitme tähega kirjutatakse kaksiktäishääliku järel ülipikk kaashäälik? Kuidas kirjutatakse ülipikk *s* pärast kaksiktäishäälikut?
3. Mida nimetatakse kaashäälikute ühendiks?
4. Mitme tähega kirjutatakse kaashäälikute ühendis iga kaashäälik? Missuguste kaashäälikute järel kirjutatakse ülipikk *s* kahekordselt?

5. Missuguste kaashäälikute kõrval kirjutatakse harilikult *p, t, k*, mitte *b, d, g*? Nimetada sõnu, milles *s* kõrval kirjutame *b, d, g*.

6. Missuguste häälikute järel kirjutatakse liide *-ki*, missuguste järel *-gi*?

7. Nimetada, kuidas tuleb sõnu silbitada, kuidas poolitada.

KORDAVAIK HARJUTUSI.

Harjutus 43. Lugada hoolikalt järgmisi lauseid.

Kirjutada sulgude sees olev täis- või kaashäälik ühe või kahe tähega, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Ühesilbiliste sõnade õigekiri*.

1.

Ke(l) oli p(o)l seitse. «Tõuse, R(e)t!» hüüdis me(m). «Lõ(p) unele!» Te(k) pealt, p(a)r ringutust, rä(t) varnast, s(e)p kaasa j(a) pesema! S(i)s ka(m) kätte ja juuksed siledaks! Varsti olid ta(l) pl(u)s j(a) seelik ü(l), punane pioneerirätik kaelas, (u)s must põ(l) ee(s), sukad-kingad jalas. Laual ootasid juba söö(k) (j(a) j(o)k: suu(r) pr(u)n koo(k), klaa(s) piima, tü(k) liha, k(ä)r leiba. Pärast sööki sa(l) kaela, ja(k) ülle, vormimüts pähe, ma(p) kätte, pa(l) taskusse ja kooli.

2.

K(o)l, ku(s) Ree(t) käis, oli tü(k) maad eemal. Tee(l) käis t(a) vasakul t(e)veerel, e(t) näeks hästi sõidukeid.

Reeda kooli jõudes oli kl(a)ss vee(l) tühi. Tahvlila(p) niiskeks, krii(t) kohale, t(o)l paika, li(l) kasta — s(e) oli ta(l) mõne minuti t(ö). Varsti jõudsid pärale Mi(k) j(a) Pee(p), A(n) ja Ju(s).

«Ka(s) su(l) o(n) pa(l) kaasas?» päris A(n).

«Ja(h) o(n)!»

«S(i)s läheme mängimal!»

S(u)r saa(l) rõkkas laste häältest, kuni kõlas ke(l).

Harjutus 44. Määrata igas sõnas jämendatult trükitud häälikute välde. Kui on vaja otsustada, kas häälik on II või III vältes, hääldada seda sõna. Pealkirjaks: *Häälikute välted*.

Tööline, koolil, sadamas, kiiresti, poissi, küsimus, lippudega, jään, mis, ennast, toodud, olla, süda, kommunismile, uurimine, on,

õpite, veega, alati, ta, rõõmust, luba, püüdis, maa, kõne, korraga, tōkat, kauss, tuleb, agar, kogu, suure, mul, kokku, tüürime, karas-
tatud, su, niidu, alati, äratama, edasi, tänu, saadetakse, omandada,
tōtake, klassile, lõõmav, teevad, käänak, et.

N ä i d i s:

Tööline (III), koolil (II), ...

Harjutus 45. Kirjutada lünka õige sulghäälik. Pealkirjaks:
Sulghäälik sõna algul.

1. . . rigadiril oli . . ruun . . ress seljas, mille . . aelusest . . aistis
hallikas . . luus, . . eež . . arett . . eas ja . . unased . . ummisäärikud
jalas. 2. Aseta . . astrul . . aasi . . liidile ja . . eeda . . ohvi! 3. Auto-
. . uss sõitis . . araaži . . ensiini võtma. 4. . . riibulises . . rikoos
. . üdruk seisis . . asseini juures . . ušši all. 5. . . irektor käis linnas
ja tõi . . oolile . . rammofoni, uue . . loobuse ja . . alli, joonistus-
. . aberit, . . ušši ja . . inti. 6. Kirjutasime . . rammatika . . unnis
. . iktaadi. 7. Sa oled vist . . ripis, sest . . raadi . . laas näitab 37,9.

Harjutus 46. Lugeda antud nimed. Kirjutada nad kõigile kirja-
tehnikale nõuetele vastavalt. Pealkiri: *Nimed.*

A. Puškin, M. Šolohhov, N. Zadornov, I. Gruzdev, A. Fadejev,
A. Joffe, B. Žitkov, I. Kožedub.

KÄÄNDSÕNA.

NIMISÕNAD.

Nimetada:

1. **elusolendite** (inimeste, loomade) nimesid (näit. *Jaan, Päit-sik, Muri* jne.);
2. **olendite** (inimeste, loomade, taimede) nimetusi (näit. *mees, hobune, pääsuke, võilill, kuusk* jne.);
3. **asjade** nimetusi (näit. *pliiats, vanker, pink* jne.);
4. **kohtade** nimesid (näit. *Tallinn, Saaremaa, Pühajärve* jne.);
5. **kohtade** nimetusi (näit. *linn, saar, järv* jne.);
6. **ainete** nimetusi (näit. *piim, liiv, õhk* jne.);
7. **nähtuste** nimetusi (näit. *välk, öö, valgus* jne.);
8. **tegevuste** nimetusi (näit. *õppimine, töö, sõit, naer* jne.);
9. **omaduste** nimetusi (näit. *hoolsus, korralikkus, soojus* jne.);
10. **sündmuste** nimetusi (näit. *pidu, paraad, sõda* jne.).

Olendite, esemete, kohtade, nähtuste ja kõige muu nimed ja nimetused on **nimisõnad**.

Harjutus 47. Leida (suuliselt) katkendist nimisõnada. Õelda iga nimisõna nimetavas käändes ja esitada küsimus.

Vaevalt oli kass läinud kaugemale, kui rebane jälle toa taha ilmus ja aknast salaja sisse vaatas, mis kukk teeb. See sammus uhkelt mööda tuba ja sügas varbaga vahel silma äärt.

Rebane viskas ühe hernetera üle aknaaugu sisse ja ütles:
«Vaata ikka, vaderike, kui palju eit teri saatis!»

Kukk ei suutnud vastu panna, sõi hernetera ära ja tal tõusis kange isu vaadata, kui palju neid seal veel on. Vaevalt sai ta aga

pea üle aknalaua pista, kui rebane — krapsti! kargas kuke kaela, tõmbas tema üle akna välja ja läks!

Kukk hakkas suure häälega karjuma ja appi hüüdma.

Kass ei olnud veel kuigi kaugele jõudnud, kui kuulis kuke hädakisa. Ruttu jooksis ta appi, kargas rebasele kuklasse kinni, pigistas teist kõvasti kaelast — ja rõõvel laskis kuke lahti.

(E. Sārgava järgi.)

Nimisõnad vastavad nimetavas käändes küsimusele **kes? mis?**

Harjutus 48. Väljendada nimisõnaga. Pealkirjaks *ja-lõpulised nimisõnad*.

See, kes õpib; see, kes rändab; see, kes räägib; see, kes hüüab; see, kes käsib; see, kes töötab; see, kes laulab; see, kes käib; see, kes viib; see, kes müüb; see, kes ajab; see, kes tuleb; see, kes peseb; see, kes näeb; see, kes sureb; see, kes läheb.

N ä i d i s:

Õppija, ...

Harjutus 49. Koostada lauseid, milles esineb nimisõnu *müüja, viija, käija, tulija, pesija*. Tõmmata lauseis neile joon alla. Pealkirjaks: *ja-lõpulised nimisõnad*.

Harjutus 50. Asetada lünka sobiv *mine-lõpuline* nimisõna. Tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *mine-lõpulised nimisõnad*.

1. Õpilase tööks on ... 2. ... teeb meistriks. 3. ... on õppimise ema. 4. Julge ... on pool võitu. 5. Üks tunnikene ... toob eluajaks ... 6. Uhkus tuleb enne ... 7. Uni ei anna uuta kuube, ... maani särki. 8. ... oli väsitav. 9. Ei keegi saa kõikide ... mööda teha. 10. Viimane tund on meil ...

Harjutus 51. Leida järgmistest vanasõnadest nimisõnad ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Nimisõnad*.

1. Rõõm on rahu tütar. 2. Tarkus on kallim kui kuld. 3. Häda õpetab albi targemaks. 4. Õigus ei põle tulle ega upu vette. 5. Häda

ajab härja kaevu. 6. Sõprus võidab sõprust, usaldus usaldust. 7. Vaev teeb vanaks, mure mustaks. 8. Puhtus on perenaise uhkus. 9. Õppimine on valgus, rumalus — pimedus. 10. Ema armastus käib kõigest üle. 11. Au ei anta asjata ega tarkust tasuta. 12. Tublidus ei tule tööta, osavus ei hooleta.

Alp — narr.

ÜLD- JA PÄRISNIMED.

Vaadelda tabelis kõrvuti antud üld- ja pärisnimesid.

Üldnimi (paljudele kuuluv).	Pärisnimi (üheleainsale kuuluv erinimi).
õpilane kool organisatsioon raamat ajaleht, ajakiri kolhoos linn riik	Leelo Kadak Sõmerpalu Seitsmeklassiline Kool ehk Sõmerpalu 7-kl. Kool V. I. Lenini nimeline Noorte Pioneeride Organisatsioon «Kalevipoeg» «Säde», «Noorus» «Ühine Tee» Tallinn Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ehk Eesti NSV ehk ENSV

Üldnimed kirjutatakse väikese, **pärisnimed** suure algustähega.

Mõningad pärisnimed pannakse jutumärgi-
desse.

Harjutus 52. Tõmmata üldnimedele üks, pärisnimedele kaks joont alla. Pealkirjaks: *Üld- ja pärisnimede määramine.*

Muistsel ajal olnud vägev valitseja Kalevipoeg. Ta valitsenud Soome lahest kuni Peipsi ranna ääreni, on kõigiga õigust teinud, oma alamaid hoidnud võõraste vägede eest rahupõlvel. Jõu poo-

lest olnud ta tugevam kui tamm, kõvem kui kivi, aga vihas kurjem kui tuli. Suurus olnud temal mõõtmatu.

Ta elanud mere rannal Tallinnas. Tema käik olnud kärke kui tuul. Hommikul tulnud Tallinnast välja ja olnud ööd Kuremaa järve ligidal Kassinurme mäel. Keskhommikuks olnud Linnutaja mäel. Sealt tulnud sammuga Peipsi äärde, vaadanud natuke aega ümber ja hakanud otse Pihkyasse minema.

Vaadelda, kuidas kirjutatakse inimeste nimesid.

Eesnimed: Mall

Andres

Anu

Perekonnanimed: Mets

Toomingas

Kivistik

Ees- ja perekonnanimi:

Mall Mets

Andres Toomingas

Anu Kivistik

ehk Mets, Mall

ehk Toomingas, Andres

ehk Kivistik, Anu

Ees-, isa- ja perekonnanimi:

a) Mall Jüri t. Mets

Andres Tooma p. Toomingas

Anu Priidu t. Kivistik

b) Mets, Mall Jüri t.

Toomingas, Andres Tooma p.

Kivistik, Anu Priidu t.

Harjutus 53. Kirjutada antud eeskuju järgi oma ja naaberpingirea õpilaste ees- ja perekonnanimed. Pealkirjaks: *Pinginaabrid*.

N ä i d i s:

Minu pingireas:

Märt Alaküla

Pärja Jõgisalu

Mati Jõgi

Lemmi Toompuu

jne.

Naaberpingireas:

Kallaste, Sirje
Niit, Helli

Saarend, Kaja
Lepik, Mai
jne.

Harjutus 54. Koostada tähestikulises järjekorras oma klassi õpilaste nimestik. Enne koostamisele asumist uurida näidiseist, kuidas seda teha. Pealkirjaks: *Meie klassi õpilaste nimestik.*

Näidis:

1. *Arumäe, Heino Aadu p.*
2. *Belõi, Sergei Mihhaili p.*
3. *Eelmäe, Toivo Jaani p.*
4. *Eensoo, Helju Lembitu t.*
5. *Ennisto, Aili Mardi t.*
6. *Ennisto, Ülo Mardi p.*
7. *Harju, Jaak Tõnu p.*
8. *Harju, Jaan Tõnu p.*

Kui perekonnanimedel on esimesed tähed ühesugused, järjestatakse nad esimesele tähele järgnevatel tähtede järgi. Kui need tähed on ühesugused, siis järjestatakse nimed kolmandatel tähtede järgi jne. Kui perekonnanimed on ühesugused, järjestatakse nad eesnime tähtede järgi.

Harjutus 55. Kirjutada koolielust lauseid, milles on pärisnimed (kooli õpilaste, õpetajate, raamatute, ajalehtede, ajakirjade jne.).

Pärisnimedele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Pärisnimed.*

Vaadelda, kuidas kutsutakse inimesi koha järgi, kus nad sündisid või elavad.

Koht:
(pärisnimi)
Tartu
Tallinn
Moskva
Saare(maa)
Hiiu(maa)

Seal sündinud või elav inimene:
(üldnimi)
tartlane
tallinlane
moskvalane
saarlane
hiidlane

Harjutus 56. Valida sulgudes olevatest tähtedest kas suur- või väiketäht. Üldnimedele tõmmata üks joon, pärisnimedele kaks joont alla. Pealkirjaks: *Üld- ja pärisnimed.*

1. Noorte tenniseturniiril (M, m)oskvas saavutasid esikoha (M, m)oskvalased, teiseks tulid (T, t)allinlased ja kolmandaks (K, k)ievlased. 2. Võrkpallivõistlus (V, v)iljandi ja (V, v)õru meeskonna vahel lõppes 3 : 2. 3. Häid tulemusi saavutasid (O, o)tepääl peetud suusavõistlustel (O, o)tepäälased, (T, t)artlased, (V, v)õrulased ja (T, t)apalased. 4. Jäähallis kohtusid esimestena (J, j)õgeva ja (T, t)artu meeskond, mis lõppes (J, j)õgevlaste võiduga. 5. Kõige armastatumaks puhkepaigaks (T, t)allinlastele on (P, p)irita. 6. Purjespordivõistlustel, mis peeti (T, t)allinna lähel, olid võidukad (L, l)eningradlased, (T, t)allinlased ja (R, r)iaalased.

Turniir = võistlus, kus igal osavõtjal tuleb võistelda kõigi teiste osavõtjatega.

Harjutus 57. Jätkata rahvaste nimede (üldnimed) kirjutamist.

Rahvad.

Nõukogude Liidus elavad sõbraliku perena üheskoos eestlased, venelased,

Üldnimed on ka kõik järgmised ja teised niisugused sõnad, nagu: jaanuar, veebruarikuu, esmaspäev, eesti keel, vene keel, tallinna kilud, moskva leib, eesti rahvariided, muhu seelik jne.

Harjutus 58. Lõpetada laused. Pealkirjaks: *Üldnimed.*

1. Minu ema sünnipäev on, isal 2. See mees mõistab keelt. 3. Toiduainete kaupluses oli 4. Rahvatantsu rühma kuuluvatel naistel olid seljas ja meestel rahvarõivad. 5. Peol kanti ette ja rahvatantse. 6. Muuseumis vaatlesime ja kunstnike töid. 7. Vabrikus oli mitmesugusest rahvusest töölisi: 8. Suvel tõi isa lõunast kaasa ja 9. Keskkoolis õpitakse, ja, või keelt. 10. Talv algab ja lõpeb

Harjutus 59. Kirjutada nurksulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähega. Pärisnimedele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Pärisnimed.*

[Suure sotsialistliku oktoobrirevolutsiooni] [aastapäeval] saadavad [eestlased] [eestist], [jakuudid] [siberist], [neenetsid] kaugelt [põhjast], [turkmeenid] ja [kasahhid] [lõunast], [tatarlased] [volga] ja [kaama] kallastelt, [grusiinlased] [kaukaasiast], [aserbaidžaanlased] [kaspia] [mere] äärest — ühe sõnaga kõik vennalikus sõpruses elavad [nõukogude liidu] rahvad — tervitusi kommunistlikule parteile ja Nõukogude valitsusele. Sel päeval saabub õnnitlusi [nõukogude liidule] [hiina, poola, ungari, rumeenia, tšehhi, albaania, inglise, prantsuse] ja paljudes teistes keeltes kogu [maailma] töötavalt rahvalt.

OMADUSSÕNAD.

Kirjeldada joonisel näidatud tamme.

Missuguseid omadussõnu kasutati kogu tamme, tema tüve, okste, lehestiku jne. kirjeldamisel? Märkida need üles.

Tamm.

Tamm: vana, kõrge,

Tamme tüvi: jäme,

jne.

Esemete, olendite, nähtuste jne. o m a d u s i näitavaid sõnu nimetatakse **omadussõnadeks**.

Harjutus 60. Leida palast o m a d u s s õ n a d ja need sõnad, mille omadusi nad näitavad. Kirjutada need välja nii, nagu näidises antud. Esitada (suuliselt) iga omadussõna kohta küsimus.

Sügisel.

Heledad värvid metsades on kustunud, põldudel valitseb kollakashall, nõmmedel tumepruun. Puudealused on täis lehti: pruune, kollaseid ja verekarvalisi. Põldudel võib näha ainult tühje viljaredeleid, kus varesed nokitsevad oma sulgi märgadel pulkadel.

Kõige enne läksid kured. See oli juba sel ajal, kui puude rohelistes kroonides helendasid ainult mõned üksikud kollakad värvi-tordid. Taevas oli siis veel avar, selge, kume. Põldudel töötajate silmad heitsid siis nii mõnegi pilgu kõrge taeva poole, mille tagasihoidlikust selgunud jahedusest kostis kurgede kaeblikke hüüdeid.

Nüüd on need päevad ammu möödunud.

N ä i d i s:

Omadused.

Esemed, olendid, nähtused jne.

heledad
kollakashallid

värvid
põllud

jne.

Omadussõna nimetavas käändes vastab küsimusele m i s -
s u g u n e?

Harjutus 61. Leida järgmistele omadussõnadele v a s t a n d -
o m a d u s s õ n u. Pealkirjaks: *Vastandomadussõnad*.

Väike, vana, õhuke, õnnelik, kõva, alumine, tühi, hea, paks, tark, madal, ilus, lühike, kurb, kõver, konarlik, terav, pime, haige, aeglane, hoolas, küps, rahutu, arg.

Näidis:

Väike — suur; vana —

Vaadelda, kuidas kirjutatakse omadussõna ja see nimisõna, mille omadust ta näitab.

korralik õpilane
kuulus laulja
uus maja
8-aastane laps

Omadussõna ei kirjutata kokku sõnaga, mille omadust ta näitab.

Harjutus 62. Leida mõnele antud nimisõnale rohkesti omadussõnu. Pealkirjaks: *Antud nimisõnale sobivad omadussõnad.*

Õpilane, raamat, ülesanne, liblikas, valgus, sõdur, savi, tööline.
Näidis:

virk —
noor —
elav —
9-aastane —
korralik —
hea —
sinisilmne —
jne. —

õpilane

Harjutus 63. Täiendada (suuliselt) laused sobivate omadussõnadega.

Juhtumus kooliteel.

Priit sammus mööda maanteed koolist koju ja vaatles, kuidas lapsed mängisid jõe kaldal. Äkki komistas üks poiss ja kukkus vette. Priit jooksis kohe õnnetuskohale, viskas palitu seljast ja hüppas jõe voogudesse. Paari tõmbega oli ta poisi juures, haaras tal käest kinni ja tiris ta veest välja.

Vahepeal oli kohale jooksnud poisi ema. Ta viis lapsed tuppa. Seal võeti neil riided seljast, otsiti neile üht-teist ümber ja anti teed juua. Lapse vanemad olid Priidule väga tänulikud.

Harjutus 64. Väljendada iga võrdlus ühe omadussõnaga. Pealkirjaks: *Võrdluse asendamine omadussõnaga.*

Punane kui tuli; kollane nagu sidrun; raske kui tina; selge kui kristall; must kui süsi; magus kui suhkur; märg nagu vesi; peen kui juus; kõva nagu kivi; kiire kui välk; sile kui peegel; must kui pigi; sirge kui küünal; pime kui kott; vaikne nagu hiir; kerge kui sulg.

Näidis:

punane kui tuli = tulipunane
kollane nagu sidrun = ...

Harjutus 65. Moodustada omadussõnadest nimisõnu. Pealkirjaks: *Nimisõnade moodustamine.*

Näidis:

Omadussõna.

Nimisõna.

pime
hoolas
korralik

pimedus
hoolsus
korralikkus

jne.

Võrrelda järgmistes lausetes jämendatult trükitud omadussõnu.

Täna on päris külm ilm. Öösel oli ilm külmem. Üleeile oli siiski kõige külmem ilm.

Linda oli tark õpilane, kuid Aili oli temast targem. Kõige targem õpilane meie klassis on väike Mai.

Mina olen hea suusataja. Minu vend on minust parem suusataja. Kooli kõige parem suusataja on VI klassi õpilane Arvo Kivi.

Omadussõna abil saab omadusi võrrelda.

ASESÕNAD.

Lugeda järgmisi lauseid ja otsustada, mis neis on teisiti kui harilikult kõneldes. Kuidas tuleks kõnelda?

Pille onul oli ilus suur koer. Ilus suur koer meeldis väga Pillele. Pille tahtis Pillele ka ilusat suurt koera saada. Kui tuli Pille sünnipäev, kinkis onu Pillele onu koera kutsika.

Vaadelda, missuguste sõnadega asendatakse nimi- ja omadussõnu.

Asendatavad sõnad või laused.	Asesõnu, mis sobivad antud sõna (sõnade) asemele.	Lauseid.
Pille	mina ehk ma sina ehk sa tema ehk ta kes oma keegi	Ma silitan koera Sina armastad koeri. Ta sai koera kingituseks. Kes jalutab oma koeraga? Onu teab, kes tahab koera saada. Keegi tuleb koeraga.
raamat	see mis	Vii see isale. Mis lamab laual? Võtsin raamatu, mis lamas laual.
Ain, Mari	meie ehk me teie ehk te nemad ehk nad kumb mõlemad	Me läheme kooli. Nüüd laulge teie! Nemad laulsid. Kumb on pikem? Mõlemad õpivad hästi.
hoolas (poiss)	see niisugune	See poiss õpib hästi. Niisugune poiss on kõigile eeskujuks.
Isa sõidab hom- me linna	see, seda	Paul teab seda.

Neid sõnu, mida tarvitatakse nimi- ja omadussõnade (või kogu lause) asemel, nimetatakse asesõnadeks.

Harjutus 66. Kirjutada harvendatult trükitud asesõnad lühendatud kujul ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Asesõnade lühendamine.*

Mina tean, missugune maa kõlbab aiamaaks. 2. Kuidas sina tead, et tema oli niisugune lambatall? 3. Kellel janu, sellel jalad. 4. Meie panime meepurgi sahrisse. 5. Kas teie nägite, mis minul juhtus? 6. Minu asjad too homme ära! 7. Selles asjas jõuame meie kokkuleppele. 8. Sinul tuleb järele vaadata, mis nemad teevad. 9. Sellel raamatul on kaks, tollel kolm jagu. 10. Sina ei saa vist tema jutust aru. 11. Minul on seda muul viisil võimalik joonistada. 12. Kas sina tead, kellel on teravnuga? 13. Laud, millel raamat lamas, oli puhas. 14. Nemad jutustagu temale kõigest kuulust! 15. Kes sinule sellest teatas?

Vaadelda, kuidas kirjutatakse kirjas asesõna *sina, sa, sinu, su* jne.

Tallinnas

(kuupäev)

Armas poiss!

Sain eile Sinult kirja. Suur aitäh tervituste eest! Rõõmustasin, et Sul koolis hästi läheb ja et kodused on kõik terved.

Sa kirjutad, et Su sõber Mikk ehitavat valmisosadest ühte laevamudelit. Laev tulevat väga tore.

Mulle tundub, et Sa tahaksid ise ka midagi säärast ehitada. Miks Sa seda otse välja ei ütlet? Kindlasti saaksin siit Sulle niisuguse ehituskomplekti hankida. Küsi Mikult, mis on selle komplekti nimi ja kust ta vend selle ostis, ning teata siis sellest mulle. Muidu ostan Sulle äkki midagi niisugust, mida Sa ei ihalda.

Meie kursused lõpevad 10 päeva pärast. Varsti saan teid jälle näha.

Olge vennaga tublid ja õppige hästi!

*Tervita ema ja teisi
koduseid!*

*Sinu
isa.*

Ehituskomplekt — täielik kogu osi, millest saab ehitada näit. laeva, lennuki või muud.

Kirjas kirjutatakse see asesõna, mida tarvitatakse kirja saaja nime asemel, **s u u r e** algustähga (*Sina, Sa, Sul, Sulle* jne.).

Harjutus 67. Kirjutada võõrale isikule kiri, näiteks mõne kooli direktorile. Kirjas paluda luba pioneeridega matkal olles seal koolimajas ööbida.

Pidada meeles, et võõra poole pöördutakse asesõnaga *teie, te*, ja need sõnad kirjutatakse kirjas suure algustähga (*Teie, Te, Teile, Teilt* jne.).

Kirja alata näiteks nii:

.....
(kirja kirjutamise koht)

.....
(kuupäev)

Lugupeetud

direktor.

Meie, Kooli pioneerid, kavatseme

.....
Lugupidamisega

.....
(kirjutaja nimi)

Nimi-, omadus- ja asesõnu saab kääntata.

A ses õ n a. O m a d u s s õ n a. N i m i s õ n a.

N i m e t a v	see	hoolas	poiss
O m a s t a v	selle	hoolsa	poisi
O s a s t a v	seda	hoolsat	poissi
S i s s e ü t l e v	sellesse	hoolsasse	poississe

jne.

Neid sõnu, mida saab kääntata, nimetatakse käänd-
sõnadeks.

Nimi-, omadus- ja asesõnad kuuluvad käänd-
sõnade hulka.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Missuguseid sõnu nimetatakse nimisõnadeks?
2. Missugused nimisõnad on üldnimed, missugused pärisnimed? Missuguse algustähega nad kirjutatakse?
3. Missuguseid sõnu nimetatakse omadussõnadeks?
4. Missuguseid sõnu nimetatakse asesõnadeks?
5. Kuidas nimetatakse neid sõnu, mis käänduvad? Nimetada sõnaliike, mis käänduvad.

KORDAVAIK HARJUTUSI.

Harjutus 68. Lugeda antud laused. Helilistele häälikutele tõmmata loogake alla. Pealkirjaks: *Helilised häälikud.*

Usbeki NSV kõige tähtsamad puuvillakasvatamise piirkonnad on Ferganas ja Andižanis. Siin, Fergana ja Zeravšani orus, on ka kõige suurem kunstlikult niisutatav ala Kesk-Aasias.

Harjutus 69. Liita antud sõnadele kas liide *-gi* või *-ki*. Pealkirjaks: *Liide -ki, -gi.*

Orav, jää, tahm, aitäh, number, marss, töö, õmmelda, majad, sarv, Aino, andis, küünal, tuleb, soo, lähen, lilli, tolmi, peotäit, viidi, saag, ahv, sellega, rihm, rätsep, tooge, vokk, ruttab, Pärnu.

Harjutus 70. Määrata jämendatult trükitud häälikute välde.

Jämendatult trükitud häälikule tõmmata kirjutades loogake alla. Pealkirjaks: *Häälikute väldete määramine.*

Need teadmised, mida iga päev koolis õpitakse, saadavad inimest kogu tema eluteel. Kui aga neid teadmisi ei ole õpi- lasena korralikult omandatud, siis on inimesel elus väga raske midagi saavutada. Igal sammul sõnavad talle tema teadmised: «Ei, sinna sa ei saa, oled õppinud vähe, oled kooliajal halvasti töötanud.»

N ä i d i s:

Need (III) teadmised...

Harjutus 71. Silbitada sõnad ja näidata püstkriipsuga, kust võib sõnu poolitada. Pealkirjaks: *Silbitamine ja poolitamine.*

Ei ole suuremat lõbu kui proovida, kas linnu mõtteid õieti loetud või — kas lind tõtt kõnelnud, kui ta siuksub teatud viisil puuoksal: tahab ta pesale hauduma minna, on tal alles väikesed pojad pesas või on need juba sealt välja lennanud? Poisid istuvad kuhugi põõsa varju ja tükil ajal ei lausuta ainustki sõna, ei liigutata ainustki liiget. Nõnda võtab häälitseja varsti julgust ja ilmutab oma saladuse, lennates pessa või poja juurde.

(A. H. Tammsaare.)

Harjutus 72. Lugeda antud lauseid hoolikalt ja kuulata, kas sulgudesse asetatud täht on III vältes või mitte. Pärast seda kirjutada sõnad, nagu on nõutav. Sõnadele, milles on mõni häälik III vältes, tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Ülipika hääliku õige- kiri.*

1. Luuletuse «Ke(t)ramas» ka(h)t esimest sa(l)mi teadis poi(s) hä(s)ti, kuid viimases sa(l)mis oli ta(l) lõpust paar vär(s)i ununenud. 2. Mi(h)kel lõi ta(k)ti ja or(k)ester mä(n)gis mür(t)suvat mar(s)i. 3. Pul(s) lööb südame tu(k)sumise ta(k)tis. 4. Käisin ko(p)lis var(s)asid vaatamas. 5. Var(s)ad mar(s)isid minu juurde, sest n(a)d ootasid minult su(h)krut. 6. Kui tõ(r)s täis, pum(p)a ka ä(m)ber täis ja vii lau(t)a. 7. Ar(s)t ka(t)sus haige pul(s)i.

8. Kooliaias kasvab meil ka hir(s)i. 9. Hir(s)i kõ(r)s ei ole pikk.
10. Mar(t) o(s)kas ka(n)dlel val(s)i mä(n)gida. 11. Ko(r)jasin
kau(s)i kir(s)e. 12. Kir(s)il o(n) pikk va(r)s.

Harjutus 73. Leida järgmine salakirjas kirjutatud lause.

10 21 9 16 7 11 4 11 22 22 3 1 8 1 10 5 15 1 3 1 9 13 10 11 16 13 1
11 4 4 17 15 7 17 8 20 4 14 13 13 10 4 8 1 13 13 17 1 11 4 16 7 12 3
16 4 1 10.

KÄÄNAMINE.

ÜLDISI KÜSIMISI.

Harjutus 74. Leida katkendist käändsõnad. Nimisõnadele tõmata kaks, omadussõnadele üks ja asesõnadele laineline joon alla. Pealkirjaks: *Käändsõnad*.

Pikkade sammudega astub Jüri isa kõrval. Nad kiirustavad nagu igal hommikul välja madalast aiavärvast, mille taha jääb nukralt saba liputama kräsuskarvaline Muska, viipavad hüvasti-jätuks trepile saatma tulnud emale ja asuvad siis sammudega maanteed möötma. Peenikese musta korstnaga meierei juurest keeraavad nad paremale ja ronivad võidu madalate kuuskede vahel üles mäele.

(R. Vaidlo.)

Harjutus 75. Lugeda harvendatult trükitud sõnad mitmuses.

Uus raamat.

1. Antsule kingiti sünnipäevaks ilus raamat. 2. Raamatu selg oli pruunist nahast. 3. Kaaned olid raamatul rohelised. 4. Raamatus oli hulk jutte ja palju pilte. 5. Uus raamat oli kõige toredam Antsu väikeses raamatukogus. 6. Seda uut raamatut hoidis Ants hoolega. 7. Ta pani raamatule kohe paberi ümber. 8. Ka kirjutas ta raamatusse oma nime. 9. Kui Antsul oli aega, siis luges ta uuest raamatust jutte või vaatas pilte.

10. Ükskord läks Ants kingitud raamatuga kooli. 11. Sinna jõudis ta aga raamatuta. 12. Ta oli teel raamatu kaotanud. 13. Ants läks kohe raamatut otsima. 14. Ärevuses paistsid

talle eemalt kõik teel lamavad esemed kaotatud r a a m a t u n a.
 15. Lõpuks siiski märkas Ants tee ääres r a a m a t u t. 16. Kiiresti
 jooksis ta r a a m a t u n i ja tõstis selle üles. 17. Ta pühkis r a a
 m a t u l t tolmu ja ruttas õnnelikuna kooli tagasi.

Harjutus 76. I. Eelmisest palast kirjutada ühte tulpa välja kõik sõna raamat eri vormid (mitu neid on?).

II. Kirjutada iga eri vorm mitmuses.

III. Esitada küsimus, millele vastab iga sõna raamat eri vorm.
 Pealkirjaks: *Sõna raamat eri vormid.*

Näidis:

I	II	III
Ainsus.	Mitmus.	Küsimus.
raamat	raamatud	mis?
raamatu	raamatute	jne.
raamatul	jne.	
jne.		

K ä ä n d s õ n a d esinevad ainsuses ja mitmuses 14 eri vormis ehk käändes.

K ä ä n d s õ n a m u u t m i s t nimetatakse käänamiseks.

Vaadelda sõna raamat käänamist ainsuses ja mitmuses tabelina.

Jrk. nr.	Käände nimetus ja küsimus.	Ainsus.		Mitmus.		
		Sõna tüvi.	Käände lõpp.	Sõna tüvi.	Mitmuse tunnus.	Käände lõpp.
1.	Nimetav: mis?	raamat	—	raamatu-	-d	—
2.	Omastav: mille?	raamatu	—	raamatu-	-te	—
3.	Osastav: mida?	raamatu-	-t	raamatu-	-i-	-d
4.	Sisseütlev: millesse?	raamatu-	-sse	raamatu-	-te-	-sse
5.	Seesütlev: milles?	raamatu-	-s	raamatu-	-te-	-s
6.	Seestütlev: millest?	raamatu-	-st	raamatu-	-te-	-st
7.	Alaleütlev: millele?	raamatu-	-le	raamatu-	-te-	-le
8.	Alalütlev: millel?	raamatu-	-l	raamatu-	-te-	-l

Sõna *raamat* käänamisel tuletatakse kõik käänded ühest tüvest. Sõna *raamat* on muutumatu tüvega sõna.

Anda selgitus sõna *raamat* piltlikult kujutatud käänamise kohta. Leida «puult» iga kääne ainsuses ja mitmuses.

Harjutus 77. Käänata kõigis ainsuse ja mitmuse käändeis sõna *koi*. Töö teha järgmiselt.

A i n s u s .

Nimetav: *kes?* koi
Omastav: *kelle?* koi
Osastav: *keda?* koi/d
Sisseütlev: *kellesse?* koi/sse
jne.

M i t m u s .

Nimetav: *kes?* koi/d
Omastav: *kelle?* koi/de
Osastav: *keda?* koi/sid
Sisseütlev: *kellesse?* koi/de/sse
jne.

Vaadelda sõnade *raamat* ja *koi* käänamist.

Mis jääb, kui ainsuses olevast sõnast eraldada käändelõpp? Kui mitmuses olevast sõnast eraldada käändelõpp ja mitmuse tunnus?

Mis tähed ja silbid on sõnadel *raamat* ja *koi* mitmuse tunnusteks?

Kõige põhilisem osa sõnas on **tüvi**.

Harjutus 78. Leida järgmiste käändsõnade tüvi. Tüvi eraldada püstkriipsuga mitmuse tunnusest ja käändelõpust ning tõmmata talle joon alla. Pealkirjaks: *Tüvi*.

Autodega, ämblik, haigetele, trikoosse, diivanil, hallikas, soo, hõõguvat, ööbikuna, dressides, tädilt, brigadiriks, hobused, heinamaadele, ahvenat, tüdrukuid, hunnikutesse, direktorini, haneta, hommikutest, patareisid, aurikuga, hurtsiku, kartulitel, udude, hõbe.

Näidis:

Auto/dega,

Mida kujutab enesest ainsuse nimetav kääne?

Harjutus 79. Kirjutada allakriipsutatud sõnad välja ja eraldada käändelõpp püstkriipsuga. Mitmuse tunnusele tõmmata loogake alla. Pealkirjaks: *Käändelõpud ja mitmuse tunnused.*

Taandun, lähen vanade pihlakate juurde, vahest ehk leian sealt mõne jälje väikesest hütist.

Kuid pihlakate ümber lokkavad ainult heinputked, orasrohi ja tulikad. Mõne sammu kaugusel algab põldnoore nisuga, heljudes tasa nagu roheline vaip, mil-lele tikitud kiirgavaid kalliskive — vihmapisaraid. Tänava lõpul on karjamaa, mis eemalt paistab tiheda lehtpuumetsana. Ja mäletan, et ma omal ajal selle servalegi ei julgenud läheneda oma karjaga. Veel edasi, tean, tuleb mustendav turbasoo. Turbahunnikud paistsid elavate olevustena ja näisid liikuvat.

Nüüd olen ma juba ammu ära leppinud niihästi turbarabaga kui ka nende punakas-hallide kivirahnu-dega raba lõpul. Aastakümnete kestel on nad saanud minu sõpradeks. Tihti on vaikne mõtiskelu mind vanade radade kaudu viinud nende keskele ning siis on alati tekkinud natuke hardust kuskil mu sisimas.

Teen pika käigu põllupeenrail ja maanteel, kuni hellitatud kontidesse tekib lõtvus. Pöördun tuttavasse kuu-sikusse väikese karjamõisa lähedal, kavatsen nii veidi-veidi puhata, et siis pöörduda koju. Näe, siingi veel alles see vana teerada, mida vanasti aiva tihti sõtkusin, käies alevi ja järve vahet.

(O. Luts.)

Aiva — aina.

Näidis:

Vanade pihlakate; mõne jälje; väikese/st hüti/st; . . .

Harjutus 80. Määrata (suuliselt), mis käändes on eelmises harjutuses iga väljakirjutatud sõna (või sõnapaar).

Harjutus 81. Käänata näidise eeskujul lauseis sõna *vihik*.

N ä i d i s:

Ainsus.

Nim.: Vihik (mis?) on laual.
Omast.: Vötsin uue vihiku (mille?).
Osast.: Otsin kolm vihikut (mida?).
Sisseütl.: Harjutus tuleb kirjutada vihikusse (millesse?).
jne.

Mitmus.

Nim.: Korjake kodused vihikud (mis?) kokkul
Omast.: Vihikute (mille?) kaaned olid sinised.
Osast.: Isa vaatas minu vihikuid (mida?).
Sisseütl.: Öpetaja kirjutab I kl. vihikutesse (millesse?) tähti ette.
jne.

Harjutus 82. Määrata katkendis sõrendatud sõna või sõnade kääne. Ainsus märkida tähega **a.**, mitmus tähega **m.** Pealkirjaks: *Käänete määramine.*

Kindlusest veidi kaugemal nägi Rein suurt kõrget ehitust. See oli hüdrolektri jaama hoone.

«Lähme üle silla, siis näeme seda lähemalt,» sõnas onu.

Varsti seisis Rein jõe teisel kaldal. Siia tohtu suurde paekivisse rajatud süvendisse oligi ehitatud elektri jaama hiiglaslik hoone. Vett juhiti elektri jaama juurde betoonist kallastega kanalit mööda.

Onu viis Reinu elektri jaama hoonesse.

«Need on turbiinid,» näitas ta valges ja puhtas saalis seisvale kolmele kõrgele masinale.

«Turbiinidesse tuleb kanalist vesi ja paneb nad pöörlema nagu vesiratta. Turbiinid omakorda aga panevad käima võimsad masinad, mis annavad elektrit.»

Hüdrolektri jaam — veejõul töötav elektri jaam.

Betoon — ehitusmaterjal liivast, kivikillustikust ja tsemendist.

Näidis:

Kindlusest (millest? — a. seestütl.) veidi kaugemal nägi Rein (kes? — a. nim.) suurt kõrget ehitust (. . .).

Vaadelda, kuidas käänamisel käändeid üksteisest moodustatakse.

	Ainsus.		Mitmus.
Nim.:	kes?	taat	taadi-d
Omast.:	kelle?	taadi	taati-de
Osast.:	keda?	taati	taati-sid
			e. taat-e
Sisseütlev:	kellesse?	→ taadi-sse e. taati	→ taati-de-sse
Seesütl.:	kelles?	→ taadi-s	→ taati-de-s
Seestütl.:	kellest?	→ taadi-st	→ taati-de-st
Alaleütl.:	kellele?	→ taadi-le	→ taati-de-le
Alalütl.:	kellel?	→ taadi-l	→ taati-de-l
Alaltütl.:	kellelt?	→ taadi-lt	→ taati-de-lt
Saav:	kelleks?	→ taadi-ks	→ taati-de-ks
Rajav:	kelleni?	→ taadi-ni	→ taati-de-ni
Olev:	kellena?	→ taadi-na	→ taati-de-na
Ilmaütl.:	kelleta?	→ taadi-ta	→ taati-de-ta
Kaasaütl.:	kellega?	→ taadi-ga	→ taati-de-ga

Missugused käanded moodustatakse:

1. ainsuse omastava,
2. mitmuse omastava,
3. ainsuse osastava järgi?

SÖNADE KÄÄNAMINE.

Vaadelda sõnu *sepp* ja *lukk*.

Võrrelda käänamisel muutusi nende tüvedes ja nende mitmuse tunnuseid.

Otsustada, kas mõlemad sõnad käänduvad ühteviisi või erinevalt.

sepp
 ühesilbiline,
 ains. nimetava lõpus
 ülipikk sulghäälik

lukk
 ühesilbiline,
 ains. nimetava lõpus
 ülipikk sulghäälik

	Ainsus.	Mitmus.
Nim.	sepp, lukk	sepa/d, luku/d
Omast.	sepa, luku	seppa/de, lukku/de
Osast.	seppa, lukku	seppi, lukke (seppa/sid, lukku/sid)
Sisseütl.	sepa/sse, luku/sse	seppa/de/sse, lukku/de/sse
	e. lukku	
	jne.	jne.

Võrrelda nii, nagu võrreldi sõnu *sepp* ja *lukk*, sõnu *kott* ja *mõte* (mitu silpi ains. nimetavas? millega lõpeb?).

Käänata 4 esimeses käändes kõrvuti sõnad *kott* ja *mõte*.

Otsustada, kas sõna *mõte* käänatakse niisamuti nagu sõna *kott*.

Võrrelda sõna *kott* käänamist eespool toodud sõnade *sepp* ja *lukk* käänamisega. Mida võime öelda sõnade *sepp*, *lukk* ja *kott* käänamise kohta?

Paljud sõnad käänduvad ühteviisi, näit. sõnad *lukk*, *kott* käänduvad samuti kui sõna *sepp*. Kui ühteviisi käänduvate sõnade seast õppida ära ü h e s õ n a käänamine, siis osatakse õigesti käänata k o i k i sellesse rühma kuuluvaid sõnu.

Järgnevalt õpitaksegi tundma rea üksikute sõnade käänamist.

SEPP-TUUPI SÕNADE KÄÄNAMINE.

Vaadelda sõna *sepp* käänamist.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimet.:	sepp	sepa-d
Omast.:	sepa	seppa-de
Osast.:	seppa	seppi-i, (seppa-sid)
Sisseütl.:	→ sepa-sse ehk seppa	→ seppa-de-sse
Seesütl.:	→ sepa-s	→ seppa-de-s
Seestütl.:	→ sepa-st	→ seppa-de-st
Alaleütl.:	→ sepa-le	→ seppa-de-le
Alalütl.:	→ sepa-l	→ seppa-de-l
Alaltütl.:	→ sepa-lt	→ seppa-de-lt

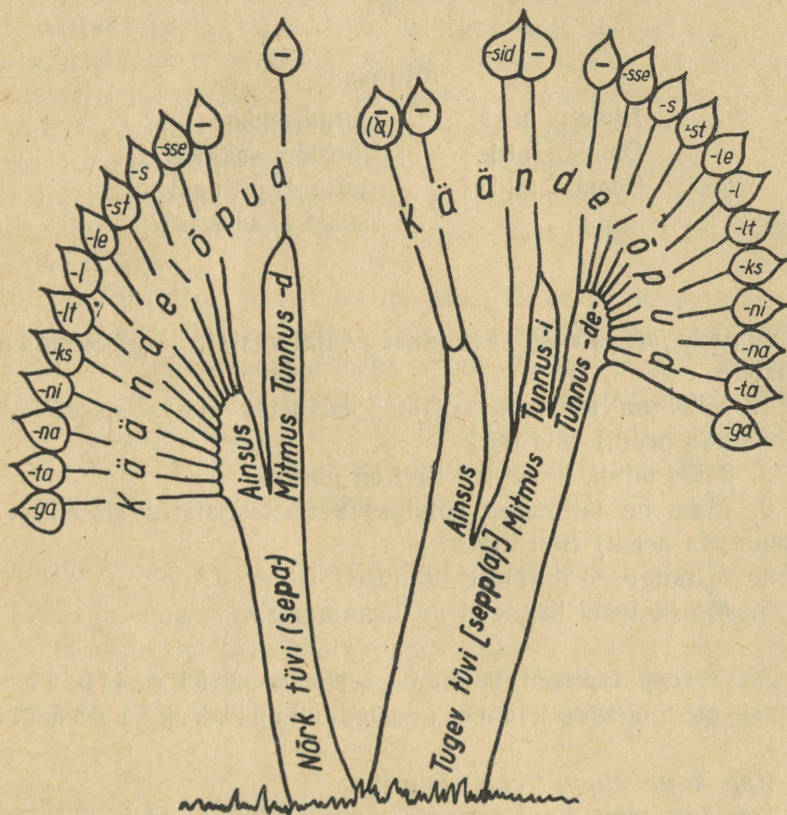
Ainsus.

Mitmus.

Saav:	<i>kelleks?</i>	→	sepa- <i>ks</i>
Rajav:	<i>kelleni?</i>	→	sepa- <i>ni</i>
Olev:	<i>kellena?</i>	→	sepa- <i>na</i>
Ilmaütl.:	<i>kelleta?</i>	→	sepa- <i>ta</i>
Kaasaütl.:	<i>kellega?</i>	→	sepa- <i>ga</i>

→	seppa- <i>de-ks</i>
→	seppa- <i>de-ni</i>
→	seppa- <i>de-na</i>
→	seppa- <i>de-ta</i>
→	seppa- <i>de-ga</i>

Vaadelda sõna *sepp* käänamise piltlikku kujutamist.

Sõnal *sepp* on tugev ja nõrk tüvi: osa käändeid moodustatakse sõna nõrgast tüvest (*sepa*), osa sõna tugevast tüvest (*seppa*).

Nimetada sõna *sepp* need käanded, mille tüvi on nõrk, ja need käanded, mille tüvi on tugev.

Harjutus 83. Käänata sõna *sepp* eeskujul kõigis ainsuse ja mitmuse käändeis sõnad *jutt* ja *sukk*. Pealkirjaks: *sepp-sõnade käänamine*.

N ä i d i s:

Ainsus.

Nimet.: mis?	jutt; sukk
Omast.: mille?	jutu; suka
Osast.: mida?	juttu; sukka
	jne.

Mitmus.

Nimet.: mis?	jutud; sukad
Omast.: mille?	juttude; sukkade
Osast.: mida?	jutte e. juttusid
	sukki e. sukkasid
	jne.

Sõnade *jutt* ja *sukk* käänamise põhjal vastata järgmistele küsimustele.

1. Miks on ainsuses kõikides käänetes alates sisseütlevast (nimetada need!) tüvi nõrk?
2. Miks mitm. nimetava tüvi on nõrk?
3. Miks on mitmuses kõikides käänetes alates sisseütlevast (nimetada need!) tüvi tugev?
4. Missugused mitmuse tunnused esinevad?
5. Missugustel käänetel on kaks vormi?

Sõna *sepp* taoliselt käänduvad sõnad on ühesilbilised ja neil on nimetava käände lõpus ülipikk kaashäälik, näit.

lipp, kapp, supp, trepp, täpp jt.;
kott, tutt, matt, jutt, kett jt.; *kukk, pikk, plekk, sukk, tekk, nokk* jt.; *poiss (poisi, poissi), kauss, marss, varss, valss* jt.

Nimetada veel niisuguseid sõnu.

Harjutus 84. Käänata kõigis ainsuse käändeis sõna *kirss* (*kirsi, kirssi*). Töö teha harj. 83 eeskujul.

Mitmuse kõigi käänete kohta moodustada laused. Pealkirjaks: *sepp-sõnade käänamine*.

Näidis mitmuse kohta: Nim.: Kirsid olid maitsvad; Om.: Kirsside kive ei tohi süüa. Os.:...

Harjutus 85. Kirjutada sulgudes olev kaashäälik kas ühe või kahe tähega. Pealkirjaks: *sepp-sõnade õigekirjutus*.

1. Väikesel Annel oli mitu nu(k)u. Kõige armsam oli talle aga üks suur nu(k). Täna hommikul äratas ta selle nu(k)u ešimesena, pesi märja la(p)iga tema näo, kammis pea, sidus lo(k)idesse pi(k)a paela, pani talle siniste tä(p)idega seeliku ja pi(k)ade varrukatega ja(k)i selga, pi(k)ad su(k)ad ja väikesed tu(t)idega kingad jalga ning punase lo(t)iga mütsi pähe. Teiste nu(k)ude juures Anne nii palju aega ei viitnud. Siis küpsetas ta nu(k)udele pa(p)itü(k)idest kä(k)e ja keetis po(t)itäie su(p)i. Kä(k)idele riputas ta liiva suhkruks peale, supile lisas valgeid kivitü(k)e pe(k)iks juurde.

2. Kui nu(k)ud olid toidetud, otsis Anne ka(p)ist nu(k)u-la(p)ide ko(t)i üles ja hakkas ru(t)uga nu(k)udele uusi te(k)e õmblema. Te(k)ide pealisriideks võttis ta ühe pruuni kollaste ju(t)idega la(p)i, mille ta hiljuti sai Se(p)a Aimele ühe pa(p)ist ku(k)e ja tü(k)i va(t)i vastu. Nu(k)ute(k)idele pani Anne va(t)i alla, et te(k)id saaksid hästi soojad. Uutest va(t)te(k)idest tundsid Anne nu(k)ud suurt rõõmu.

Võrdle sõna *sepp* käänamist sõna *taat* (vt. lk. 64) käänamisega.

Nii nagu sõna *sepp* käänatakse ka niisugused sõnad, nagu *taat* (ühesilbilised, nimetava käände lõpus ülipikk häälik), *vaat*, *peet*, *Tiit*, *ruut*, *noot*, *mõõt*, *sööt*, *toit*, *kleit* jt.; *haak*, *leek*, *riik*, *luuk*, *jook*, *mõök*, *köök*, *paik*, *auk* jt.; *kaap*, *Peep*, *piip*, *kuup*, *roop*, *nööp*, *vaip*, *kaup* jt.

Nimetada veel niisuguseid sõnu.

Mõtlemiseks. Miks sõnas *taat*, *toit* jt. lõpus olev ülipikk häälik kirjutatakse ühe tähega? Kus oli sellest eespool juttu?

Harjutus 86. Kirjutada vihikusse rohkesti *sepp*-sõnu. Pealkirjaks: *Sõnad, mis käänduvad nagu sepp*.

Näidis:

Nagu sepp käänatakse:

- 1) lipp, kepp,
- 2) taat, liit,

Vaadelda *sepp*-sõnade ainsuse omastavat ja osastavat.

Ainsuse omastav.

Ainsuse osastav.

(*kelle? mille?*)

(*keda? mida?*)

(*ühe*) lepa

(*mitu*) leppa

„ roti

„ rotti

„ siku

„ sikku

„ vaadi

„ vaati

Harjutus 87. Moodustada lauseid, milles on kasutatud antud *sepp*-sõnu ainsuse omastavas ja osastavas. Pealkirjaks: *Ainsuse omastav ja osastav*.

Näpp, rätt, nokk, kapp (kapi), kapp (kapa), nutt (nutu), Mikk, jutt (jutu), jutt (juti), lõpp, sokk (soki), sokk (soku), kott (koti), paat (paadi), kleit (kleidi), tiik (tiigi), pauk (paugu), nõöp (nööbi), vaip, Reet.

Näidis:

1. Igal käel on 5 näppu (*mida?*). 2. Missuguse näpu (*mille?*) nimi on Pikk-Peeter?

Harjutus 88. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändesse ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *sepp*-sõnad.

1. (Poiss — *mitm. nim.*) mõõtsid (peet — *mitm. nim.*) (vakk — *ains. kaasaütl.*) ära ja panid siis nad (kott — *mitm. sisseütl.*). 2. Aed tehti (pikk latt — *mitm. seestütl.*). 3. (Kokk — *mitm. nim.*) olid ümber (pliiit — *ains. om.*), kus (pott — *mitm. seesütl.*) keesid isuäratavad (toit. — *mitm. nim.*). 4. (Vaat — *ains. seesütl.*) olev vesi ei kõlba (jook — *ains. saav.*). 5. Jalutasime (tiik — *mitm. rajav.*), kus vaatlesime (luik — *mitm. osast.*). 6. Minu ema on (kokk — *ains. olev.*) kuulus. 7. (Koit ja Peep — *ains. alalütl.*) juhtus (purjepaat — *ains. kaasaütl.*) sõites äpardus — nad kaotasid (luuk — *ains. om.*). 8. Ta mõistab kududa ilusaid (vaip, tekk ja suurrätt — *mitm. osast.*). 9. (Kütt — *mitm.*

nim.) tulid (saak — *ains. ilmaütl.*) koju. 10. Vala vesi (kauss ja pütt — *ains. sisseütl.*)!

Harjutus 89. Kirjeldada kaubalaos käimist. Seejuures põimida lausetesse rohkesti *sepp-sõnu*, näiteks

kaup, luuk, lukk, haak, trepp, ait, lett, kapp, pütt, vaat, kott, tükk, liik, pikk, niit, jook, seep, nõõp, niit, rätt, sukk, sokk, tekk, tikk, plekk, triip, kauss, tutt, täpp, piip, kaap, tripp jt.

Tööd võib alustada näiteks järgmiselt:

K ä i s i n k a u b a l a o s .

Kaupluse juhataja sõitis lattu kauba järele ja võttis ka mind kaasa.

MAASTIK-TUUPI SÕNADE KÄÄNAMINE.

Eesti keeles on hulk sõnu, mida rahvas on loonud sel teel, et ta on liitnud sõnade lõppu *-stik*, *-ndik*, *-lik*, *-nik* jt. näit.:

maa + *stik* = maastik

sõna + *stik* = sõnastik

lage + *ndik* = lagendik

õnn — õnne + *lik* = õnnelik

kommunist + *lik* = kommunistlik

kiri — kirja + *nik* = kirjanik

jne.

Selleks et tundma õppida, kuidas käänatakse niisuguseid sõnu, millele on liidetud *-stik*, *-ndik*, *-lik*, *-nik* jt. sellised liited, vaadelda sõna *maastik* käänamist.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimet.:	<i>mis?</i>	maastiku
Omast.:	<i>mille?</i>	maastikude ehk maastike
Osast.:	<i>mida?</i>	maastikke
Sisseütl.:	<i>millesse?</i>	maastikudesse
Seesütl.:	<i>milles?</i>	maastikudes
Seestütl.:	<i>millest?</i>	maastikudest
Alaleütl.:	<i>millele?</i>	maastikudele

	Ainsus.	Mitmus
Alalütl.: <i>millel?</i>	maastiku l	maastikkudel
Alaltütl.: <i>millelt?</i>	maastiku lt	maastikkudelt
Saav: <i>milleks?</i>	maastiku ks	maastikkudeks
Rajav: <i>milleni?</i>	maastiku ni	maastikkudeni
Olev: <i>millena?</i>	maastiku na	maastikkudena
Ilmaütl.: <i>milleta?</i>	maastiku ta	maastikkudeta
Kaasaütl.: <i>millega?</i>	maastiku ga	maastikkudega

Võrrelda sõna *maastik* käänamist sõna *tikk* (*sepp-sõna*) käänamisega. Mille poolest see ühtib, mille poolest erineb?

Ains. nimet.:	maastik	tikk
„ omast.:	maastiku	tiku
„ osast.:	maastikku	tikku
Mitm. nimet.:	maastikud	tikud
„ omast.:	maastikkude	tikkude
	e. maastike	
„ osast.:	maastikke	tikke

Harjutus 90. Määrata, missuguste sõnade järgi käänevad luuletuses harvendatult trükitud sõnad.

Vana sokk.

Kapsaaias vana sokk
 närib kapsaid, maiasmokk.
 Sokukesel habe pikk,
 teine sarv on kõverik,
 keha paks ja ümarik,
 saba aga väike.

Vana sokk on maiasmokk.

(R. Parve.)

Harjutus 91. Käänata sõna *maastik* järgi enne ainsuses (lausetes) ja siis mitmuses (lausetes) sõna *lugemik*. Pealkirjaks: *maastik-sõna käänamine*.

Harjutus 92. Jätkata *maastik-sõnade* loetelu ja kirjutada nad vihikusse. Pealkirjaks: *Sõnu, mis käänevad nagu maastik*.

Näidis:

Nagu *maastik* käänatakse:

o m a d u s s õ n a d: õnnelik, seltsimehelik, kommunistlik, rikkalik, harilik, leidlik, kirjalik, sõbralik, sõnakuulelik, vennalik, ... lõplik, püüdlük, arglik, ... kumerik, kõverik, ...

n i m i s õ n a d: tähestik, sõnastik, ... lagendik, kõrgendik, ... vedelik, ahelik, ... ümblik, kirjanik, kunstnik, aednik, ametnik, kodanik, ... ümbrik, tulevik, videvik, ...

maastik-sõnu ei tohi ära segada niisuguste sõnadega, nagu õpik (õpiku, õpikut), vihik (vihiku, vihikut), hommik (hommiku, hommikut), laulik (lauliku, laulikut), kaasik (kaasiku, kaasikut), sest kuigi nende sõnade lõpus on -ik, käänduvad nad teisiti kui sõna maastik:

A i n s u s.

Nimet.:	mis?	maastik;	õpik
Omast.:	mille?	maastiku;	õpiku
Osast.:	mida?	maastikku;	õpiku/t
Sisseütl.:	millesse?	maastiku/sse;	õpiku/sse

j n e.

M i t m u s.

Nimet.:	mis?	maastiku/d; õpiku/d
Omast.:	mille?	maastikku/de e. maastik/e; õpiku/te
Osast.:	mida?	maastikk/e; õpiku/id
Sisseütl.:	millesse?	maastikku/de/sse; õpiku/te/sse

j n e.

Nende sõnade tüvedes, mida kääntakse nagu õpik, muutusi ei ole.

Vaadelda maastik-sõnade ainsuse osastavat ja omastavat.

A i n s. o m a s t a v.		A i n s. o s a s t a v.	
(kelle? mille? missuguse?)		(keda? mida? missugust?)	
(selle) maastiku		(seda) maastikku	
„ lagendiku		„ lagendikku	
„ õnneliku		„ õnnelikku	

Harjutus 93. Asetada lünka -k- või -kk-. Lünkliku sõna järel asetada sulgudesse küsimus. Pealkirjaks: Ainsuse omastav ja osastav.

1. Pidasime videvi...u.
2. Kalurid said rikkali...u saagi.
3. Käisin mesini...u pool.
4. Eesti keele tähesti...u õppisime

pähe. 5. Palun luba mulle sõnasti . . u! 6. Aedni . . u töö on huvitav. 7. Otsin viis ümbri . . u. 8. Mõni kardab ämbli . . u. 9. Sõbrali . . u inimest armastatakse. 10. Tegin kirjali . . u töö valmis. 11. Homseks on oodata muutli . . u pilvitust. 12. Otsin eesti-vene sõnasti . . u. 13. Kas te olete minevi . . u unustanud! 14. Lõpli . . u otsust ei ole veel tehtud. 15. Saavutasime täieli . . u õppeedukuse. 16. Meie koolis on 31 kommunistli . . u noort.

Näidis:

1. Pidasime videvikku (mida?).

Vaadelda maastik-sõnade mitmuse omastavat (lühikest) ja osastavat.

Mitmuse omastav.

(*kelle? mille? missuguste?*)

(*nende*) alevike

„ võrestike

„ isalike (sõnade tõttu)

Mitmuse osastav.

(*keda? mida? missuguseid?*)

(*neid*) alevikke

„ võrestikke

„ isalikke (sõnu)

Harjutus 94. Asetada lünka *-k- või -kk-*. Lünka sisaldanud sõna järele asetada küsimus. Pealkirjaks: *Mitmuse omastav ja osastav.*

1. Vennalt sain kasuli . . e näpunäiteid, kuidas loomade luusti . . e valmistada. 2. Ämbli . . e võrgud on tugevad. 3. Matkajad jõudsid õnnelikult üle ohtli . . e kuristi . . e. 4. Too mulle kauplusest ümbri . . e! 5. Toast kostis imeli . . e katkendli . . e hääli. 6. Sõitsime läbi kärest . . e. 7. Kas teil on pikli . . e märkmi . . e? 8. Lehes oli pikem ülevaade kirjani . . e kongressist. 9. Näitusel oli ka tarbekunstni . . e töid.

Harjutus 95. Asetada sõnad nõutavasse käändesse. Pealkirjaks: *Nimisõnad koos omadussõnaga.*

1. Möödusime õnnelikult (ohtlik kuristik — *mitm. seestütl.*).
 2. Sekretär kleepis (piklik ümbrik — *mitm. alaleütl.*) marke.
 3. Kooliaiaast saame (rikkalik õunasaak — *ains. osast.*). 4. Mees teostas matka (harilik — *ains. om.*) (sõudepaat — *ains. kaasaütl.*).
 5. Meres asetatakse (ohtlik madalik — *mitm. om.*) ümber mere-tähised. 6. (Tarvilik latt — *mitm. saav*) ei jätkunud materjali.
 7. Mees on tuntud (leidlik aednik — *ains. olev*). 8. Kuhu need (okslik pakk — *mitm. nim.*) viia? 9. Täna on väljas (pikk — *mitm. omast.*) (sukk — *mitm. kaasaütl.*) paras olla. 10. Haigus möödus (palavik — *ains. ilmaütl.*). 11. Silm ulatus (nõiduslik — *mitm.*

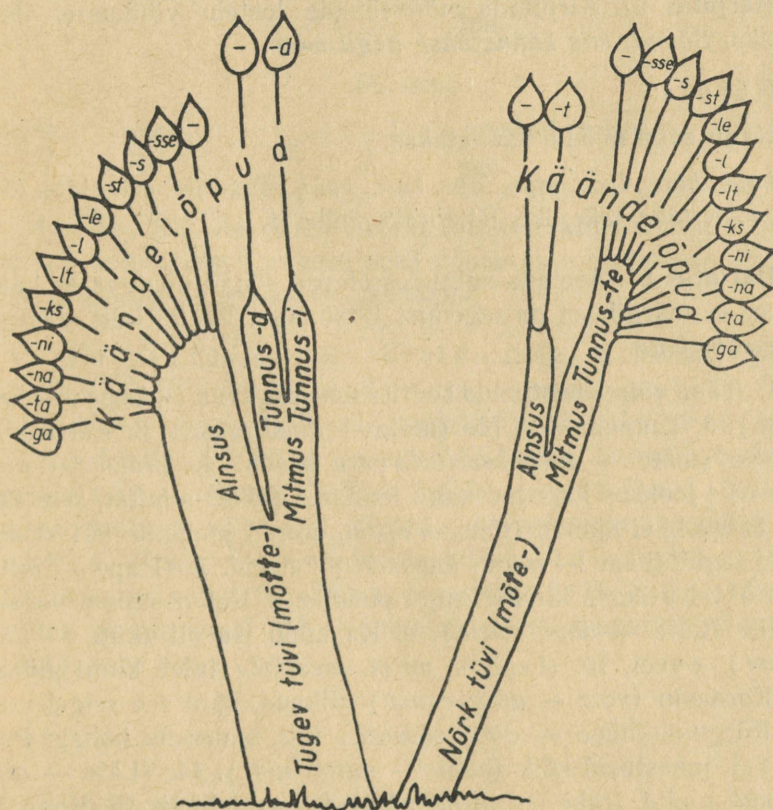
om.) (mäestik — *mitm. rajav*). 12. Sõdurid hargnesid (pikk ahe-
lik — *ains. sisseütl.*). 13. Kõik Nõukogudemaa rahvad elavad (ven-
nalik liit — *ains. seesütl.*). 14. (Kohalik kodanik — *mitm. om.*)
nõuanded olid (väärtslik — *mitm. nim.*).

MÕTE-TUUPI SÕNADE KÄANAMINE.

Vaadelda sõna *mõte* käänamist.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimetav: mis?	mõte	mõtte/d
Omastav: mille?	mõtte	m õ t e/te
Osastav: mida?	m õ t e/t	mõtte/i/d
Sisseütlev: millesse?	mõtte/sse jne.	m õ t e/te/sse jne.

Vaadelda sõna *mõte* käänamise piltlikku kujutamist.

mõte-sõnadel on kaks tüve: n õ r k tüvi (*mõte*) ja t u g e v tüvi (*mõtte*). Osa käändeid ainsuses ja mitmuses moodustatakse n õ r - g a s t tüvest, osa t u g e v a s t tüvest.

Harjutus 96. Käänata sõna *mõte* järgi ainsuses (lausetes) ja mitmuses (lauseteta) sõna *lõke*. Pealkirjaks: *mõte-sõna käänamine*.

Leida sõna *mõte* kohta vastused järgmistele küsimustele.

1. Mitmesilbiline on sõna *mõte*?
2. Missuguse häälikuga ta ains. nimetavas lõpeb?
3. Mitmendas vältes on ainsuse nimetavas käändes tüve sulg-häälik?
4. Missugune tüvi on ainsuse nimetaval ja osastaval, mis-sugune ainsuse omastaval?

Harjutus 97. Kirjutada *mõte*-sõnade loetelu vihikusse. Peal-kirjaks: *Sõnad, mis käänatakse nagu mõte*.

Näidis:

Nagu sõna *mõte* käänatakse:

hape, hüpe, lepe, jope, täpe, kate, küte, võte, läte, sete, jäte, lõke, äke, rike, täke, lake, ike, lüke, rake, nüke jt.

Harjutus 98. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse kään-desse. + märgib, et on tegemist liitsõnaga. Pealkirjaks: *Lauseid mõte-sõnadega*.

1. Täna võimlemistunnis sooritasime sügavus (+hüpe — *mitm. osast.*).
2. Tuupimisel ei ole (*mõte* — *ains. osast.*).
3. Katsu alati õpitava (*mõte* — *ains. seestütl.*) aru saada.
4. (Tõke — *ains. omast.*) +jooksus jooksjad nagu lendasid (*tõke* — *mitm. seestütl.*) üle.
5. Ükski ei ajanud (*tõke* — *mitm. osast.*) maha.
6. VII kl. õpi-lased tegid (*hape* — *mitm. kaasaütl.*) katseid.
7. (*Hape* — *mitm. osast.*) tuleb hoida klaaskorgiga pudelis.
8. Kolhoosnikud vedasid koolile (*küte* — *ains. osast.*).
9. Ka minu isa oli (*küte* — *ains. omast.*) +veol.
10. (*Lepe* — *mitm. seestütl.*) tuleb kinni pidada.
11. Kordasin (*võte* — *ains. osast.*) niikaua, kuni see selgeks sai.
12. Kõrgus+ (*hüpe* — *ains. seesütl.*) tuli esimesele kohale Peet.
13. Tal õnnestusid kõik (*hüpe* — *mitm. nim.*).
14. (*Läte* — *ains. alaleütl.*) olid (*rake* — *mitm. nim.*) ümber tehtud.
15. Kogu tee

liikusime (lepe — *ains. omast.*) + märkide järgi. 16. Ärge tehke suvel metsa (lõke — *ains. osast.*)! 17. (Lõke — *ains. seestütl.*) võib mets süttida.

Vaadelda ja võrrelda sõna *sepp* ja sõna *mõte* piltlikult kujutatud käänamist («puud»). Mis poolst nad erinevad?

Harjutus 99. Käänata kõrvuti kõigis käändeis sõnu *mõte* ja *kett*. Pealkirjaks: *Käänamine*.

Ainsus.

Nimet.:	mis?	mõte	kett
Omast.:	mille?	mõtte,	keti
Osast.:	mida?	mõte/t,	ketti
Sisseütl.:	millesse?	mõtte/sse,	keti/sse e. ketti jne.

Mitmus.

Nimet.:	mis?	mõtte/d, keti/d jne.
----------------	------	-------------------------

Harjutus 100. Asendada harvendatult trükitud sõnad sulgudes asetsevate sõnadega, pannes need nõutavasse käändesse. Pealkirjaks: *Harjutus sepp- ja mõte-sõnadega*.

1. Hobused hüppasid üle l a t t i d e (tõke). 2. Puusepp parandas ä k e t (pütt). 3. Tüdrukud, riputage akendele k a t t e d (tekk) ette! 4. Kepisse (latt) oli lõigatud hulk t ä k k e i d (jutt). 5. Lapsed ladusid l a t i d (pakk) t õ k k e k s (trepp). 6. Andsin koerale s u p p i (lake). 7. Ema õmbles j o p e t (kott). 8. Tütarlapsed jooksid l ä t t e n i (lepp). 9. Isa pani kaevule uued r a k k e d (kett). 10. Poisid kustutasid t u l e t u k k e (lõke). 11. Otsitav paber oli laual k a t t e (papp) all. 12. Neil j u t t u d e l (mõte) ei ole alust. 13. Võimlemistunnis sooritati h ü p p e i d (kükk).

N ä i d i s:

Hobused hüppasid üle tõkete.

HAMMAS-TÜÜPI SÖNADE KÄÄNAMINE.

Vaadelda sõna *hammas* käänamist.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimetav: mis?	h a m m a s	hamba/d
Omastav: mille?	hamba	h a m m a s/te
Osastav: mida?	h a m m a s/t	hamba/i/d
Sisseütl.: millesse?	hamba/sse jne.	h a m m a s/te/sse jne.

Missuguses vältes on sõnas *hammas m*? Missuguses vältes on sõnas *hamba m*? Miks sõnas *hamba*, *hambasse*, *hambast* jne., *hambad*, *hambaid*, kirjutatakse *m* ühe tähega?

Vaadelda sõnade *raamat*, *sepp* ja *mõte* käänamise piltlikku kujutamist («puud»). Missugune neist vastab sõna *hammas* käänamisele?

Harjutus 101. Käänata enne ainsuses ja siis mitmuses sõna *samm*. Ainsuse käänamine teha lausetega. Pealkirjaks kõigele: *hammas-sõna käänamine*.

Nagu sõna *hammas* käänatakse ka järgmised sõnad:

Ainsuse nimetav.

(kes? mis?)

kallas
kinnas
varras
rikas
ratas
pilbas
habras
küngas
saabas
kaigas
turvas
kohus
teivas
hernes
toores
kaunis

Ainsuse omastav.

(kelle? mille?)

kalda
kinda
varda
rikka
ratta
pilpa
hapra
künka
saapa
kaika
turba
kohtu
teiba
herne
toore
kauni

jne.

Vaadelda toodud *hammas-sõnu*.

Miks on ainsuse omastavas mõni täht jämendatult trükitud?
Iseloomustada *hammas-sõnu*:

1. Missugune häälik on *hammas-sõnade* ainsuse nimetava lõpus?

2. Mitmesilbilised on *hammas-sõnad* ainsuse nimetavas?

3. Missugustes käänetes on neil tüvi tugev, missugustes nõrk?

Leida ise veel *hammas-sõnu* ja kirjutada neid vihikusse. (Nii nagu harj. 97.)

Harjutus 102. Kirjutada ainsuses antud sõnad mitmuses ja mitmuses antud sõnad ainsuses. Pealkirjaks: *Ainsus ja mitmus*.

Hammastel, helves, rukkeid, mätastega, hapraks, varbad, puh-tasse, koobasteni, okkana, urgastes, ablast, vööra, kallistelt, rōn-gale, rahvad, puhasteks, hernestest, kindata, kangaste, laekas, hülgel, rōngaga, vilgastena, turvastele, kaunitesse, pilpalt, saa-basteta.

Näidis:

Hammastel — hambal; helves — ...

KOKKUVÖTTEID KÄÄNAMISEST.

AINSUSE OMASTAV.

Sõnadel, millel on nõrk ja tugev tüvi, võib ainsuse omastav olla kas tugeva või nõrga tüvega.

Ains. nimetav. (kes? mis?)	→ ←	Ains. omastav. (kelle? mille?)
sepp	} tüvi } tugev	sepa
taat		taadi
maastik		maastiku
mõte	} tüvi } nõrk	mõtte
hammas		hamba

Kui sõnadel, millel mõnedes käänetes on tüvi tugev, mõnedes nõrk, on tüvi ainsuse nimetavas tugev (sepp), siis on ainsuse omastavas tüvi nõrk (sepa). Kui aga tüvi ains. nimetavas on nõrk (mõte), siis on ains. omastavas tüvi tugev (mõtte).

Harjutus 103. Leida antud sõnadest niisugused sõnad, mille tüve tugevuses esineb muutusi, ja kirjutada nende ainsuse omastav. Pealkirjaks: *Ainsuse omastav.*

Paber, lõke, sammas, ämblik, tuulik, ruut, maa, kartul, hernes, vares, vutt, look, õpik, lugemik, vihik, kate, kalur, madal, madalik, nupp, kauss, voodi, isa, äke, metsnik, sokk, puhas, katus, laut, pulss.

Näidis:

Ains. nimetav. (kes? mis?)	→ ←	Ains. omastav. (kelle? mille?)
lõke (n.)		lõkke (t.)

Harjutus 104. Kirjutada antud sõnad ainsuse osastavas. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav.*

Rahvas, paber, kõne, öö, voodi, haak, plekk, ämblik, mai, hommik, hüpe, saabas, ema, tüdruk, ratas, sõbralik, laulik, süü, hapu, mapp, tõke, rikas, pliit, varvas, jää, isa, äke, ümbrik, kuusik, rike, auto, tädi, püü, jook, sõnastik, lõke, lammas.

Näidis:

Rahvas — rahvast (keda?), paber — ...

AINSUSE OSASTAV.

Vaadelda ainsuse osastava lõppe.

Ains. nimetav.
(kes? mis?)

Ains. osastav.
(keda? mida?)

sepp	seppa	} lõpus täishäälik
kukk	kukke	
taat	taati	

mõte	mõte/t	} lõpus t
hammas	hammas/t	

maa	maa/d	} lõpus d
krae	krae/d	

Ainsuse osastava lõpus on kas täishäälik (-a, -i, -e, -u), -t või -d.

Lõpp -d on ainsuse osastavas ühesilbilistel sõnadel, mis ainsuse nimetavas lõpevad pika täishäälikuga (*maa, soo, puu* jt.) või kaksiktäishäälikuga (*krae, või, koi* jt.).

AINSUSE OMASTAV JA OSASTAV.

Vaadelda, missugune on nende sõnade ainsuse osastava tüvi ja võrrelda seda ainsuse omastava tüvega.

Ains. nimetav. → ← **Ains. omastav.** → ← **Ains. osastav.**
 (kes? mis?) (kelle? mille?) (keda? mida?)

sepp	}	<i>tüvi</i>	sepa	}	<i>tüvi</i>	seppa	}	<i>tüvi</i>
taat			taadi			taati		
maastik			maastiku			maastikku		
möte	}	<i>tüvi</i>	mötte	}	<i>tüvi</i>	möte/t	}	<i>tüvi</i>
hammas			nõrk			hamba		

Nõrga ja tugeva tüvega sõnade ainsuse omastava ja osastava tüved on harilikult **vastupidised**: kui ains. omastava tüvi on nõrk (sepa), siis ains. osastava (seppa) tüvi on tugev (käändelõpp puudub), kui ains. omastava tüvi on tugev (mötte), siis ains. osastava tüvi on nõrk (käändelõpp -t) (mõtet).

Harjutus 105. Leida antud sõnadest kahetüvelised sõnad ja kirjutada need ainsuse osastavas. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav.*

Hüpe, lemmik, habemik, sügis, ilus, kaunis, kook, kokk, pliit, kleit, lake, tädi, toores.

Näidis:

Ains. omastav.	→	←	Ains. osastav.
(kelle? mille?)			(keda? mida?)
hüppe (t.)			hüpe/t (n.)

AINSUSE OSASTAV JA MITMUSE OMASTAV.

Vaadelda ainsuse osastava lõppu ja mitmuse omastava tunnust.

Ains. osastav. →	Mitmuse omastav.
(keda? mida?)	(kelle? mille?)
seppa	seppa/de
taati	taati/de
maastikku	maastikku/de
maa/d	maa/de
krae/d	krae/de
möte/t	möte/te
hammas/t	hammas/te

jt.

Ainsuse osastava ja mitmuse omastava tüvi on ühesuguse tugevusega (*mõte/t* — *mõte/te*, *seppa* — *seppa/de*).

Kui ainsuse osastaval ei ole käändelõppu (*seppa*) või on selleks *-d* (*maad*), siis on mitmuse tunnuseks alati *-de*.

Harilikult siis, kui ains. osastava lõpp on *-t*, on mitmuse tunnuseks *-te* (*raamatu/t* — *raamatu/te*; *mõte/t* — *mõte/te*; *hammas/t* — *hammas/te*).

Harjutus 106. Moodustada antud sõnadest ains. osastav ja selle järgi mitm. omastav. Pealkirjaks: *Mitmuse tunnus.*

Töö, valss, ketas, soo, või, pilbas, rike, käpp, täke, vaat, öö, rööbas, õpik, sõnastik, kett, koobas.

Näidis:

Ains. nimetav.	Ainsuse osastav.	→	Mitm. omastav.
(kes? mis?)	(keda? mida?)		(kelle? mille?)
töö	tööd jne.		töö/de

Harjutus 107. I. Muuta sulgudes olevad sõnad vastavalt küsimusele.

Sepal.

(Peep — *kelle?*) (kodukolhoos — *milles?*) läks (laut — *mille?*) tabalukk rikki. (Lukk — *mille?*) (rike — *mida?*) (Peep — *kelle?*) isa ise parandada ei saanud ja ta saatis (Peep — *kelle?*) selle (lukk — *millega?*) (sepp — *kelle?*) poole. (Peep — *kelle?*) oli hea meel, sest (sepp — *kelle? mitm.*) (töö — *mida?*) on alati huvitav vaadata.

Sepikoda asus (küngas — *mille?*) otsas. Juba eemalt kostis sealt (iseloomulik löök — *mida? mitm.*) — kill-kõll! kill-kõll!

Sepikoja ees oli (sammast — *millega? mitm.*) katusealune. Seal oli (ratas, äke, pikk raudlatt — *mida? mitm.*), (plekk — *mille?*) + (tükk — *mida? mitm.*), (raudvarras — *mida? mitm.*), (kott — *mis? mitm.*) kivisõega ja palju (imelik — *mida? mitm.*) värke, mida Peep ei tundnud. (Sammast — *mille? mitm.*) küljes oli (rõngas — *mida? mitm.*) — vist (hobune — *kelle? mitm.*) (sidumine — *mil-*

leks?). (Aken — mille? mitm.) (luuk — mis? mitm.) olid avatud. Ka jämedate (piit — millega? mitm.) (suur uks — mis? mitm.) olid pärani.

II. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändesse.

Sepp tagus (sell — a. kaasaütl.) (suur pakk — a. alaleütl.) asetatud (alasi — a. alalütl.) parajasti mingit (raudlatt — a. os.). Kuhu ta (löök — a. om.) andis, sinna virutas ka sell (suur vasar — a. kaasaütl.) oma (hoop — a. om.). Mõlemal olid (nahkpõll — m. nim.) ees ja (kaap — m. nim.) peas. (Sell — a. om.) (otsmik — a. alalütlev) läikis higi.

Peep teretas, ootas, kuni (sepp — m. nim.) oma (töö — a. kaasaütl.) (lõpp — a. alaleütl.) jõudsid, näitas siis (lukk — a. os.) ja palus selle korda seada.

III. Sepp võttis (laegas — a. seestütl.) kruvivõtme, keeras (mutter, mutri — m. nim.) lahti, uuris (tükk — a. om.) aega (lukk — a. om.) sisemust ja ütles; et (lukk — a. om.) (muuk — m. nim.) on korrast ära. Siis läks ta (kõrge, kõrge — m. alaleütl.) (pukk — m. alaleütl.) asetatud töölaua juurde ja hakkas seal küll (näpp — m. om.), küll kruustangide vahel viilima ja kopsima. Ühe korra läks ta isegi (ääs — a. om.) juurde, viskas sinna (söekast — a. seestütl.) (küte — a. os.), võttis ühe lukuosa pihtide vahele, hoidis seda (leek — a. seesütl.) ja pistis siis selle (veekapp — a. sisseütl.).

Seejärel kutsus sepp (sell — a. om.) enese juurde, näitas talle (muuk — m. os.), pani (lukk — a. om.) jälle kokku, tilgutas sinna (õlikann — a. seestütl.) õli, kruvis kõik kinni ja andis (lukk — a. om.) (Peep — a. alaleütl.) tagasi. Peep tänas ja läks (rutt — a. kaasaütl.) koju. Isa proovis (lukk — a. os.) ja veendus, et sepp oli teinud (korralik — a. om.) töö.

Harjutus 108. Jaotada antud sõnad osadeks (tüvi, mitmuse tunnus, käändelõpp). Pealkirjaks: *Sõnaosad*.

Mätastel, kasvandikul, kütt, söökidega, tõkkeid, lepad, takkusid, nupu, kaigaste, ämblikke, käte, lööksid, hapete.

Näidis:

Sõna.	Tüvi.	Mitm. tunnus.	Käändelõpp.
mätastel	mätas-	-te-	-l

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Mis liiki sõnu õppisime käänama?
2. Mitu käänet on eesti keeles? Nimetada need (õiges järjekorras) ühes küsimustega.
3. Kuidas leiame käändsõnast tüve?
4. Nimetada põhikäänded. Miks neid nimetatakse põhikäändeteks?
5. Nimetada *sepp-* (*maastik-*) sõnu. Kuidas neid teiste seast ära tunda? Mida tuleb nende käänamisel tähele panna?
6. Nimeta *mõte*-sõnu (*hammas*-sõnu). Kuidas neid teiste seast ära tunda? Mida tuleb nende käänamisel tähele panna?

KORDAVAIK HARJUTUSI.

Harjutus 109. Tõmmata helilistele häälikutele loogake alla. Pealkirjaks: *Helilised häälikud.*

Pimedasse jäärakusse olid kokku tulnud kõik lapsed. Siin olid ka Gritsko ja Nitšipor. Jarõžkist olid tulnud ka Ignat ja Fedka Guz.

(V. Ossejeva.)

Jäärak — kuristik.

Harjutus 110. Otsustada, kas kriipsu kohale **on** vaja asetada *h* või mitte. Pealkirjaks: *h-ga ja h-ta sõnad.*

-eile -ommikul -ärkasin -aovalgel. -üppasin kohe -asemelt, -astusin -akna juurde ja -avas sin selle. -alt -orust kostis -obuste -irnatusi, kuid -alli -õljuva -udu seest ei olnud neid näha. -õues -üleni -õites -olevalt toomingalt langes valgeid -elbeid. -aianurgast kuuldus -õöbiku -õrnu -elisevaid -õikeid. -iiglasuur -ämblik -askeldas -oolsalt oma võrgu kallal, mis oli tõmmatud -aialattide vahele.

Riietusin, -aarasin -õnged ja -akkasin läbi pika rohu, millel -elkisid kastepiisad, jõe poole -astuma.

Harjutus 111. Asetada antud sõnade lõppu *-gi* või *-ki*. Pealkirjaks: *Liide -ki ja -gi.*

Mis, mille, mida, millesse, milles, millest, millele, millel, millelt, milleks, milleni, millena, milleta, millega; kellega; kuna; kus; kuskilt.

Harjutus 112. Kirjutada punktide asemele vajalik täht. Pealkirjaks: *Sulghäälik h kõrval.*

1.

1. Valmistusime täh..saks päevaks. 2. Lah..e metsavah.. juh.. is poisid sihi kaudu õigesse koh.. a. 3. Äh..ides ja puh..ides rüh..isid Mih..el ja Ah..o vah..raokstega kohale. 4. Igaüks tõi kooli oh..rasti lilli. 5. Eh..isime ukse vah..raleh..edest pärjaga. 6. Valmistati kah..loosungit. 7. Näh..e veel pisut vaeva ja teh..e uus täh..! 8. Teh..e vih..märjaks ja püh..ige prah..kokku! 9. Täna lah..ume, kuid homme koh..ume jälle. 10. Kõikjal näh..i punaseid lippe lehvivat.

2.

1. Vanaema valmistas suh..rusaiu, õde kloppis munavah..u. 2. Äkki laud nih..us natuke. 3. Laps koh..us ja tah..is nutma hakata. 4. Mina lõh..usin puid ja püh..isin õue. 5. Õh..ul läksime kõik sauna. 6. Vih..lesin nii tugevasti, et nah..hakkas õhetama. 7. Uh..sin ennast külma veega. 8. Panime puh..a pesu selga. 9. Istusime sel suveõh..ul kaua õues. 10. Eemal virvendas lah.. 11. Silmapiiril liugles üksik jah.. 12. Isa luges leh..e ja jutustas pärast meile töötava rahva juh..idest.

Harjutus 113. Leida sõnad, milledes on kaksiktäishäälikuid. Kirjutada sõnad välja ja tõmmata kaksiktäishäälikuile loogake alla. Pealkirjaks: *Kaksiktäishäälikud.*

Esimene lumi.

Juba õhtul akna taga
heljus lumi langedes.
Hommikul on õued aga
kõikjal paksult hangedes.

Valged kasukad saand aias
üle õõ kõik õunapuud.

Kõnniteel käib kaares laias
vilkaht majahoidja luud.

Meil on juba valmis plaanid,
millest mõeldud, nähtud und:
pea me suusad, pea me saanid
kihutavad mööda lund.

(R. Parve.)

Harjutus 114. Märkida püstkriipsuga, kust võib sõnu poolitada.
Pealkirjaks: *Sõnade poolitamine.*

1. Õppimises ja töös on pioneer visa ja korda armastav. 2. Ta täidab kohusetruult ja täpselt oma maleva, rühma, salga ning ka kõik teised ülesanded. 3. Iga alustatud töö viib ta lõpule ega tagane raskuste ees. 4. Pioneer on korralik ja viisakas ning käitub eeskujulikult, osutab abi vanemaile inimestele, isale-emale, naistele ja invaliididele. 5. Pioneer hoiab nagu silmatera ausa noore leninlase nimetust.

Harjutus 115. Tõmmata katkendis leiduvatele nimisõnadele kaks, tegusõnadele üks ja omadussõnadele katkendjoon alla. Pealkirjaks: *Sõnade liigitamine.*

Tänavu on palju lund. Paksu koheva kihina katab ta maapinda, rõhub oma raskusega kuuskede ja mändide oksid. Igal aiateibal on puhas valge mütsike.

Kui Jüri ja Iivi aeda lähevad, paneb vanaema nad õige soojalt riidesse, sest väljas praksuvad puutüved ja roikad pakase käes. Kuid lapsed peavad ka talvel värskes õhus viibima, iga päev kas või natukenegi jalutama.

Mõnusasti krudiseb soojade viltide all kuiv lumi, toredasti näpistab pakane nina ja põski, meeldivalt õhetab nagu pärast seesugust jalutuskäiku!

Aias ja metsas valitseb sügav rahu ja vaikus. Näib, nagu oleks kogu ümbrus talveunne suikunud.

(J. Piik.)

Harjutus 116. Leida asesõnad ja tõmmata neile joon alla! Pealkirjaks: *Asesõnad.*

.....
(koht)

.....
(kuupäev)

Armas sõber!

Kuula nüüd, mis ma sulle jutustan.

Eile läksin ma suurel vahetunnil pioneerituppa. Võtsin ajakirjad, mis lamasid laual, ja hakkasin neid lehitsema. Järsku nägin, et kellegi tuttav nägu vaatab ajakirja kaanelt mulle vastu. See olid

Sina, mu kallis sõber. Sa naeratasid ja hoidsid raamatut käes. Pildi alla oli kirjutatud Su nimi ja märgitud, et Sa oled eesrindlik õpilane. Kas Sa ise seda tead? Pilt oli «Nooruse» 3. numbris. Soovin Sulle õnne! Sa oled nüüd ju üle Eesti kuulus!

Palun kirjuta ruttu mulle, kuidäs Su pilt sinna sattus? Tahan seda väga teada.

Palju, palju tervisi Sulle!
Sinu sõber

Ene.

TEGUSÕNA.

ÜLDISI KÜSIMUSI.

Vaadelda eeloleval lk-l talvepilti. Anda igale lapsele, keda pildil näha, nimi ja nimetada, mida ta teeb. Samuti nimetada teiste kohta, mida nad teevad.

Harjutus 117. Kirjeldada pildi järgi, mida keegi teeb.
Pealkirjaks: *Talvel.*

Näidis:

Liina ja Rein uisutavad. Anne paneb uiske alla.

Tegevust näitavaid sõnu nimetatakse **tegusõnadeks**.

Moodustada suuliselt lauseid, milles on tegusõnu seoses sõnadega *hakkab, hakkas, peab, pidi*,
näit.: *Hakkas tuiskama. Lapsed peavad tупpa minema.*

Esitada iga *ma-lõpulise* tegusõna kohta ka küsimus, näit.: *Hakkas tuiskama. Hakkas mida tegema?*

Kõiki tegusõnu saab väljendada *ma-lõpulistena* (*tuiskama, minema, õppima* jne.).

ma-ga lõppevat tegusõna vormi nimetatakse **ma-tegevusnimeks**.

ma-tegevusnime tunnus on *-ma*,

ma-tegevusnimi vastab küsimusele *mida tegema?*

ma-tegevusnimi on üks tegusõna põhivormidest.

Tegusõnu esitatakse harilikult *ma-tegevusnimes*.

Harjutus 118. Kirjutada katkendist välja tegusõnad.

Leida, missugustele küsimustele nad vastavad.

Leida väljakirjutatud tegusõnade *ma*-tegevusnimi. Eraldada *ma*-tegevusnime tunnus. Pealkirjaks: *ma-tegevusnimi*.

Eelmisel päeval möllas lumetuisk. Põllul tormas tuul taltsutamalt, lumi suitses; ta tõstis seda õhku ja tassis endaga kaasa. Kuid tema teele kerkis tõke — väike metsatukk. Siin sattuski lumetuisk vangi. Peksles vastu tüvesid, eksles põõsastes ja pillas oma lumekandami maha.

Tulevad veelgi tuisud, tormid ja lumesajud. Mets kogub lund kogu talve. Kuid ka kevadel ei saa lumi metsa vangistusest põgeneda lõbusate ojakeste näol. Metsa aluspõhi takistab nende jooksu, nagu käsn imeb ta sulanud vee endasse. Pikkamisi, tilk tilga järel imbub vesi maa sügavusse ja voolab seal laiali — joodab naabruses asuvaid põlde.

N ä i d i s:

Tegusõna vormid.	Küsimus.	<i>ma</i> -tegevusnimi. (<i>mida tegema?</i>)
möllas tormas	mida tegi?	möllama

Harjutus 119. Asendada iga antud väljendus üheainsa tegusõnaga (*ma*-tegevusnimes). Pealkirjaks: *Ühe ja sama tähendusega väljendused*.

Mööda saatma (aega); pärale jõudma; kokku arvama; maha arvama; meelde tuletama; ära minema; kellegagi kokku juhtuma; põlema panema; juttu ajama.

N ä i d i s:

mööda saatma = veetma
jne.

Harjutus 120. Leida antud ja enda poolt valitud tegusõnadele vastandtegevust näitavad tegusõnad. Pealkirjaks: *Vastandtegevused*.

Liikuma, süütama, võitma, tulema, andma, leidma, laitma, müüma, suurenema, tõusma, soojenema, nõrgenema, valgenema, lühenema jne.

Harjutus 121. Leida igale antud tegusõnale lisaks tegusõnu, mis väljendavad sama või enam-vähem sama tegevust. Pealkirjaks: *Sarnased tegevused.*

Kõnelema, käima, jooksmata, hüüdma, vulisema, naerma, helkima.

Näidis:

kõnelema — rääkima — vestlema — jne.

Harjutus 122. Moodustada tegusõnadest nimisõnu. Pealkirjaks: *Tegu- ja nimisõnad.*

Näidis:

Tegusõnad.

(*mida tegema?*)

õppima

lugema

Nimisõnad.

(*mis?*)

õppimine

lugemine

jne.

Moodustada (suuliselt) lauseid, milles on tegusõnu seoses sõnaga *saab, sai, võib, võis, tuleb, tuli, vaja.*

Esitada sõnadega *saab, võib* jne. seoses olevate tegusõnade kohta ka küsimus, näit. *Jääl saab uisutada.* Mida saab jääl teha? *Pärast tunde võib lumesõda pidada.* Mida võib pärast tunde teha? jne.

Tegusõna vormi, mis vastab küsimusele *mida teha?*, nimetatakse **da-tegevusnimeks**.

da-tegevusnimi on üks tegusõna põhivormidest.

Vaadelda, missugused tunnused on *da-tegevusnimel*.

Mida teha?

luge/**da**

õppi/**da**

kirjuta/**da**

kõnel/**da**

Mida teha?

haka/**ta**

pööra/**ta**

ala/**ta**

joos/**ta**

Mida teha?

juu/**a**

käi/**a**

oll/**a**

minn/**a**

da-tegevusnime tunnuseks on *-da, -ta* või *-a*.

Harjutus 123. Leida järgnevast palast (I või II osast) tegusõnad ja kirjutada need välja.

Leida, missugusele küsimusele nad vastavad. Moodustada nendest tegusõnadest *da*-tegevusnimi. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi*.

Eesti keele tunnis.

I

«Nimeta, missuguste tähtede järel kirjutame liite -kl!»

Tõusin, sattusin segadusse ja kogelesin:

«Liite -ki ... kirjutame ... p ... k ... s».

Üks õpilane andis siis õige vastuse minu eest.

«Miks sa ei tea?» küsis õpetaja.

«Ma õppisin,» püüdsin ennast õigustada.

«Kas sa hiljem ka kordasid?»

«Ei,» vastasin.

«Sellest ei piisa, kui ainult kord õpid,» kõneles mulle õpetaja.

«Õppetükke peab alati kordama.»

Piisama — jätkuma.

II

Kodus võtsin õpiku ja alustasin põhjalikult kordamist. Tegin seda igal õhtul.

Ühel päeval küsis eesti keele õpetaja minult jällegi:

«Nimeta, missuguste tähtede järel kirjutame liite -ki?»

Teised ootasid huviga, mis ma vastan. Arvasid, et ütlen jälle valesti.

Vastasin õigesti: b, d, g, p, t, k, s ja h järel.

«Vaata, mida teeb kordamine,» ütles õpetaja. «Jätka hoolega kordamist!»

Näidis:

Tegusõna vormid. Küsimus. *da*-tegevusnimi.

nimeta

mida tee?

(*mida teha?*)

nimetada

Harjutus 124. Jätkata tegusõnade esitamist *ma-* ja *da-*tegevusnimes. Tunnused eraldada püstkriipsuga. Pealkirjaks: *Tegevusnimed*.

Näidis:

ma-tegevusnimi.

kirjut*a*/*ma*

hakk*a*/*ma*

to*o*/*ma*

da-tegevusnimi.

kirjut*a*/*da*

hakk*a*/*ta*

tu*u*/*a*

jne.

ma- või *da-*tegevusnimest tunnuse eraldamisel jääb järele tegusõna tüvi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

Vastamisel tuua alati näiteid.

1. Missuguseid sõnu nimetatakse tegusõnadeks?
2. Missuguseid tegusõna põhivorme on tundma õpitud?
3. Missugusele küsimusele vastab *ma*-tegevusnimi?
4. Nimetada *ma*-tegevusnime tunnus.
5. Missugusele küsimusele vastab *da*-tegevusnimi?
6. Nimetada *da*-tegevusnime tunnused.
7. Kuidas leida tegusõna tüvi?

PÖÖRAMINE.

Harjutus 125. Leida lugemisel järgmisest palast tegusõnad. Esitada iga tegusõna kohta küsimus. Õelda ka iga tegusõna *ma-tegevusnimes*.

Liiklusõnnetus.

1. Vaevalt kõlas hele kellahelin läbi avara koolimaja, kui see täitus sumnaga nagu mesipuu. Tunnid lõppesid ning õpilased kiirustasid koduteele.

Juba jooksiski lõbus salgake nooremate klasside õpilasi koolimajast tänavale. Lembit haaras oma sõbralt Heinolt portfelli ja pistis nagu nool mööda sõiduteed jooksmata. Heino ja teised poisid söötsid talle järele. «Kõndige ilusasti kõnniteel!» manitsesid neid vanemate klasside õpilased, kuid poisid ei võtnud seda kuulda.

Jooksnud nii natuke maad, jõudsid poisid elavasse liikluskeerisesse. Aga ega nad seepärast jooksmist järele jätnud! Ei! Põgenemine ja tagaajamine läks edasi. Poisid murdsid enesele teed kõnniteel rahvamurrus ja liikuvate autode vahel sõiduteel. Nad tõukasid inimesi, said noomida, kuid jätkasid jooksmist.

2. Äkki nägi Lembit, et Heino saab ta kätte. Kuidas nüüd pääseda? Lembit vaatas kiiresti ringi. Eemalt tulid autod. «Kui nüüd autode eest üle tänava lipsata, siis Heino mind kätte ei saa, sest autod jäävad talle ette.» välgatas Lembitu peas mõte.

Aga mis juhtus? Lembit pörkas autoga kokku. Ta oli auto kiirust valesti hinnanud. Autojuht pidurdas järsult ja tal õnnestus auto veidi vasakule pöörata. Suurem õnnetus jäi ära. Lembit sai vaid müksata ja kriimustada. Ainult õnneliku juhuse tõttu ei saanud ta suuremaid vigastusi, mis oleksid ta võib-olla eluaegseks sandiks teinud. Ja kaugel see surmgi temast oli.

Tegusõna esineb väga paljudes vormides, mis on saadud tegusõna muutmisel.

Tegusõna muutmist nimetatakse **pööramiseks**.

PÖÖRDED, AINSUS JA MITMUS.

Vaadelda tegusõna *kirjutama* järgmistes lausetes.

Anne, Marju ja Rein — kõik kirjutavad midagi.

«Ma kirjutatakse kirja. Kellele sina kirjutad ja kellele kirjutab Rein?»

«Me kirjutame Männipalu pioneeridele.»

«Mida te neile kirjutate?»

«Üht-teist meie koolielust.»

Missugustes vormides tegusõna kirjutama eelnevates lausetes on kasutatud, seda vaadata alljärgnevast pööramisest.

Ainsus.

1. pööre: (ma) kirjuta/n (mida teen?)
2. pööre: (sa) kirjuta/d (mida teed?)
3. pööre: (ta) kirjuta/b (mida teeb?)

Mitmus.

1. pööre: (me) kirjuta/me (mida teeme?)
2. pööre: (te) kirjuta/te (mida teete?)
3. pööre: (nad) kirjuta/vad (mida teevad?)

Tegusõnal on **ainsus ja mitmus**.

Tegusõnal on ainsuses ja mitmuses kummaski kolm pööret: 1., 2. ja 3. pööre.

Harjutus 126. Pöörata ainsuses ja mitmuses kummardama ja teretama. Pealkirjaks: *Pööramine*.

Näidis:

Ainsus.

1. pööre: (ma) kummardan ja teretan
2. pööre: (sa)
jne.

Harjutus 127. Kirjutada palast tegusõnad välja ja märkida nende järele sulgudesse, mitmendas ainsuse või mitmuse pöördes nad on. Pealkirjaks: *Pöörded*.

Võistlus.

Seisame kolmekesi — mina, Jaan ja Valdur suuskadel pärast tunde koolimaja õues. Otsustame kojuminekul korraldada omavahelise võistluse: kes saab kiiremini ristteeni ja sealt tagasi. «Sina jääd küll viimaseks!» ennustab mulle Jaan.

Seame endid ritta ja sõit läheb lahti. Alguses veab Jaan. Tiheidalt tema kannul rühib Valdur. Mina suusatan alguses tagasihoidlikumalt ja olen seetõttu viimane. Pea aga väsivad kaaslased liiga kiirest sõidust ja ma jõuan neile järele. Varsti möödun neist ja saabun esimesena ristteele. «Kas näete võidumeest!» uhkustan seal seistes. Teised naeravad mind ja üheskoos liigume edasi kodu poole.

Näidis:

Seisame (mitm. l. p.), otsustame

JAATAV JA EITAV KÕNE.

Vaadelda tabelis toodud lauseid.

Jaatav kõne.	Eitav kõne.
Jaan lõhub puid. Helli ja Maret toovad puud kööki.	Helli ja Maret ei lõhub puid. Nad ei too suuri sületäisi kor- raga.

Jaatav kõne.

Eitav kõne.

Laome puud ilusasti puukasti.

Pühkige ka põrand puhtaks!

Me ei pane puid korratult.

Ära jäta prahti maha!

Tegusõnaga väljendatud tegevus *kas toimub (lõhub, toovad) või ei toimu (ei lõhu, ei too)*. Toimumise korral kasutame tegusõna **jaatavas** kõnes, mittetoimumise korral **eitavas** kõnes. Käskimisel (*pühkige!*) tarvitame **jaatavat** kõnet, keelamisel (*ära jäta!*) **eitavat** kõnet.

Tegusõna esineb kahes kõnes: **jaatavas** ja **eitavas**.

AJAD.

Harjutus 128. Kirjutada järgmine pala nii, et harvendatult trükitud tegusõnad näitaksid möödunud tegevust. Muudetud sõnale tõmmata joon alla. Alapealkirjaks: *Möödunud tegevus.*

Kelgutamas.

Võtame kelgu ja sumpan läbi lume liumäele, kus teised lapsed mind juba ootavad. Puhastame ühiselt liutee sinna öösi sadanud lumest ja alustame liulaskmist. Esimese sõidu teen mina. Lükkan kelgu hooga minema, viskun kõhuli kelgule ja sõit läheb nii, et tuul vuhiseb kõrvus. Kelk jookseb mäerinnakut mööda alla kaugele luhale. Veetan kelgu uuesti mäele ja kordan sõitu. Ka teised teevad hõisates pikki sõite.

Sõidame nii kaua, kuni oleme päris väsinud. Siis läheme koju.

Näidis:

Kelgutamas.

(Möödunud tegevus.)

Võtsin kelgu ja...

Tegevus võib olla kahes a ja s: **olevikus** ja **minevikus**.
Olevik näitab praegust, käesolevat tegevust.
Minevik näitab möödunud tegevust.

Vaadeldge tegusõna *kirjutama* pööramist olevikus ja lihtminevikus.

Esitada (suuliselt) lihtmineviku iga pöörde kohta küsimus.

Arv	Pööre	Olevik		Lihtminevik	
		Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ainsus	1. (ma)	kirjuta/ n	} ei kirjuta	kirjuta/ si/n	} ei kirjuta/ nud
	2. (sa)	kirjuta/ d		kirjuta/ si/d	
	3. (ta)	kirjuta/ b		kirjuta/ s	
Mitmus	1. (me)	kirjuta/ me	} ei kirjuta	kirjuta/ si/me	} kirjuta/ nud
	2. (te)	kirjuta/ te		kirjuta/ si/te	
	3. (nad)	kirjuta/ vad		kirjuta/ si/d	

Vaadelda tegusõna *tooma* pööramist lihtminevikus:

Ainsus.

Mitmus.

1. (ma) *tõ/i/n*
2. (sa) *tõ/i/d*
3. (ta) *tõ/i*

- (me) *tõ/i/me*
- (te) *tõ/i/te*
- (nad) *tõ/i/d*

Missugune silp või täht tegusõna tüve järel näitab, et tege- mist on lihtminevikuga?

Lihtminevik vastab küsimustele *mida tegin? mida tegid? mida ei teinud?* jne. Lihtmineviku tunnuseks on *-si-, -s, -i*.

Võrrelda pöörete lõppe olevikus ja lihtminevikus. Missugused erinevused siin esinevad?

Harjutus 129. Pöörata oleviku ja lihtmineviku jaatavas kõnes küsima ja saama. Pealkirjaks: *Pööramine*.

Näidis:

Olevik.

Ainsus.

1. (ma) küsin ja saan
2. (sa)
3. (ta)

Mitmus.

1. (me)
2. (te)
3. (nad)

Lihtminevik.

Ainsus.

1. (ma)
jne.

Harjutus 130. Kirjutada tabelisse sõnadest *tundma, hoidma, andma, hüüdma, püüdma, kündma, kandma, sõudma, võidma* (määrima), *seadma, teadma, leidma, nõudma, jõudma, murdma* lihtmineviku vorme. Kaashäälivate ühendeile tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Lihtminevikus s kõrval d*.

Tüves olev *d* jääb püsima.

<i>ma</i> - tegevusnimi	ma	sa, nad	me	te
tund <u>ma</u>	tund <u>sin</u>	tund <u>sid</u>	tund <u>sime</u>	tund <u>site</u>

jne.

Harjutus 131. Õppida järgnev pala etteütluks.

1.

Meie, pioneerid, korraldasime suusavõistluse. Aegsasti mõttsime välja raja pikkuse, seadsime üles tähised ja sõitsime umbesse lumme raja. Tähisteks kõitsime puude ja põõsaste külge punased lipukesed.

Järgmistel päevadel hakkasin hoogsalt treenima ja veetsin suuskadel iga soodsa hetke. Kodus keetsin mitmesuguseid määrideid, võidsin kord ühe, kord teisega suuski ja sõitsin neid proovima. Ka seadsin suuskadele uued moodsad sidemed ja kõitsin keppidele paremad rihmad. Kandsin igati hoolt, et kõik oleks eeskujulikus korras. Saapadki lasksin kingsepal parandada.

Harjutus 132. Kirjutada kriipsukese asemele *d* või *t*.

2.

Suusavõistlusest osavõtjaid oli palju.

Lahkusin lähtes- sei-smendana. An-sin keppidega kõva hoo ja püü-sin kohe alguses arendada suurt kiirus-. Kuid vars-i tun-sin, et nii väsitab enese ruttu. Muu-sin kiiruse aeglasemaks. Sellele vaatama jõu-sin paarile eelmisele järele ja suu-sin neis- mööduda. Ühes- mäes- laskudes hoi-sin keha vales-i ja kukkusin. Kar-sin, et mur-sin seejuures suusad, kuid lei-sin nad olevat täiesti terved. Rau-se tah-ejõuga rühkisin edasi. Tea-sin, et pioneeri ei kohuta ebaõnnes-umised. Jä-singi rea võis-lejaid vars-i uues-i selja taha. Ainul- ühes-, vaatamata mitmekor-setele ka-setele, ei suutnud ma mööduda. Vahemaa jäi kogu aeg võr-seks.

Nii või-sin teise koha. Auhinnaks sain suusamü-si.

Harjutus 133. Asetada sulgudes olevad tegusõnad lihtminevikku ja tõmmata neile joon alla. Alapealkirjaks: *Lihtminevik*.

Tegin hästi.

(Olema) pühapäeva pärastlõuna. Koolitöö (tegema) hommikupoolel valmis ja (jooksma) siis õue. Äkki (kostma) silla poolt mitu

tugevat pauku. (Teadma), millest need (tulema) — jõel lasti jääd puruks.

(Seadma) vennaga sammud sinnapoole ja (jõudma) varsti kohale. (Jälgima) seal tükk aega minööride tööd, kes (kaitsema) silda.

Esmaspäeval (rääkima) sellest koolis. Pärast tunde (minema) palju õpilasi jäälohkumist vaatama. Sõbrad (tulema) ka mind kutsuma. (Tahtma) küll väga minna, kuid (ütleva), et ma ei tule, sest koolitöö (olema) alles tegemata.

(Õppima) kõik korralikult ära, (kordama), ja magamaminek oligi käes. Voodis olles (mõtleva): (tegeme) hästi, et (jätma) jõe äärde minemata.

Minöör — isik, kes lõhkeainetega lõhkab.

Möödunud tegevust (minevikku) väljendatakse peale lihtmineviku vajaduse korral ka kahe tegusõnaga, näit. *Lapsed ei ole väsinud. Me oleme juba söönud. Vihm oli lakanud. Poisid olid ujuma läinud. Vesi tünnis ei olnud õõ jooksul jääks muutunud.*

Nagu lausetest nähtub, ei ole sel puhul, kui minevikku väljendatakse kahe tegusõnaga, need sõnad alati teineteise kõrval.

Harjutus 134. Leida minevikku väljendavad tegusõnad. Lihtminevikule tõmmata kaks joont, teistele minevikku väljendavatele sõnadele üks joon alla. Pealkirjaks: *Minevik*.

Abistame ema.

Meie ema käib töö. Varahommikul ja õhtul pärast tööd teeb ta koduseid töid.

Oleme õega alati püüdnud tema tööd kergendada. Kui me ise midagi oleme suutnud ära teha, näeme rõõmu ta silmis. Ka meil on siis hea olla, kui teame, et oleme saanud teda abistada.

Täna hommikul tegi õde voodid üles. Kui ta oli selle töö lõpetanud, olin mina jõudnud toad korrastada ja tolmu pühkida.

Lõuna eel tegime tule pliidi alla ja keetsime suppi. Vajalikud ained oli ema hommikul juba katlasse pannud.

Kui olime söönud, pesime toidunõud ja ruttasime kooli. Pärast tunde tulime kohe koju. Ema oli juba koju jõudnud ja valmistas meile toitu. Katsime laua ja sõime koos õhtust.

KÕNEVIISID.

Tegusõnaga saab näidata, et tegevus toimub või ei toimu (eitav ja jaatav kõne), et tegevus toimub praegu või on juba möödunud (olevik ja minevik).

Peale selle saab tegusõnaga näidata, kuidas tegevus toimub. Seda väljendavad kõneviisid.

1. KINDEL KÕNEVIIS.

Vaadelda järgmistes katkendites harvendatult trükitud tegusõnu.

1. Meie kala läheb Moskvasse, Leningradi, Uraali, Donbassi, Kesk-Aasiasse ja teistesse kohtadesse, kus elavad ja töötavad nõukogude inimesed. Need ostavad kala, meile aga saavad seda, mida nemad valmistavad: mootoreid paatidele, kütteõli, ankruid, konkse, võrke, püüniseid, kangaid, jalatseid, suhkrut, teed, raamatuid — ühe sõnaga kõike, mida me vajame.

2. Noota ehitas kogu kolhoos. Kes kindlitas võrgulina, kes sidus nende külge ujukeid ja ankruid, kes tegi püünist. Tõid juhtis Jaan Koit. Hommikust õhtuni viibis ta rannas, jälgis kõike ja jõudis kõikjale.

(G. Novogrudski.)

Ujuk — õõnes klaasmuna või korgitükk, mis hoiab võrgu ülemise ääre üleval.

Kindlas kõneviisis olev tegusõna näitab, et temaga väljendatud tegevus **kindlasti** toimub või toimus.

Mõtlemiseks. Missuguses kõneviisis on kõik eespool pööratud sõnad?

Harjutus 135. Pöörata kindla kõneviisi jaatavas ja eitavas kõnes *laulma*. Pealkirjaks: *Pööramine*.

Näidis:

Kindel kõneviis.

Olevik.

Jaatav kõne.

Ainsus.

1. (ma) laulan
2. (sa)
3. (ta)

Mitmus.

- (me) laulame
- (te)
- (nad)

Eitav kõne.

1. (ma) ei laula
2.

- (me) ei laula
-

jne.

Lihtminevik.

Jaatav kõne.

Ainsus.

1. (ma)

Mitmus.

2. (me)

Eitav kõne.

1. (ma) ei laulnud
2. (sa)

- (me) ei laulnud
-

jne.

2. KÄSKIV KÕNEVIIS.

Vaadelda järgmistes rahvatarkust väljendavates lausetes harvendatult trükitud sõnu.

Söö, mis küps, rä ägi, mis tõsi! Igaüks pühkigu oma ukseesine. Kapsas kõneleb: «Mind istutage nõnda, et lammas paari poegadega vahele magama mahub, siis näete, kui suured pead mul kasvavad.»

Ära hõiska enne õhtut! Naine ärgu naergu naist, tüdruk ärgu teotagu teist.

Tegusõna käskivas kõneviisis avaldab käsku, soovi, hüüdu, keeldu.

Vaadelda tegusõnade *võtma* ja *viima* pööramist käskivas kõneviisis.

Käskiv kõneviis.

Olevik.

Jaatav kõne.

Eitav kõne.

Ainsus.

1. pööre: (ma) —	—
2. „ (sa) võta, viil	ära võta, viil
3. pööre: (ta) võt/ku, vii/gu!	är/gu võt/ku, vii/gu!

Mitmus.

1. pööre: (me) (võt/ke/m, vii/ge/m)	(är/ge/m võt/ke/m, vii/ge/ml)
2. „ (te) võt/ke, vii/ge	är/ge võt/ke, vii/ge!
3. „ (nad) võt/ku, vii/gu	är/gu võt/ku, vii/gu.

Käskiva kõneviisi tunnuseks on *-gu, -ge* või *-ku, -ke*.
Ainsuse 2. pöördel ei ole tunnust.
Käskiva kõneviisi olevikus puudub ainsuse 1. pööre.
Mitmuse 1. pööret tarvitame harva.
Käskiva kõneviisi eitav kõne moodustatakse sõna *ära* abil.

Harjutus 136. Määrata (suuliselt), missuguses ainsuse või mitmuse pöördes on lk. 102 antud lausetes sõrendatult trükitud sõnad.

Harjutus 137. Määrata (suuliselt), missuguses kõneviisis, misuguses ajas ja mitmendas ainsuse või mitmuse pöördes on järgmistes lausetes tegusõnad.

«Täna algab metsatöö
— tule, poiss, ja kaasa löö!»

*

Metsas leegitsesid lõkked,
paukus kirves, laulsid saed,
kostasid meeste rõõmsad rõkked.

*

Rõõmsalt elab igas paigas
meie päikseline maa —
mägedel ja kauges taigas
uhket laulu kuuled sa.

(R. Parve.)

TEGUSÕNA TÜVI.

Meenutada, kuidas leitakse *ma-* ja *da-*tegevusnimest tegusõna tüvi.

Vaadelda tegusõna tüve leidmist tegusõna teistest vormidest.

Tegusõna vorm.	Tüvi.	Tunnus.	Pöördelõpp..
küsima	küsi-	-ma	—
küsida	küsi-	-da	—
küsin	küsi-	—	-n
küsis	küsi-	-s	—
küsisime	küsi-	-si-	-me
küsi	küsi-	—	—
küsiges	küsi-	-ge	—
jäid	jä-	-i-	-d
jäi	jä-	-i	—
andku	and-	-ku	—

Nimetada iga tabelis antud tegusõna vormi kohta, missugune tunnus ja mitmenda pöörde lõpp selles esineb.

Tegusõna tüve leiame siis, kui eraldame tegusõnast pöörde lõpu ja tunnuse.

Harjutus 138. Lahutada antud tegusõnade vormid osadeks (tüvi, tunnus, pöördelõpp). Töö teha tabelina. Pealkirjaks: *Tegusõna osad.*

Olema, töötada, said, kastke, abistagem, vii, mõtlen, ruttasid, magavad, suples, tõi, õpite, õppigu.

KAKS RÜHMA TEGUSÕNU.

Tegusõnad, samuti kui käändsõnad, jagunevad pööramisel kahte suurde rühma: tegusõnad, mille tüvi pööramisel ei muutu, ja tegusõnad, mille pööramisel esineb kord tugev, kord nõrk tüvi.

Tegusõna, mille tüvi pööramisel ei muutu, on näiteks *kirjutama*.

kirjuta/ma
kirjuta/da
kirjuta/n
ei kirjuta
kirjuta/gu!
ärge kirjuta/ge!
kirjuta!

Tegusõnad, mille pööramisel esineb tugev ja nõrk tüvi, on näiteks *õppima* ja *hakkama*.

Tugeva tüvega.

õppi/ma
õppi/da
õppi/sin, -sid jne.
õppi/gu!
õppi/ge!

Nõrga tüvega.

õpi/n, -d jne.
ei õpi
õpil

hakka/ma
hakka/n, -d jne.
ei hakka
hakka/sin, -d jne.
hakka!

hakka/ta
hakka/ke!
hakka/ku!
ei hakka/nud

Nende tegusõnade pööramine, mille tüves muutusi ei esine, on enamasti lihtne. Sellepärast me nende juures pikemalt ei peatu.

ÕPPIMA JÄRGI PÕRDUVAD TEGUSÕNAD.

Viia tegusõna *õppima* pööramine lõpule. Pealkirjaks: *Tegusõna õppima pööramine.*

ma-tegevusnimi: õppima

da-tegevusnimi: õppida

Kindel kõneviis.

Olevik.

Jaatav kõne.

Ainsus.

1. (ma) õpin
2. (sa) . . .
3. (ta) . . .

Mitmus.

- (me) õpime
- (te) . . .
- (nad) . . .

Eitav kõne.

1. (ma) ei õpi
2. (sa) . . .
3. (ta) . . .

- (me) . . .
- . . .
- . . .

Lihtminevik.

Jaatav kõne.

1. (ma) õppisin

- (me) . . .

jne.

Eitav kõne.

1. (ma) ei õppinud

- (me) . . .

jne.

Käskiv kõneviis.

Olevik.

Jaatav kõne.

Ainsus.

1. (ma) —
2. (sa) õpi
3. (ta) õppigu

Mitmus.

- (me) õppigem
.
.
.
.
.

Eitav kõne.

1. (ma) — (me) ärgem õppigem
jne.

Vaadelda kirjalikku pööramist ja leida, missugune on sõna *õppima* tüvi:

- a) *ma*-tegevusnimes,
- b) *da*-tegevusnimes,
- c) kindla kõneviisi olevikus,
- d) kindla kõneviisi lihtminevikus.

Missugune on sõna *õppima* käskiva kõneviisi tunnus?

Nagu *õppima* pööratakse tegusõnad, mille tüvi *ma*- ja *da*-tegevusnimes on **tugevas** astmes, kindla kõneviisi olevikus aga **nõrgas** astmes, näit.: *leppima* (*leppida*, *lepin*), *uppuma*, *lappima*, *lõppema*, *rippuma*, *toppima*, *kloppima*, *küttima* (*küttida*, *kütin*), *sattuma*, *kukkuma* (*kukkuda*, *kukun*), *tukkuma*, *pakkima*, *tekkima*, *lakkuma*, *rikkuma*, *marssima* (*marssida*, *marsin*) jt.

Kirjutada antud *õppima*-sõnad vihikusse. Pealkirjaks: *õppima*-sõnad.

Näidis:

Nagu õppima pööratakse: *leppima* (*leppida*, *lepin*), *uppuma*, ...

Harjutus 139. Moodustada lauseid, milles tegusõna *marssima* esineks *ma*-tegevusnimes, *da*-tegevusnimes ja vormides, mis vastavad küsimustele *mida teed?* *mida teete?* *mida ei tee?* *mida tegid?* *mida ei teinud?* *mida tee?* *mida tehku?* *mida ärge tehke?*

Pealkirjaks: *Lauseid sõnaga marssima.*

N ä i d i s (mitte ära kirjutada!):

1. Nüüd hakkame marssima. 2. Sa marsid liiga kiiresti jne.

Harjutus 140. Asetada sulgudes olevad tegusõnad nõutavasse vormi ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *õppima-sõnade pööramine.*

I

1. Nimi (rikkuma — *mida ei tee?*) meest. 2. Mis Juku (õppima — *mida teeb?*), seda Juhan ei unusta. 3. Minu vend (sattuma — *mida tegi?*) kord nõrgale jääle, (kukkuma) jõkke, kuid õnneks (uppuma — *mida ei teinud?*) ära. 4. (Kloppima — *mida tehke?*) vaibad puhtaks ja (pakkima) nad kasti! 5. Vana kass püüab päikesepaistel (tukkuma — *da-tegevusnimi*), kuid pojad ei lase — (tikkuma — *mida teevad?*) tema sabaga mängima, (ronima) talle selga, (kukkuma) sealt maha ja (rikkuma) nii tema rahu. 6. Paat (lekkima — *mida ei tee?*), sest enne sõitu (lappima — *mida tegime?*) teda hoolikalt ja (toppima) kõik praod kinni. 7. (Rippuma — *mida ära tee?*) oksa küljes, sest see võib (lõppema — *da-tegevusnimi*) sellega, et (kukkuma — *mida teed?*) kogu oksaga maha! 8. Kas te (leppima — *mida teete?*) sellega, mis ma saan teile (pakkuma — *da-tegevusnimi*)? 9. (Rikkuma — *mida ärge tehke?*) korda ja (tikkuma) teistest ette! 10. Käbi (kukkuma — *mida ei tee?*) kannust kaugele.

II

1. Kehalise kasvatuse tund (lõppema — *mida tegi?*) ja õpilased (marssima — *mida tegid?*) riietusruumi. 2. Täna (lõppema — *mida ei tee?*) meil tunnid kell 13.30, vaid 14.25. 3. Kõik on nii kevadine: suured rünpilved (tukkuma — *mida teevad?*) taevas, lapsed (noppima — *mida teevad?*) ülaseid ja kusagil eemal (kukkuma — *mida teeb?*) kägu. 4. Keegi (rikkuma — *mida ei teinud?*) korda, vaid kõik (õppima — *mida tegid?*) vaikselt. 5. (Näppima — *mida ära tee?*) nina ja (toppima) sõrme suhu! 6. Kutsikas näeb

kassi, kes (küttima — *mida teeb?*) aida juures varblasi, ja (tik-kuma — *mida teeb?*) talle kallale, millest (tekkima — *mida teeb?*) suur tüli, kusjuures ta saab kassi käest kõvasti (sakkima — *mida teha?*), (marssima — *mida teeb?*) siis nukralt aidaesisele ja (lak-kuma) seal lahingus saadud haavu. 7. (Pakkima — *mida tehke?*) seljakotid, sest vihmasadu (lõppema — *mida tegi?*). 8. (Klop-pima — *mida tegin?*) koti hästi puhtaks, (lappima) ta ära, (top-pima) õlgi täis — ja mõnus küljealune oligi käes. 9. Töö ajal (tuk-kuma — *mida ära tee?*)! 10. (Toppima — *mida ärge tehke?*) asju kohvrisse, vaid (pakkima — *mida tehke?*) kõik korralikult!

HAKKAMA JÄRGI PÖÖRDUVAD TEGUSÖNAD.

Harjutus 141. Pöörata kirjalikult (vt. lk. 106) tegusõna *hakkama*.

Pidada seejuures meeles, et tegusõna *hakkama* tüvi on **tugev** kindla kõneviisi olevikus (jaatavas ja eitavas kõnes) ja lihtminevikus ja atavas kõnes ning käskiva kõneviisi 2. pöördes.

Teistes vormides on tegusõna *hakkama* tüvi nõrk.

Vaadelda tegusõna *hakkama* pööramist ja leida, missugune on tüvi:

- a) *da*-tegevusnimes,
- b) kindla kõneviisi olevikus,
- c) kindla kõneviisi lihtminevikus,
- d) käskiva kõneviisi ains. 2. pöördes,
- e) käskiva kõneviisi ains. 3. ja mitmuse 1., 2. ja 3. pöördes.

Missugune on käskiva kõneviisi tunnus?

Võrrelda tegusõna *hakkama* vorme tegusõna *õppima* vormidega. Missugused vormid on allpool esitatud? Missugustel neist on tüvi tugev, missugustel nõrk?

hakkama	õppima
hakata	õppida
hakkan	õpin
hakkasin	õppisin
ei hakanud	ei õppinud
hakka!	õpi!
hakaku!	õppigu!

Nagu tegusõna *hakkama* pööratakse kõik niisugused tegusõnad, millel tüvi *ma*-tegevusnimes on **tugev**, *da*-tegevusnimes **nõrk** ja kindla kõneviisi olevikus **tugev**, näit.: *hüppama* (*hüpata*, *hüppan*), *näppama*, *tõttama* (*tõtata*, *tõttan*), *müttama*, *lokkama* (*lokata*, *lokkan*), *rõkkama* jt.

Harjutus 142. Antud tegusõnadest eraldada ühte tulpa tegusõnad, mis pööratakse nagu *hakkama*, teise, mis pööratakse nagu *õppima*. Eraldamiseks öelda neid *ma*- ja *da*-tegevusnimes ja kindla kõneviisi olevikus.

Sattuma, ruttama, lükkama, hukkama, lakkima, lakkama, laksuma, trükkima, leppima, lippama, näkkima, näkkama.

Näidis:

hakkama-sõnad
ruttama (ruttan)

õppima-sõnad
sattuma (satun)

Kirjutada kõik eespool tundmaõpitud *hakkama*-sõnad vihikusse. Pealkirjaks: *Sõnad, mis pööratakse nagu hakkama.*

Näidis:

Nagu *h a k k a m a* pööratakse:
hüppama,

Harjutus 143. Asetada sulgudes antud sõnad nõutavasse vormi ja tõmmata neile joon alla.

(Ruttama — *mida tee?*), (ruttama), ruunakene, vea vagu virgasti! 2. Minnid, Mannid, Jukud, Tõnnid (*hüppama* — *mida teevad?*) nüüd rõõmu väes. 3. Hiir (*hüppama* — *mida tegi?*), kass kargas... 4. (*Hakkama* — *mida teeme?*), mehed, minema... 5. (*Ruttama* — *mida ära tee?*), sest kontserdi alguseni on veel aega. 6. Vihm (*lakkama* — *mida ei teinud?*) ka õhtuks. 7. Töö lõpetamist (*lükkama* — *mida ärge tehke?*) homsele! 8. Tuul küll (*lakkama* — *mida teeb?*), kuid siis (*hakkama*) sadama. 9. Poisid (*lippama* — *mida tehku?*) kiiresti naabri poole ja toogu sealt veel labidaid! 10. Ärge laske umbrohtu peenardel (*lokkama* — *mida teha?*)! 11. Mina kõrgust üle 130 (*hüppama* — *mida ei tee?*).

Harjutus 144. Asetada sulgudes olevad tegusõnad olevikku ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Olevik.*

Suurel vahetunnil (lippama) Jüri ja Ando salaja võimlasse, et hakata seal riistadel harjutama. Riistvõimlemine (pakkuma) neile suurt lõbu. Nad (lökkama) «hobuse» keset saali ja (hüppama) sellest paar korda üle. Siis (tõttama) Ando kõie juurde, mis laes (rip-puma), ja ronib üles. Jüri (õppima) sel ajal rööbaspuudel tiriseisu. Kui Ando (hakkama) alla ronima, (hüppama) Jüri kõie juurde ja (lökkama) selle kiikuma. Ando (sattuma) ärevusse, laseb käded lahti ja (kukkuma) maha. Ta saab haiget ja (hakkama) nutma, nii et saal (rõkkama). Korrapidaja õpetaja kuuleb nuttu, (lökkama) ukse lahti ja (tõttama) poiste juurde. Mõlemad saavad riielda, et nad (tikkuma) keeluvastaselt võimlasse.

Tiriseis — «tiritamm» kätel.

Harjutus 145. Leida antud sõnadest need, mis pöörduvad nagu 1) *õppima* ja 2) *hakkama*.

Moodustada lauseid, milles esineb antud *õppima-* ja *hakkama-*sõnu nõutavas vormis.

lakkama	}	kindla kv. lihtmin. eitavas kõnes (näit. <i>ei küsinud</i>)
lakkima		
lakkuma		
hakkama	}	käskiva kv. oleviku jaatava kõne ains. 2. pöördes (näit. <i>küsil</i>)
hakkima		
näppima	}	kindla kv. lihtmin. eitavas kõnes (näit. <i>ei küsinud</i>)
näppama		
pakkuma	}	käskiva kv. oleviku jaatava kõne ains. 3. pöördes (näit. <i>ta</i>) küsigu!
pakkima		
lokkima	}	kindla kv. oleviku jaatava kõne mitm. 3. pöördes (näit. <i>nad küsivad</i>)
lokkama		
lökkama	}	käskiva kv. oleviku jaatava kõne mitm. 2. pöördes (näit. <i>te</i>) küsigel!
lökkima		
lappima	}	kindla kv. lihtmin. eitavas kõnes
lappama		
tikkuma	}	käskiva kv. oleviku eitava kõne ains. 2. pöördes (näit. <i>sa</i>) ära küsil!
tikkima		
toppima	}	kindla kv. lihtmin. jaatava kõne mitm. 3. pöördes (näit. <i>nad küsisid</i>)
toppama		

Lükkima — nõõri, paela, varda otsa ajama.

Toppama — seisma jääma, peatuma.

Lappama — riidet, võrku kokku panema.

Pidada meeles. Tegusõna *süttima* tüvi pööramisel *ei muutu*, seejärel tuleb kirjutada *süttin*, *ei sütti*, *süttis*, *ei süttinud*, *sütti! ära süttil süttigu! ärgu süttigu!* jne.

Harjutus 146. Moodustada lauseid, milles esineb kindlas ja käskivas kõneviisis tegusõna *süttima*. Pealkirjaks: *Lauseid tegusõnaga süttima*.

ÕMBLEMA-JÄRGI PÖÖRDUVAD TEGUSÕNAD.

Harjutus 147. Pöörata kirjalikult tegusõna *õmblema*. Arvestada seejuures, et

da-tegevusnimi: *õmmelda*

kindla kv. olevik: *õmblen*, *ei õmble*

kindla kv. lihtminevik: *õmbles*, *ei õmmelnud*

käskiva kv. olevik: *õmble!* *õmmelgu!*

Vaadelda tegusõna *õmblema* pööramist ja leida, missugustes vormides esineb tugev tüvi *õmble-*, missugustes nõrk tüvi *õmmel-*. Mis teel on tugevast tüvest tekkinud nõrk tüvi?

Vaadelda antud tegusõnade *õmblema* ja *hakkama* vorme. Missugused vormid siin on toodud? Missugustel neist on tüvi tugev, missugustel nõrk?

õmblema

hakkama

õmmelda

hakata

õmblen

hakkan

ei õmble

ei hakka

õmblesid

hakkasid

ei õmmelnud

ei hakanud

õmble!

hakka!

ärge õmmelge!

ärge hakake!

Mida võib *õmblema* ja *hakkama* vormide võrdlemisel nende tüve suhtes otsustada?

Nagu *õmblema* pööratakse veel:

<i>ma</i> -tegevusnimi.	<i>da</i> -tegevusnimi.	Kindla kv. olevik.
(tüvi tugev)	(tüvi nõrk)	(tüvi tugev)
lendle/ma	lennel/da	lendle/n
liugle/ma	liuel/da	liugle/n
vehkle/ma	vehel/da	vehkle/n
võitle/ma	võidel/da	võitle/n
taple/ma	tapel/da	taple/n
maadle/ma	maadel/da	maadle/n
pöörle/ma	pöörel/da	pöörle/n
	jne.	

Vaadelda tegusõnu, mida pööratakse nagu *õmblema*, ja vastata (suuliselt) järgmistele küsimustele.

1. Mitu silpi on neil *ma*-tegevusnimes?
2. Missugune silp on neil kõigil tugeva tüve lõpus?
3. Missuguse tüvega on *da*-tegevusnimi?
4. Mis on *da*-tegevusnime tunnuseks?
5. Missuguse tüvega on kindla kõneviisi olevik?
6. Mis on käskiva kõneviisi tunnuseks?
7. Miks kirjutatakse sõnas *õmblema* ülipikk *m*, sõnas *lendlema* ülipikk *n*, sõnas *taplema* ülipikk *p* ühe tähega?

Kirjutada kõik eespool tundmaõpitud *õmblema*-sõnad vihikusse ja lisada neile veel järgmised *õmblema*-sõnad juurde. Pealkirjaks: *Sõnad, mida pööratakse nagu õmblema.*

Hüplema, võrdlema, mõtlema, üttelema, vaatlema, kohtlema, supplema, looklema, tiirlema, vihtlema, suudlema, näitlema, liiklema, kahtlema.

N ä i d i s:

Nagu *õ m b l e m a* pööratakse:

lendlema (lennelda), liuglema (liuelda),

Harjutus 148. Kirjutada antud *õmblema*-sõnad *da*-tegevusnimes, käskiva kõneviisi mitm. 2. pöördes (*mida tehke?*) ja kindla kõneviisi lihtmineviku eitavas kõnes (*mida ei teinud?*). Pealkirjaks: *õmblema-sõnad.*

Võrdlema, näitlema, vihtlema, liiklema, vaatlema, vehklema, suplema, looklema, kohtlema, ütlemata (ütelda e. öelda), mõtlema (mõtelda e. mõelda).

N ä i d i s:

Võrdlema — võrrelda, võrrelge, ei võrrelnud;

Harjutus 149. Asetada sulgudes olevad sõnad lause sisule vastavasse vormi ja tõmmata neile joon alla.

I

Minu isa (armastama) väga (vihtlema). Iga kord, kui me (käima) saunas, (vihtlema) ta kaua ja mõnuga.

Mina ennast heameelega ei (vihtlema), kuigi isa alati (õhutama) mind: «(Vihtlema) aga tublisti, see on tervisele hea!»

Ükskord, kui ma vennaga laval (istuma) ja seal vihaga rohkem (vehklema) kui (vihtlema), saime isegi isa käest (taplema). «(Vihtlema), poisid, korralikult!» (ütlemata) ja lõpuks päris kurjalt.

Ega me seejärel vist ikkagi nii ei (vihtlema) nagu vaja, sest isa (tulema) lavale ja (vihtlema) ise meid nagu kord ja kohus. Küll oli kuum! Olin päris (kohkuma), kuidas ta meid (kohtlema). Aga küll (olema) pärast mõnus (olema)!

II

«Ma (õmblema) enesele põlle,» (ütlemata) ühel päeval mu pinginaaber Õie.

Ka mulle (meeldima) (õmblema). Alles hiljuti (õmblema) õe nukule uue kleidi.

«(Õmblema) üheskoos! Kahekesi (õmblema) on palju lõbusam,» (tegeme) ma ettepaneku.

Nüüd me (õmblema) +gi üheskoos enestele põlli. Sagedasti (vaatlema), kumma töö on korralikum. Kiiruses ei (saama) ma ennast Õiega (võrdlema). Tema käes töö lausa (lendama).

«(Õmblema, õmblema), lapsed,» (ütlemata) meile vanemad, kui nad meie tööd (vaatama). «(Õmblema) peaks igaüks mõistma.»

(Tahtma) kindlasti edaspidigi üheskoos (õmblema) mõnegi ilusa asja.

KOKKUVÕTTEID PÕÖRAMISEST.

Vaadelda *ma*-tegevusnime ja lihtmineviku tüve nendel tegusõnadel, millel esineb tugev ja nõrk tüvi.

ma-tegevusnimi.

õppi/ma
hakka/ma
õmble/ma

hoid/ma
murd/ma

Lihtminevik.

(jaatav kõne)

õppi/sin
hakka/sin
õmble/sin

hoid/sin
murd/sin

Nendel tegusõnadel, millel esineb tugev ja nõrk tüvi, on lihtmineviku tüvi alati **tugev**.

Harjutus 150. Kirjutada antud laused lihtminevikus. Pealkiri: *Lihtminevik.*

Tunnid lõpevad ja lapsed asuvad koduteele. Poolel teel aga hakkab äkki tuiskama ja varsti müttab nii mis hirmus.

Lapsed hoiavad hoolega teed ja marsivad tuisus vahvalt edasi. Varsti aga tunnevad nad, et jõud kipub kaduma, sest tuul on nii tugev, et lükkab kas või pikali. Ka külm tikub ligi, kuigi nad topivad käed varrukatesse ja püüavad hoiduda üksteise ligi.

Viimast jõudu kokku võttes võitlevad nad ligema majani. Seal leiavad nad lahke vastuvõtu. Pereema koorib nad üleriietest, pakub neile kuuma teed ja kannab nende eest igati hoolt. Pereisa ruttab kolhoosikeskusse ja toob sealt hobuse. Nüüd pakib pererahvas lapsed saani ja nad jõuavad õnnelikult koju.

Vaadelda, millal kirjutatakse *da*-tegevusnimes tunnus *-da*, millal *-ta*.

ma-tegevusnimi.

kirjuta/ma
ela/ma
õppi/ma
õmble/ma

hakka/ma
seis/ma
lüps/ma

da-tegevusnimi.

(mida teha?)

kirjuta/da
ela/da
õppi/da
õmmel/da

haka/ta
seis/ta
lüps/ta

Harilikult on *da*-tegevusnimel tunnuseks *-da* (*kirjuta/da*, *õppi/da* jne.), ainult sõnadel, mis pööratakse nagu *hakkama*, ja sõnadel, millel tunnus liitub tüve *s*-ile, on *da*-tegevusnime tunnuseks *-ta*.

Harjutus 151. Kirjutada sulgudes antud sõnad *da*-tegevusnimes. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi*.

Tahan (tõusma); vaja (võrdlema); sai (naerma); aitab (ehitama); ei taha (süttima); tuli (pakkima); vaja (tõttama); ähvardab (kukkuma); tuleb (maksma); tahab (laulma); võib (lõppema); ei tohi (rikkuma); anna (maitsma); oli (pakkuma); armastab (seiklema); ei oska (kasutama); soovib (võitlema); laskis (lippama); on mõnus (kümblesma); mõistab (tappima); võib (uppu-ma); on (kuulma); vaja (ruttama).

Näidis:

Tahan tõusta; vaja...

Harjutus 152. Kirjutada lünka *da*- või *ta*. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi*.

1. Näüd tuleb kõigil ruta... , tõta... ja joos... . 2. Tarvis on raamatud korralda... , lilled uuenda... ja põrandad pes... . 3. See pesu jääb Ainole paranda... ja lappi... . 4. Puuduvad nõõbid tuleb ette õmmel... . 5. Su ülesandeks on vaibad kloppi... ja uued õled kotti toppi... . 6. Aknad vaja ava... ja toad tuuluta... . 7. Rabel... ei ole vaja. 8. Aita mööbel kohale lüka... ja paiguta... . 9. Pärast tööd on mõnus saunas end pes... ja vihel... .

Meenutada, kus tuleb pööramisel vaja *nud*-vormi.

Vaadelda *da*-tegevusnime ja *nud*-vormi tüve.

da-tegevusnimi.

(mida teha?)

õppi/da

h a k a/ta

õ m m e l/da

nud-vorm.

(mida teinud?)

õppi/nud

h a k a/nud

õ m m e l/nud

da-tegevusnime ja *nud*-vormi tüvi on ühesugune.

Harjutus 153. Asetada sulgudes olevad sõnad *nud*-vormi. Pealkirjaks: *nud*-vorm.

1. Lumesadu õhtuks ei (lakkama). 2. Keegi ei (kahtlema) selles, et poiss oli kõik korralikult ära (õppima). 3. Miks sa, Jaan, ei (pakkuma) oma sõbrale istet? 4. Hobune oli laukasse (kukkuma), kuid ise sealt välja (rabelema). 5. Teel me ei (ruttama), sest külm meil ei (hakkama). 6. Komistasin küll, kuid ei (kukkuma). 7. Ema oli tütrele (õmblema) ilusa pluusi ja (tikkima) sellele kauni mustri. 8. Miks te minu tööd ei (vaatlema) ega oma töödega (võrdlema)? 9. Täna me kaugust ei (hüppama). 10. Mihkel ei (ütleva), et ta oli (mõtleva) õhtul kinno minna.

Vaadelda *da*-tegevusnime ja käskiva kõneviisi tunnuseid ning tüve.

da-tegevusnimi.

Käskiv kõneviis.

õppi/*da*

õppi/*gu!* õppi/*ge!*

õ m m e l/*da*

õ m m e l/*gu!* õ m m e l/*ge!*

h a k a/*ta*

h a k a/*ku!* h a k a/*ke!*

Nendel tegusõnadel, mille *da*-tegevusnime tunnuseks on *-da*, on käskiva kõneviisi tunnuseks *-gu*, *-ge*. Tegusõnadel, mille *da*-tegevusnime tunnuseks on *-ta*, on käskiva kõneviisi tunnuseks *-ku*, *-ke*.

da-tegevusnime ja tunnusega käskiva kõneviisi tüvi on ühesugune (õppi/*da* — õppi/*gu*; h a k a/*ta* — h a k a/*ke*).

Harjutus 154. Asetada sulgudes olevad sõnad käskivasse kõneviisi. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis*.

Ärge (kukkuma); (ruttama) appi; (vaatlema) tähelepanelikult; (hakkima) peeneks; ärgu (seiklema) ringi; (lükkama) lahti; ärge (kahtlema); (noppima) marju; (leppima) ära; (mõtleva) järele; (lippama) koju; (ütleva) kõvasti; (pakkima) kokku; ärgu (tukkuma); (marssima) edasi; (võitlema) vahvasti; (hakkama) laulma; (kohtlema) hästi.

N ä i d i s:

Ärge kukkuge; rutaku appi; ...

Meenutada, missuguseid kaashäälilikuid *b*, *d*, *g*, *p*, *t*, *k*, *s* ja *h* kõrvale harilikult ei kirjutata.

Kanda järgmised tegusõnad näidises antud tabelisse: *tundma*, *hoidma*, *andma*, *hüüdma*, *püüdma*, *kündma*, *kandma*, *sõudma*, *võidma* (määrima), *seadma*, *teadma*, *leidma*, *nõudma*, *jõudma*, *murdma*.

N ä i d i s:

ma-tegevusnimi.	da-tegevusnimi.	Käskiv kõneviis.	
		te	ta, nad
tund/ma and/ma	tund/a	tund/ke	tund/ku

Käskivas kõneviisis kirjutame *k* ees *d* ainult siis, kui sellega lõpeb sõna tüvi (*tund/ke, and/ku*).

Harjutus 155. Kirjutada lünka *d* või *t*. Pealkirjaks: *Kaashäälite ühendite õigekirjutus.*

1. Hüü .. ke laps tuppa ja an .. ke talle süüa! 2. Täi .. ke kõik korraldused! 3. Või .. ke käsi vaseliiniga! 4. Sõu .. ke merele ja püü .. ke kalu! 5. Täi .. ke lambid ja läi .. ke tuli! 6. Poiss lii .. ku kõik arvud! 8. Kün .. ke lõunani! 8. Kan .. ke puud kuuri ja sea .. ke riital 9. Muu .. ke üks liidetav ja lei .. ke summal 10. Nõu .. ke eneselt ranget korda! 11. Tun .. ke hästi õigekirja aluseid! 12. Ka .. ke kartulikuhi õlgedega kinni! 13. Sõi .. ke täna linnal! 14. Ärge too .. ke praakil 15. An .. ke see pakk minule! 16. Need sõnad hüü .. ke kooris!

Läitma — süütama.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Missuguseid sõnu pööratakse?
2. Mitu pööret on tegusõnal? Nimetada need.
3. Mida näitab jaatav kõne? Eitav kõne?
4. Missugustes aegades võib toimuda tegevus?
5. Mis on lihtmineviku tunnusteks?
6. Nimetada tegusõnu, milles lihtmineviku pööretes *s-i* ette jääb *d*.
7. Missugune on nende tegusõnade lihtmineviku tüvi, millel on tugev ja nõrk tüvi?
8. Mida näitab kindel kõneviis? Käskiv kõneviis?
9. Nimetada käskiva kõneviisi tunnused!

10. Millal on käskiva kõneviisi tunnusteks *-gu, -ge, millal -ku, -ke?*
11. Nimetada tegusõnu, milles käskivas kõneviisis *k* ette jääb *d*.
12. Missuguseid sõnu pööratakse nagu *õppima?* Pöörata niisugust tegusõna.
13. Missuguseid sõnu pööratakse nagu *hakkama?* Pöörata niisugust tegusõna.
14. Missuguseid sõnu pööratakse nagu *õmblema?* Pöörata niisugust tegusõna.
15. Millal on *da*-tegevusnime tunnuseks *-da, millal -ta?*
16. Missugustel tegusõna vormidel on samasugune tüvi kui *da*-tegevusnimel?

KORDAVAIK HARJUTUSI.

Harjutus 156. Korraldada järgnev raamatute nimestik autorite järgi tähestikulisse järjekorda. Pealkirjaks: *Raamatute nimekiri.*

- Haava, A. «Luuletused».
 Luts, O. «Kevade».
 Bianki, V. «Suurel mereteel».
 Tuglas, Fr. «Väike Illimar».
 Vilde, E. «Minu esimesed «triibulised»».
 Dik, J. «Tuleoja».
 Tammsaare, A. H. «Meie rebane».
 Kitzberg, A. «Lastejutte».
 Gaidar, A. «Timur ja tema meeskond».
 Roht, R. «Jutte loomadest».
 Nossov, N. «Vitja Malejev koolis ja kodus».
 Jakobson, A. «Kuldvokk».
 Upit, A. «Vilniti sõit itta».
 Parve, R. «Põranda all».

Harjutus 157. Kirjutada sulgudes olevad tähed ühe- või kahekordselt, nagu nõutav. Alapealkirjaks: *Ülipika hääliku kirjutamine.*

Aiatööde eel.

- «Mi(s) s(a), isa, s(i)n t(e)d?»
 «M(a) vaatan, ka(s) aiatööriistad o(n) korras.»
 «Ka(s) m(a) o(n) juba sula, e(t) t(ö)riistu korrastad?»

«Pole su(l) s(i)n midagi naljatada,» vastas isa. «Varsti o(n) j(u) kevad ukse (e)s. Ke(s) n(a)d s(i)s parandab? Ei s(i)s ole su(l) ega mu(l) aega selleks tööks. Näed, se(l) rehal o(n) vars katki. K(a) s(u) labidas tahab parandada.»

«Ja(h), isal o(n) õigus,» mõistsin m(a) j(a) ütlesin:

«La(s) m(a) tulen sulle appi.»

«Hea kü(l)! S(i)n o(n) m(u) labidas. (Ä)r o(n) ta(l) nūri. Võta v(i)l j(a) lükka s(e) teravaks. S(i)s j(ä)b mu(l) m(u) t(ö) jaoks rohkem aega.»

Harjutus 158. Moodustada lauseid, milles esineb järgmisi sõnu. Pealkirjaks: *b, d, g sõna algul.*

Gaas, kaas; dušš, tušš; buss, puss; bass, pass; gramm; pall; kraadiklaas; dress; trikoo; pluus; barett; botikud.

Harjutus 159. Määrata (suuliselt) sõnades jämendatult trükitud häälikute välde. Miks need häälikud nii kirjutatakse?

Hoia oma tervist!

Tihti jooksete tundide lõppedes koolimajast välja lahtiste hõl-madega, paljaste kätega või higise kehaga. Sageli jääte liuväljal seisma või istuma ega pane tähelegi, kui juba jalad külmetavad. Mõnikord meelitab teid ka jäätise söömine ja te neelate seda külma maiustust suurte suutäite kaupa.

Niisugune jalgade, käte ja mao kiire ning tugev jahtumine lõpeb sageli külmetushaigusega, mis sunnib koolitööst eemale jääma. Seepärast peab vältima keha liigset jahtumist.

Suurt tähtsust haigustest hoidumisel omavad ka sport ja keha karastamine. Karastatud keha vastupanuvõime jahtumisele on märksa suurem ja karastatud tervisega inimesed ei haigestu nii kergesti külmetushaigustesse ega grippi.

Harjutus 160. Käänata ainsuses ja mitmuses sõna lõke. Peal-kirjaks: *Käänamine.*

Harjutus 161. Käänata (lauseis) ainsuses sõna märkmik. Peal-kirjaks: *Käänamine.*

N ä i d i s:

1. Otil oli märkmik (mis?). 2. Otsin oma märkmikku (mida?).
3.

Harjutus 162. Käänata (lauseis) mitmuses sõna *ohelik*. Töö teha eelmise harjutuse eeskujul.

Harjutus 163. Kirjutada järgmistes lausetes lünka *d* või *t*. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav ja mitmuse nimetav*.

1. Hakkasin paberitöö .. (*mida?*) tegema. 2. Lõikasin paraja tüki roosa .. paberi .. (*mida?*). 3. Anna mulle sirkli .. (*mida?*)! 4. Mul on vaja ka lilla .. paberi .. (*mida?*). 5. Kus on minu värvilise .. läikpaberi .. (*mis?*). 6. Puu .. (*mis?*) tegin rohelisest paberist.

7. Öde pesi kõik oma valge .. krae .. (*mis?*) puhtaks. 8. Näita oma valge .. krae .. (*mida?*)! 9. Keedeti tee .. (*mida?*). 10. Praeti värske .. liha (*mida?*). 11. Ema tõi lauale peedisalati .. (*mida?*). 12. Isale meeldivad hapu .. salati .. (*mis?*). 13. Helli koristas musta .. toidunõu .. (*mis?*) laualt. 14. Ära määri õpiku .. (*mida?*)! 15. Ma pesin musta .. taldriku .. (*mis?*) puhtaks. 16. Hea .. öö .. (*mida?*)!

Harjutus 164. Rühmitada antud sõnad kahte rühma: ühte tugeva tüvega, teise nõrga tüvega. Pealkirjaks: *Tüved*.

Juttudest, paadiga, võrestik, kindad, äkkeid, palavikus, lammas-tele, nõöpi, katet, lepani, rukkisse, harilikku, hüpetega, varba, nokas, kodanikud, vaatides, saapa, riket, hoobita, kalliks.

N ä i d i s:

Tüvi tugev.

Tüvi nõrk.

Juttu/dest

.....

jne.

Harjutus 165. Pöörata (lauseis) käskivas kõneviisis tegusõna *pakkima*. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis*.

N ä i d i s (mitte ära kirjutada!):

1. Paki (*mida tee?*) asjad kokku! 2. Helju pakkigu (*mida tehku?*) omad raamatud viimasena! 3.

6. Ära riideid veel paki (*mida ära tee?*)! 7.

Harjutus 166. Leida katkendist nimi-, omadus- ja tegusõnad. Nimisõnadele tõmmata üks sirgjoon, omadussõnadele laineline joon ja tegusõnadele katkendjoon alla. Pealkirjaks: *Sõnade liigitamine.*

Ilm on ilus, päike paistab soojalt. Seepärast on lapsed täna kergemas riietuses, vanaema käskis ainult kindlasti kõigil kalossid jalga panna, sest metsa all on niiske. Ja vanaemal on õigus nagu ikka: pehme lõhnav sammal paistab olevat küll päris kuiv, kuid lirtsus siiski teeliste jalge all.

Erekollane lapsuliblikas lendleb raagus puude vahel piki teerada. Iivi on juba valmis liblikale järele jooksuma, kui lapsed äkki kuulevad ülalt omapärast nukrat häälistsust:

«Kluu-kluu, kluu-kluu! . . .»

LIITSÕNA.

Jälgida uute sõnade moodustamist.

jalg	+	ratas	=	jalgratas
sõrm	+	kübar	=	sõrmkübar
kass	+	käpp	=	kassikäpp (taim)
käsi	+	kott	=	käekott

Vaadelda lausetes jämendatult trükitud sõnu.

Lihtsõnad.

1. Laual olid **nahk** ja **kinnas**.
(Kaks asja.)
2. Valasin **tindi pudelisse**. (Oli tegemist kahe asjaga.)
3. Võta **leib** ja **nuga**!
4. Varsti algab **uus aasta**.
(Järgmine aasta.)
5. **Post** jõudis kohale. Mulle oli **kaart**. Sellel oli ilus **pilt**.
6. **Tina** oli **hall**.

Lihtsõnad.

- Laual oli **nahkkinnas**. (Üks asi.)
- Valasin **tindipudelisse** (Üks asi.) tinti.
- Kus on **leivanuga**?
- Uusaasta** (1. jaanuar) on puhkepäev.
- Saatsin onule **piltpostkaardi**.
- Taevast katsid **tinahallid** (tina värvi hallid) pilved.

Uhest sõnast koosnev sõna on lihtsõna. Kahest või mitmest sõnast liidetud sõnu, millel on kindel omaette tähendus, nimetatakse lihtsõnaks.

Harjutus 167. Kirjutada rohkesti lihtsõnu, milles II osana esinevad järgmised sõnad:

põld, nurga, kool, mees, töö, punane, keelne.

Pealkirjaks: *Liitsõnad.*

N ä i d i s:

Rukkipõld, kaerapõld, kartulipõld, ristikupõld,

Harjutus 168. Kirjutada rohkesti liitsõnu, milles I osana on järgmised sõnad:

käsi (käe), kooli (kool), suusa, töö, sala, hele, kolme.

Pealkirjaks: *Liitsõnad.*

N ä i d i s:

Käsipall, käsipuu, käekell, käeluu,

Vaadelda kõrvuti olevate liitsõnade ja liitsõna käänamist. Käänata (suuliselt) lõpuni.

		Liitsõnad.	Liitsõna.
Nim.	mis?	pikk latt	aialatt
Omast.	mille?	pika lati	aialati
Osast.	mida?	pikka latti	aialatti
Sisseütl.	millesse?	pika sse lati sse jne.	aialati sse jne.

Kui kahest sõnast esimene käändub, siis kirjutatakse see teisest l a h k u.

P i d a d a m e e l e s. Liitsõnas *vaenelaps* käänduvad mõlemad sõnad: *vaenelaps, vaeselapse, vaestlast, vaesesselapsesse* jne.

Harjutus 169. Kirjutada sulgudes antud sõnad kokku või lahku ja asetada nad vajalikkude käändesse. Otsustamisel, kas kirjutada kokku või lahku, kasutada käänamist. Pealkirjaks: *Kokku- ja lahku-kirjutamine.*

1. Ta on hea poeg oma (vana ema). 2. Ema ema kutsutakse (vana ema), ema isa aga (vana isa). 3. Alates 2. jaanuarist, s. o. (uus aasta) algusest peale töötab mu isa saapavabrikus. 4. 1. jaanuari, (uus aasta) hommik oli päikesepaisteline. 5. Kutsu (vana

mees) tupp! 6. Laine (vana isa) on väga (vana mees). 7. (Vaene laps) kutsutakse ka orvuks. 8. Ta jäi noorelt orvuks, (vaene laps). 9. Tütred ja pojad hoolitsevad oma (vana isa) eest hästi. 10. Ahto läks emaga (vana ema) poole. 11. 18—25-aastasi mehi kutsutakse (noor mees). 12. Märt on 32 aastat vana, seega veel päris (noor mees).

s. o. — see on.

Pidada järgmiste sõnade kirjutamine meeles.

Kirjutatakse **kokku**:

Kirjutatakse **lahku**:

algkool, keskkool, ülikool, ema-keel, võõrkeel, kirjakeel, eesti-keelne, venekeelne jne.

maateadus, ajalugu, loodusteadus, kirjatehnika, tööõpetus, käsitöö

kooliõpetaja, õppejõud

vahetund, õppetund

tööruum, söögisaal

õpperaamat, päevaraamat

klassitöö, kodutöö, kirjatöö, kontrolltöö

terviseparandus, maaparandus pioneerisalk, pioneerirühm, pioneerimalev, pioneerikoondus, vanempioneerijuht, pioneerirätk, pioneerilaager

esmaspäev, teispäev jne., tööpäev, puhkepäev, sünnipäev, naistepäev

jaanuarikuu, veebruarikuu jne., heinakuu, talvekuu

seitsmeklassiline kool, eesti keel, vene keel jne.

kehaline kasvatus

matemaatika õpetaja, eesti keele õpetaja jne.

ajaloo tund, vene keele tund, laulmise tund jne.

õpetajate tuba, õppevahendite ruum, laulmise klass

maateaduse õpik, eesti keele õpik

kirjalik töö

vigade parandus pioneeride maja

ilus päev

möödunud kuu

Harjutus 170. Teha oma koolitarvete nimekiri. Pealkirjaks: *Minu koolitarbed.*

Näidis:

Sulepea, harilik pliiats, värvipliiatsid,

Harjutus 171. Kirjutada tunniplaani järgi, missugused tunnid on igal nädalapäeval. Pealkirjaks: *Tunniplaan*.

Näidis:

Esmaspäeval: eesti keele tund, matemaatika tund . . .

Harjutus 172. Kirjutada, missugused esemed on klassis. Pealkirjaks: *Esemed klassis*.

Harjutus 173. Kirjutada, missugused ruumid on koolimajas. Pealkirjaks: *Ruumid koolimajas*.

Harjutus 174. Väljendada antud liitsõnad liitsõnadega. Mis pärast tuleb viimaseid kõnelemisel ja kirjutamisel eelistada? Pealkirjaks: *Ühe ning sama tähendusega sõnad*.

Kalamees, sõjariist, silmapilk, surnukeha, haigemaja, vaeslaps, suvitusmaja, pealuu, otsaesine, kuritegu, mõrtsukategu, suurendusklaas, kallisvara, arstirohi, söögimaja, mahaarvamine, kokkuarvamine.

Eelistama — paremaks pidama.

Näidis:

Kalamees = kalur; sõjariist = relv jne.

Harjutus 175. Kirjutada sulgudes antud sõnad kas kokku või lahku, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Meie koolimaja*.

Meie (kooli maja) on (kolme kordne) (kivi maja). (Keldri korrusel) on (riidehoiu ruum), (söögi saal), köök, (kesk küte) ja (kütte ladu). I korrusel on mõned (klassi ruumid), (õpetajate tuba), kantselei, (direktori kabinet) ja (maja hoidja) korter. (Järgmistel korrustel) on rida (klassi ruume). Kõik (klassi ruumid) on (suurte akendega), avarad, sisustatud (nooremates klassides) (kooli pinkidega), (vanemates klassides) laudade ja toolidega. (Elav nurgas) on rohkesti (poti lilli), akvaarium (kuld kaladega), puur (valgete hiirtega), (meri seed) jm.

Omaette ruumides asetsevad ka (raamatu kogu) ja (pioneerituba), kus korraldame vahel (pioneerikoondusi), mängime enne ja pärast (õppe tunde) (laua mängu), loeme (aja lehti) ja (aja kirju).

Saal on meil eraldi. Seda kasutame (peo saalina), kuid ka (võimlemise tundides). Saali kõrval on (duši ruumid), (riietusruumid), (võimlemise vahendite) (pani paik) ja toake (võimlemise õpetajale).

Ilus ja puhas on meie (kooli maja) ja sellepärast ka armas meile, õpilastele.

LAUSE JA KIRJAVAHEMÄRGID LAUSE LÖPUS.

KORDAVAT JA SÜVENDAVAT.

Lugeda ja vaadelda järgmist katkendit. Jälgida kirjavahemärke lausete lõpus.

Jääminek jõel.

(Katkend.)

«Maast lahti! Läheme jõge vaatama. Jää liigub! Kuuled, kuidas mühiseb?»

«Kas jõgi mühiseb? Ah nii, see on siis jõgi, mis mühiseb! Ta hakkas juba öösel mühisema. Ja mina mõtlesin...»

«Mida sa mõtlesid?»

«Niisama, mitte midagi.»

Kõik Netšájevo lapsed söötsid jõe äärde. Väiksemad seisid mäel sooja päikese käes. Vanemad ja julgemad lapsed aga läksid päris vee ligi. Ah, kuidas vesi kobrutas, kuidas ta lehitritena keerles! Jäätükid ujusid mööda jõge, pörkasid vastamisi, libisesid vastu kallast ja tormasid jälle kuhugi. Vesi tõusis, jõgi paisus, hakkas üle kallaste valguma. Ta näis Valentiínkale tohutuna, tugevana ja hädaohtlikuna. Kes teda teab? Võtab kätte ja viskub praegu kaldale, ujutab üle aasa ja salu, aga lapsed kisub kõik kaasa ja viib koos jääga minema. Küll ta võib vist sügav olla! Ja kui külm ning hirmus on see sügavus!

Poisikesed seisid kaldal. Romanók oli ka seal. Nad seisid otse vee piiril ja loopisid keppe jõe keskele, et vaadata, kuidas need lainete murrus keerlevad.

Lause on ühe või mitme sõnaga väljendatud mõte.
 Lauset alustatakse suure algustähega.
 Lause lõppu asetatakse punkt, hüüu- või küsimärk, vahel ka mõttepunktid (...).

JUTUSTAV, KÜSI- JA HÜÜDLAUSE.

Vaadelda antud lauseid.

Kõik Netšajevo lapsed sõostsid jõe äärde. Lausega jutustatakse — **jutustav lause.**

Kas jõgi mühiseb? Lausega küsitakse — **küsilause.**

Tule jõge vaatama! Lausega kutsutakse

Mine eemale! Lausega kästakse

Jää liigub! Lausega hüütakse

Küll see jõgi võib vist sügav olla! Lausega avaldatakse imetust

Luba mul ka jõe äärde minna! Lausega esitatakse palve

Ja mina mõtlesin... Lause mõte on pooleli, lõpetamata.

hüüdlauseid.

Harjutus 176. Lugeda eespool toodud katkendist algul jutustavad laused, siis küsilauseid, hüüdlauseid ja lõpuks mõttelt lõpetamata lause.

Leida lugemikust hüüdlauseid ja mõttelt lõpetamata, katkelisi lauseid.

Jutustava lause lõpus on **punkt.**

Küsilause lõpus on **küsimärk.**

Hüüdlause lõpus on **hüüumärk.**

Lõpetamata, mõttelt katkelise lause lõppu asetatakse **mõttepunktid.**

Harjutus 177. Panna lause lõppu puuduv kirjavahemärk. Pealkirjaks: Kirjavahemärgid lause lõpus.

Kevad, Lumi sulab, Esimesed rändlinnud on saabunud, Kolhoosnikud teevad viimaseid ettevalmistusi kevadkülviks, Õpilased aga pingutavad end, et lõpetada edukalt õppeaasta.

Suvi ei ole enam mägede taga, Suvi, See sõna meenutab pioneerilaagrit, matku, huvitavat ja kasulikku tegevust aias ja põlul, ujumist ja mängu ning palju, palju muud. Kas oleme selleks valmis? Kas on kõigeks olemas juba plaan?

Ja nüüd mõelge sellele. Igas pioneerimalevas on vaja arutada, kuidas minna suvele vastu, et sellest kujuneks täisväärtuslik puhkus.

LAUSELIKMED.

Vaadelda, missuguseid küsimusi saame antud lausete kohta esitada. Vastata neile küsimustele.

1. *Riina õpib.*

Kes õpib?

Mida teeb Riina?

2. *Ta lahendab keerulist ülesannet.*

Kes lahendab keerulist ülesannet?

Mida ta teeb?

Mida ta lahendab?

Missugust ülesannet ta lahendab?

3. *Riina õde kontrollis lahendatud ülesannet.*

Kes kontrollis lahendatud ülesannet?

Mida tegi Riina õde?

Mida kontrollis Riina õde?

Missugust ülesannet kontrollis Riina õde?

Kelle õde kontrollis lahendatud ülesannet?

Harjutus 178. Kirjutada iga lause kohta kõik võimalikud küsimused. Pealkirjaks: *Küsimused.*

1. Pioneerid abistavad kolhoose. 2. Lapsed armastavad noorloomi. 3. Meie pioneerid hooldavad kodukolhoosi noorloomi. 4. Varsad tunnevad oma hooldajaid.

Iga sõna, mis lauses vastab omaette küsimusele, on lauseliige.

Harjutus 179. Leida, mitu lauseliiget on järgmistes lausetes.

1. Õpilane õpib. 2. Korralikud õpilased ei sega tundi. 3. Meie klassijuhataja kiitis Tiiu head tööd. 4. Kooli lippu kandis lõpuklassi parim õpilane.

LAUSELIIKMED LIHTLAUSES.

ALUS JA ÕELDIS.

Vaadelda järgmisi lauseid. Esitada iga lause kohta küsimused. Pealkirjaks: *Küsimused*.

I

1. Kell helises. 2. Õpilased lahkuvad. 3. Korrapidajad ärgu lahkugu!

II

1. Kell seisab. 2. Palitu rippus. 3. Puu mädaneb. 4. Laps väsis.

Näidis: 1. Kell helises. — Mis helises?
Mida tegi kell?

2. Õpilased lahkuvad. —

Harjutus 180. Kanda vaadeldud lausetes olevad sõnad allpool esitatud tabelisse. Pealkirjaks: *Tegija ja tegevus*.

Tegevuse tegija (kes? mis?).	Tegevus (mida teeb? mida ei tee? mida tegi? jne.).
Kell	helises
jne.	

Seda liiget lauses, mis väljendab olendit, eset või nähtust, kes või mis on lauses tegija ks, nimetatakse **aluseks**.

Alus vastab küsimusele *kes?* või *mis?*

Lauseliiget, mis näitab aluse tegevust, nimetatakse **öeldiseks**.

Alus ja öeldis on lause **pealiikmed**.

Harjutus 181. Leida lausetest öeldised. Esitada öeldise kohta küsimus. Pealkirjaks: *Öeldis*.

Kusta tegi lauakestest väikest majakest.

«Mis sa seal teed?»

«Ma valmistan kuldnokkadele pesakasti. Kevad saabub! Varsti ilmuvad kuldnokad. Nad kaitsevad meie viljapuuaeda. Kuldnokk sööb iga päev tohutul hulgal röövikuid. Nüüd aga panen ma neile puu otsa majakese.»

Kusta võttis pika ridva. Ta lõi pesakasti naeltega tugevasti ridva külge. Siis sidus ta ridva õunapuu tüve külge. Pesakasti avause seadis ta vastu lõunat.

N ä i d i s:

a. ö.

Kusta tegi.

Võrrelda eelmises harjutuses antud laienditega lauseid ja neist moodustatud ainult aluse ja öeldisega lauseid. Kus on lause mõte selgem?

Harjutus 184. Lisada järgmistele lausetele laiendeid juurde. Vajaduse korral muuta aluse ja öeldise järjekorda. Öeldisele kirjutada ö., alusele a.

Laienditele tõmmata laineline joon alla. Pealkirjaks: *Laienditega laused.*

1. Kalju lahkub. 2. Ta jõuab. 3. Kell heliseb. 4. Õpilased lähevad. 5. Õpetaja tuleb. 6. Lapsed tõusevad. 7. Lapsed istuvad. 8. Õpetaja küsib. 9. Rein vastab.

N ä i d i s:

a. ö.

Minu pinginaaber Kalju lahkub alati varakult kodunt.

Harjutus 185. Leida antud lausetest öeldis ja alus. Öeldisele kirjutada ö., alusele a. Pealkirjaks: *Lause pealiikmed.*

Viljandis

Armas Arvo!

Mispärast Sa mulle enam ei kirjuta? Ma saatsin Sulle möödunud kuul ju pika kirja. Kirjas teatasin ma oma koolielu tähtsamaid uudiseid. Vastus sellele ei tule Tallinnast kuidagi teele.

Õppimine läheb mul endiselt hästi. Hiljuti valmis mul uus mudellennuk. Meie korraldame varsti mudellennukite võistluse. Ma võtan sellest tingimata osa. Võistlusele kutsub meie pioneerimalev ka naaberkooli pioneerid.

Kuidas teie elate? Me ootame Sinu ema kogu aeg külla. Mida teeb Su veli? Kuidas Valdeko uus mudellennuk lendab?

Ma jään nüüd ootama Sinult pikka kirja.

Parimaid tervitusi!
Ilmar.

TEGUSÕNA LAIENDID.

1. Töö õpetab tegusõna laiend tegijat.
keda (õpetab)?

Laiend *tegijat* laiendab *te g u s õ n a õ p e t a b* ja vastab küsimusele *keda?*

2. Amet ei küsi leiba.
mida (ei küsi)?

Laiend *leiba* laiendab *te g u s õ n a e i k ü s i* ja vastab küsimusele *mida?*

Laiendid, mis vastavad küsimusele *keda? mida?*, laiendavad *te g u s õ n a g a* väljendatud lauseliiget.

Harjutus 186. Leida antud lausetest laiendid, mis vastavad küsimusele *keda? mida?* Töö teha nii, nagu lause «Töö õpetab tegijat» vaatlemisel. Pealkirjaks: *Laiendid.*

1. Karjatalitaja jootis vasikaid. 2. Helmi tõi heinu. 3. Brigadir kontrollis söötmist. 4. Ta kiitis töötajaid.

Harjutus 187.

Leida antud lausetest laiendid, mis vastavad küsimusele *keda? mida?*. Selleks leida lauses tegusõna (tõmmata 2 joont alla!) ja selle juurde kuuluv laiend. Laiendi järele sulgüdesse asetada küsimus.

Pealkirjaks: *Laiendid*.

1. Vabrikud toodavad tööstuskaupu. 2. Kolhoosid tööstuskaupu ei tooda. 3. Kolhoosid kasvatavad põldudel vilja. 4. Kolhoos müüb vilja riigile. 5. Linnas ostavad töölised kauplusest leiba. 6. Kolhoosnikud ostavad kauplusest tööstuskaupu. 7. Linn varustab maad tööstuskaupadega. 8. Maa toidab linna.

N ä i d i s (mitte ära kirjutada!):

Sirje ostis kauplusest õmblusniiti (mida?).

Harjutus 188. Laiendada antud lausetes tegusõnad laienditega, mis vastavad küsimusele *keda? mida?*

Selleks leida lauses tegusõna (2 joont alla!) ja siis lisada sobiv laiend.

Pealkirjaks: *Laiendite lisamine*.

1. Pioneerid külastasid. 2. Nad nägid. 3. Nad vaatasid. 4. Vanempioneerijuht andis. 5. Ülle pildistas. 6. Toivo joonistas. 7. Saima ostis. 8. Lapsed söötsid. 9. Karupojad tahavad. 10. Ahvid tegid. 11. Külastajad ei näinud.

N ä i d i s:

Pioneerid külastasid loomaaeda (mida?).

Harjutus 189. Moodustada lauseid, mis koosnevad ainult alusest, öeldisest ja küsimusele *keda? mida?* vastavast laiendist. Laiendi järele sulgudesse asetada küsimus. Öeldiseks kasutada allpool antud tegusõnadest moodustatud vorme.

Pealkirjaks: *Laiendiga laused*.

Jälgima, paitama, raputama, õnnitlema, sõidutama, vaatama, abistama, põdema, naerma, silitama.

N ä i d i s (mitte ära kirjutada!):

Poisid jälgisid jalgpallivõistlust (mida?).

Tuul paitab põski (mida?).

Tegusõnaga väljendatud lauseliikme juurde võib kuuluda ka laiend, mis vastab küsimusele *kelle? mille? või kes? mis?*

$\begin{array}{ccc} & \text{tegu\textit{s}\u00f6na} & \text{laiend} \\ & \swarrow \text{---} | & \\ \text{Liina s\u00f6\u00f6tis} & & \text{sea.} \\ & & (\text{s\u00f6\u00f6tis}) \text{ kelle?} \end{array}$

$\begin{array}{ccc} & \text{tegu\textit{s}\u00f6na} & \text{laiend} \\ & \swarrow \text{---} | & \\ \text{Ma lahendasin} & & \text{\u00fclesande.} \\ & & (\text{lahendasin}) \text{ mille?} \end{array}$

$\begin{array}{ccc} & \text{tegu\textit{s}\u00f6na} & \text{laiend} \\ & \swarrow \text{---} | & \\ \text{Liina s\u00f6\u00f6tku} & & \text{sead!} \\ & & (\text{s\u00f6\u00f6tku}) \text{ kes?} \end{array}$

$\begin{array}{ccc} & \text{tegu\textit{s}\u00f6na} & \text{laiend} \\ & \swarrow \text{---} | & \\ \text{Ma lahendasin} & & \text{\u00fclesanded.} \\ & & (\text{lahendasin}) \text{ mis?} \end{array}$

Missugused s\u00f5nad neis lauseis on alusteks, missugused \u00f6eldisteks?

V\u00f6rrelda lauseid:

Ma lahendasin \u00fclesannet (*mida?*).

Ma lahendasin \u00fclesande (*mille?*).

Ma lahendasin \u00fclesanded (*mis?*).

Missugune m\u00f5tteline vahe siin esineb?

Harjutus 190. Leida j\u00e4rgmistest lausetest laiendid, mis vastavad k\u00fcsimustele *kelle?* *mille?* *kes?* *mis?* Selleks leida esiteks lausest tegus\u00f5na (2 joont alla!) ja siis tema laiend.

Pealkirjaks: *Laiendi leidmine.*

1. Mai joonistas j\u00e4nese. 2. Kool korraldas n\u00e4ituse. 3. Tiiu loendagu lapsed! 4. Poisid kleepisid t\u00e4hed loosungile. 5. V\u00e4ino juhtis k\u00falalise kantseleisse. 6. T\u00e4na kirjutas Ilme laused tahvlile. 7. Pioneerit\u00e4tiku pesen ma alati ise puhtaks.

N \u00e4 i d i s (mitte \u00e4ra kirjutada!):

$\begin{array}{ccc} & \swarrow \text{---} | & \\ \text{Ene } \underline{\underline{\text{leidis}}} & & \text{taskur\u00e4ti (mille?).} \end{array}$

Harjutus 191. Laiendada antud lauseid laienditega, mis vastavad küsimustele *kelle? mille?* Kirjutada saadud laused välja. Pealkirjaks: *Laiendite lisamine.*

1. Ma voolisin. 2. Ema ostis. 3. Juhan joonistab.

N ä i d i s (mitte ära kirjutada!):

1. Poisid [✓] tõid vankri (mille?). 2. Poisid [✓] tõid hobuse (kelle?).

Harjutus 192. Kasutada antud tegusõnu käskivas kõneviisis öeldistena ja lisada neile juurde laiendeid. Laiendi järele sulgudesse märkida laiendi kohta käiv küsimus. Pealkirjaks: *Laienditega laused.*

Lükkama, õmblema, andma, noppima, võrdlema, puhastama, kloppima, püüdma, lakkima, ütleva, hüppama, nõudma, mõtlema.

N ä i d i s (mitte ära kirjutada!):

1. Taavi pakkigu raamatud (mis?). 1. Vaadelge pungi (mida?).

Harjutus 193. Leida järgmistest lausetest öeldis, alus ja niisugune laiend, mis vastab küsimusele *keda? mida? kelle? mille?* või *mis?* Öeldisele tõmmata kaks sirgjoont, alusele üks sirgjoon ja vastavale laiendile laineline joon alla.

Tegusõna laiendi järele sulgudesse kirjutada küsimus.

Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine.*

Timurlased.

Uhel rühmakoondusel selgitas vanempioneerijuht timurlust. Timurlus huvitas meid väga. Kes vajavad meie ümbruses abi? Me arutasime seda mitmel korral. Abivajajad kandis Salme nimekirja.

Nüüd abistame me neid sagedasti. Kõige sagedamini külastab meie salk Mart Jõge. Sõjas vigastas mürsk tal jalad.

Eile läks ta arsti juurde. Meie kasutasime seda aega. Poisid lõhkusid hulga puid. Tüdrukud kandsid need ukse juurde. Aias kittkusime me peenardelt umbrohu. Jaak parandas aiavärava. Uksele jätsime me kaardikese meie timurlaste märgiga.

Harjutus 194. Leida (suuliselt) antud muinasjutukatkendist tuntud lauseliikmed.

Saunaema saatis oma poja lammastega karjamaale.

Karjamaal kohtas poiss halli vanameest. Vanake palus poisilt endale musta lammast. Vastutasuks lubas ta poisile koera.

Poisile ei meeldinud vahetuskaup. Lammas annab villa. Koer seda ei anna.

Vanamees ei jätnud poissi rahule.

«Siin ligidal metsas elab hirmus loom. See murrab su lambad maha. Koer aga kaitseb karja.»

Saunaema väike poeg andiski musta lamba vanamehele. Vanamehe koer jäi poisile.

Kodus jutustas poiss oma vahetuskaubast emale. Ema sai väga pahaseks. Ta karistas poega.

Harjutus 195. Tõmmata lausetes öeldisele kaks sirgjoont, alusele üks sirgjoon, kõigile tegusõna laienditele laineline joon alla.

Pealkirjaks: *Alus, öeldis ja laiendid.*

1. Tehas ehitab oma töölistele uue elumaja.
2. Tehase autod vedasid kogu päeva telliseid.
3. Naised ladusid kivid riita.
4. Suur ekskavaator kaevas maja süvendit.
5. Isekallutajad vedasid välja-kaevatud mulda.
6. Mehed ehtasid tornkraanale raudtee.
7. Varsti saavad ehitajad tornkraana.
8. Vanad töölisel õpetavad noori.
9. Eesrindlikud ehitajad ületavad iga päev norme.

NIMISÕNA LAIENDID.

Vaadelda laiendeid, mis vastavad küsimusele *missugune?*

1.

1. **Terav** kirves leiab kivi.

|_____↗
missugune (kirves)?

Mis liiki sõna on *kirves*?

2. **Hea** seeme annab **rikkaliku** saagi.

|_____↗ |_____↗
missugune *missuguse*
(seeme)? (saagi)?

Mis liiki on sõnad *seeme, saagi*?

Mis liiki sõna laiendavad sõnad *hea, rikkaliku*?

Laiendid, mis vastavad küsimusele *missugune?* (*missuguse?* *missugust?* jne.), laiendavad neid lauseliikmeid, mis on nimisõnad.

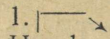
Harjutus 196. Nimetada igast lausest alus ja öeldis.

Leida lausetest nimisõnad (joon alla!) ja küsimusele *missugune?* (*missuguse?* *missugust?* jne.) vastavad laiendid. Noolega näidata, millise sõna juurde kuulub küsimusele *missugune?* vastav laiend.

Pealkirjaks: *Laiendite leidmine.*

1. Hea laps kasvab vitsata. 2. Pill tuleb pika ilu peale. 3. Varajane lind leiab ikka tera. 4. Vana karu ei õpi tantsima. 5. Suur tükk ajab suu lõhki. 6. Pisike säde teeb suure tule. 7. Aeg annab head nõu. 8. Laisk susi (hunt) ei saa lammast. 9. Uus luud pühib puhta toa. 10. Hea sõna ei tee kahju. 11. Täis kõht ei usu tühja kõhtu. 12. Pikem jalg astub pikemad sammud.

Näidis:

1.
1. Hea laps kasvab vitsata.

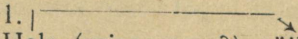
Harjutus 197. Leida lausetest nimisõnad (joon alla!).

Lisada igasse lausesse juurde laiendeid, mis vastavad küsimusele *missugune?* *missugused?* Noolega näidata, millise sõna juurde laiend kuulub. Küsimus asetada sulgudesse.

Pealkirjaks: *Laiendid.*

1. Päike paistab. 2. Tuul puhub. 3. Põllud tahenevad. 4. Rohi haljendab. 5. Lilled õitsevad. 6. Traktor künnab. 7. Muld läigib. 8. Külviaeg ligineb. 9. Mehed puhastavad seemnevilja. 10. Te pange vili kottidesse!

Näidis:

1.
Hele (missugune?) päike paistab.

Harjutus 198. Lisada antud lausetesse laiendeid, mis vastavad küsimusele *missugune?* *missugust?* jne. Juurdekirjutatud laiendi-

tele tõmmata laineline joon alla ja nende järele sulgudesse kirjutada küsimus.

Pealkirjaks: *Laiendite lisamine.*

1. Isa loeb. 2. Ema loeb raamatut. 3. Taimi loeb toas ajalehte. 4. Ma loen toas diivanil romaani. 5. Vend loeb toas akna juures diivanil muinasjutte.

N ä i d i s (mitte ära kirjutada!):

Väikesed (missugused?) lapsed vaatasid suure (missuguse?) laua ääres uut (missugust?) pildiraamatut.

Harjutus 199. Nimetada igast lausest alus ja öeldis.

Lisada antud lausesse juurde laiendid, mis vastavad küsimusele *missugune?* (*missuguse?* *missugust?* jne.).

Kirjutada kõigi laiendite (ka tegusõna laiendite) kohale *la*.

Näidata nooltega, missugust sõna lauses üks või teine laiend laiendab. Pealkirjaks: *Laiendite lisamine.*

1. Korsten tossutab suitsu. 2. Tehas huugab. 3. Töölised valmistavad jalatseid. 4. Meister juhatab töölisi. 5. Töölised pakivad saapaid. 6. Kraana tõstab kaste. 7. Mehed teevad koorma. 8. Auto veab kaupa. 9. Kauplus müüb jalatseid. 10. Isa ostab kingad. 11. Luule saab paki. 12. Ta tänab isa.

N ä i d i s:

la. | _____ ↘ la. | _____ ↘ la.
Pikk (missugune?) korsten tossutab musta (missugust?) suitsu.

Vaadelda laiendeid, mis vastavad küsimusele *kelle (oma)? mille (oma)?*

la.
1. **Enese** kiitus haiseb.
| _____ ↗
kelle (kiitus)?

la.
2. **Autode** tuled paistavad kaugele.
| _____ ↗
mille (oma)?

la. la.
3. **Kolhoosi** auto vedas õpetajate küttepuid.
| _____ ↗ | _____ ↗
kelle (oma)? kelle (oma)?

Mis liiki on need sõnad (*kiitus, auto, küttepuid, tuled*), mille laiendid vastavad küsimusele *kelle (oma)?* või *mille (oma)?*

Laiendid, mis vastavad küsimusele *kelle (oma)? mille (oma)?* laiendavad lausetes n i m i s õ n u.

Harjutus 200. Leida lausetes nimisõnad (joon alla!).

Leida laiendid, mis vastavad küsimusele *kelle (oma)? mille (oma)?* ja tõmmata neile laineline joon alla.

Noolega näidata, millise sõna juurde kuuluvad laiendid, mis vastavad küsimusele *kelle (oma)? mille (oma)?*

Pealkirjaks: *Laiendite leidmine.*

1. Majade aknad läigivad õhtupäikeses.
2. Toomingate okstel rohetavad õrnad lehekesed.
3. Ma lugesin kodus Lutsu «Kevadet».
4. Sovhoosi direktor sõitis koos karjafarmi juhatajaga linna.
5. Masina-traktorijaama traktor külvas meie kolhoosis Toivo kodu ligidal kaera.
6. Helle ema kiitis Valduri joonistust.

N ä i d i s:

Ma|—————>
Majade (mille oma?) aknad läigivad õhtupäikeses.

Harjutus 201. Nimetada igast lausest alus ja öeldis. Laiendada antud lauseid niisuguste laienditega, mis vastavad küsimusele *kelle (oma)? mille (oma)?*

Noolega näidata, missugust sõna lauses nad laiendavad.

Juurdekirjutatud laienditele kirjutada *la*.

Pealkirjaks: *Laiendite lisamine.*

1. Ma puhastasin jalgratast.
2. Isa andis vennale jalgratta.
3. Pioneerid sõitsid pioneeridele külla.
4. Vanempioneerijuht tervitas meid.
5. Pärast kõnet andis esimees pioneeridele lilli.
6. Me vaatasime töid.
7. Vennale meeldis väga seinale asetatud maal.
8. Spordiplatsil pidasid jalgpallurid sõprusvõistluse.
9. Pärast lõunat andis orkester saalis vanematele kontserdi.
10. Pargis korraldasid pioneerid ühise lõkkeõhtu.

N ä i d i s:

Ma|—————>
Ma puhastasin oma jalgratast.

Harjutus 202. Järgmistest lausetest leida kõik tundmaõpitud lauseliikmed. Öeldisele kirjutada *õ*, alusele *a*.; laienditele, mis

vastavad küsimustele *keda? mida? kelle? mille? kes? mis? mis-
sugune? kelle, mille (oma)?, la.*

Suuliselt seletada, missugust sõna üks või teine laiend laiendab.

Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine.*

Ühel hommikul kuuleb vana Andres õues lõbusat vilistamist. Ta vaatab uurivalt ringi. Varsti leiabki ta silm osavad vilemehed. Nende sulgkuued aina helgivad hommikuses päikeses. Kuldsetest nokkadest aga kajavad helisevad vileviisid. Andrese näkku tekib väike naerumuie. Armsad linnud teevad temagi rõõmsaks.

KOONDLAUSE.

Vaadelda järgmist piltlikult kujutatud lauset.

Alus.

(kes?)

Õpilased

Õeldised.

(mida teevad?)

loevad,
arvutavad ja
kirjutavad.

Saame lause: **Õpilased loevad, arvutavad ja kirjutavad.**

Mitu alust ja öeldist on selles lauses?

Vaadelda järgmist piltlikult kujutatud lauset.

Alus.

(kes?)

Aili,
Leida
ja (või) Maimu

Õeldis.

(mida tehku?)

laulgu!

Saame laused: **Aili, Leida ja Maimu laulgu!**

Aili, Leida või Maimu laulgu!

Missugune tegevuse erinevus on kahe saadud lause vahel?

Mitu alust ja mitu öeldist on kummaski lauses?

Niisugust lauset, milles on mitu ühele ja samale küsimusele vastavat lauseliiget (alust, öeldist vm.), nimetatakse **koondlauseks**.

See kirjutada!

Vaadelda kirjavahemärke järgmistes koondlausetes.

a. a. a. ö.
Lehmad, lambad ja kitsed söövad karjamaal.

a. ö. ö. ö.
Oks paindus, praksus ning murdus.

a. ö. ö.
Haige ei söönud ega joonud.

ö. a. a. ö.
Ei isa ega ema saanud linna sõita.

a. a. ö.
Nurmenukud ehk käokaatsad õitsevad kevadel.

a. ö. ö.
 Kas ta nutab või naerab?

Harjutus 203. Kirjutada lünkadesse aluseid, panna vajalikku kohta komad. Pealkirjaks: *Mitme alusega koondlauseid.*

1. Aasal õitsesid juba ja 2.
 ja läksid kalale. 3. Ei ega paist-
 nud taevast. 4. ja lamasid laual. 5.
 või mingu kohe isale appi! 6. Meie koolimaja ümber
 kasvavad ja

Vaadelda siduvate sõnadé *ehk* ja *või* tarvitamist koondlausetes.

ehk	või
Kuremari ehk jõhvikas kasvab soos.	a. a. Kas linna sõitis isa või ema?
Toots ehk Kentuki Lõvi võitles vahvasti.	Eemalt tuli Toots või Imelik.
ö. ö. Poiss arvutas ehk rehkendas kogu aeg peast.	ö. ö. Koolipeol lauln või deklameerin.
Kui korduv lauseliige märgib üht ja sama eset, isikut, tegevust jne.	Kui korduv lauseliige märgib erinevaid esemeid, isikuid, tegevusi jne.

Harjutus 204. Siduda koondlauses korduvad lauseliikmed sõnades *ehk* või *või*. Korduvatele alustele tõmmata üks sirgjoon, korduvatele öeldistele kaks sirgjoont alla.

Pealkirjaks: *Koondlaused*.

1. Floksid (ehk, või) leeklilled õitsevad sügisel. 2. Need arvud liidan (ehk, või) summeerin. 3. Geograafia (ehk, või) maateadus meeldib mulle. 4. Marje parajasti luges (ehk, või) kirjutas. 5. Kiir tritsutas (ehk, või) uisutas jõel. 6. Vaip (ehk, või) tekk Iamas murul. 7. Reinuvader (ehk, või) rebane luuras kanu. 8. Liideta-vate vahele aseta pluss (ehk, või) liitmismärk! 9. Aial kuivas mingi kleit (ehk, või) põll. 10. Lähel (ehk, või) start asus kooli juures. 11. Kas siia tuleb start (ehk, või) finiš? 12. Nööriil rippus seelik (ehk, või) undruk.

Harjutus 205. Panna lausetesse komad, kuhu vaja. Korduvatele alustele tõmmata üks sirgjoon, korduvatele öeldistele kaks sirgjoont alla. Pealkirjaks: *Koondlaused*.

1. Ennemuiste elasid härg, siga, kits, oinas, kukk ja kana üheskoos. 2. Ei siga kits oinas ega kana tahtnud aidata härjal maja ehitada. 3. Härg raius kooris ja tahus palgid üksinda. 4. Härja majal olid vundament, seinad, aknad, uks ja ahi. 5. Kitse ei kaitsnud külma eest karv, habe ega kotad. 6. Talv külm ning pakane tegid ka seale liiga. 7. Oina kuub ja kasukas osutusid talvel õhukesteks. 8. Kana ja kukeke ei leidnud tuisu ajal mullaaugus varju. 9. Siga kits oinas kukk ja kana tulid härja palvele. 10. Sulelised ja sõralised leidsid härja majas ulualuse. 11. Susi ehk hunt tungis kavalusega majja. 12. Siga kits oinas kukk ja kana kihutasid hundi minema.

Vaadelda koondlauseid, milles korduvateks alusteks on liitsõnad.

Õuna- ja pirnipuud õitsevad.

(Õunapuud ja pirnipuud õitsevad.)

Rukki-, nisu- ja odrapõllud kollendasid.

Koondlauses on korduvateks lauseliikmeteks vahel niisugused liitsõnad, millel viimane sõna on ühesugune (*õunapuud, pirnipuud*). Sel puhul jäetakse harilikult liitsõnades viimane sõnaosa

kirjutamata ja pannakse selle asemele sidekriips (rukki-, nisu- ja...).

Viimane liitsõna kirjutatakse täielikuna (odrapõllud).

Harjutus 206. Moodustada koondlauseid, milles korduvateks alusteks on järgnevad liitsõnad. Pealkiri: *Koondlauseid*.

Karjamaa, heinamaa; poeglaps, tütarlaps; kasepuu, tammepuu, leppapuu; maikuu, õiekuu; puumaja, kivimaja; aurulaevad, purjelaevad, mootorlaevad; palituriided, kleidiriided, pesuriided, voodriided.

N ä i d i s:

Karja- ja heinamaa puhastati võsast.

Harjutus 207. Moodustada koondlauseid, milles korduvate lauseliikmetena esinevad järgnevad sõnad. Pealkirjaks: *Koondlauseid*.

Alustena: õpetaja, õpilane; kaubarong, reisirong; rasy, või, margariin; pardid, haned, kanad, kalkunid; relv, sõjariist; kased, tammed, haavad, lepad, pärnad, vahtrad; supitaldrikud, praetaldrikud, leivataldrikud.

Õeldistena: hüppasin, kukkusin; ei käinud, (ei) kuulnud; kulus, undas; vilistas, oigas, nuttis; jookse, ajal

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Mis on lause?
2. Kuidas lauseid sisu järgi liigitatakse?
3. Missugused lauseliikmed on lauses pealiikmeteks?
4. Mida näitab lause alus?
5. Mida väljendab lauses öeldis?
6. Kuidas kutsutakse ühise nimega kõiki neid lauseliikmeid, mis ei ole alused ega öeldised?
7. Tuua lauseid, milles esineb tegusõna laiendeid. Missugustele küsimustele nad vastavad?
8. Tuua lauseid, milles esineb nimisõna laiendeid. Missugustele küsimustele nad vastavad?

9. Kuidas nimetatakse lauset, milles on mitu ühele ja samale küsimusele vastavat lauseliiget?

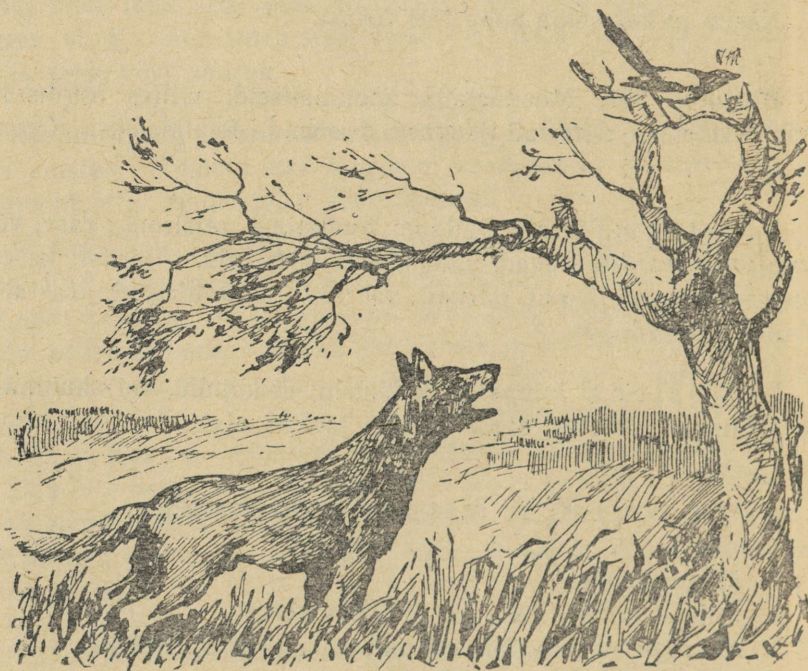
10. Missuguste sõnadega seotakse harilikult koondlause kaht viimast ühesugust lauseliiget?

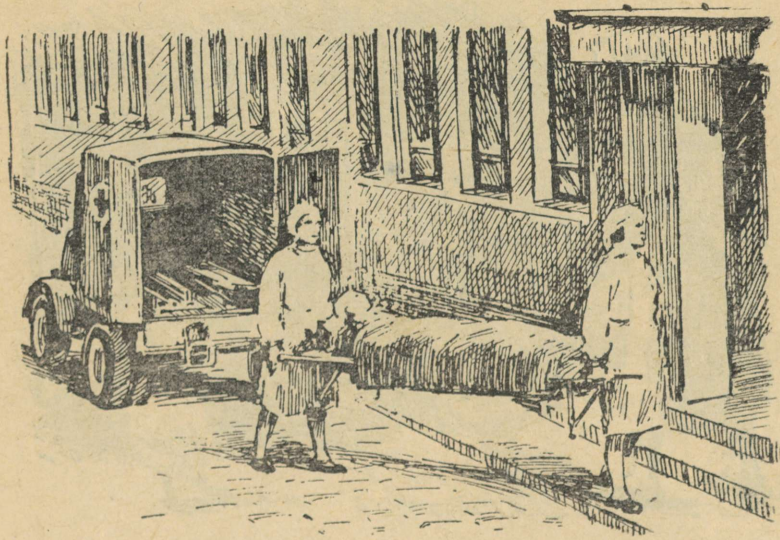
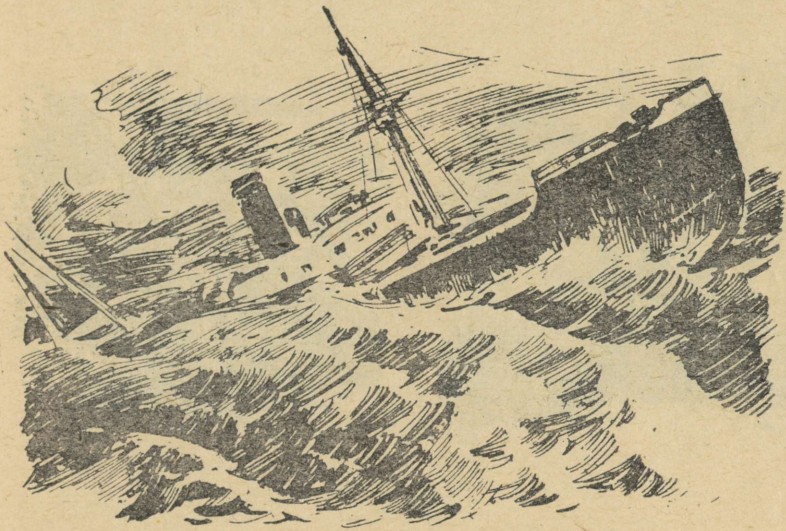
11. Millal tarvitatakse koondluses *ehk*, millal *või*?

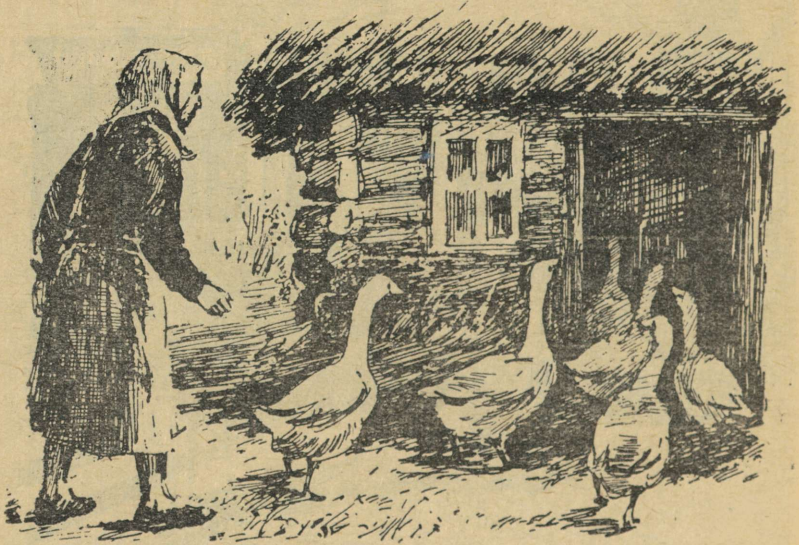
12. Mida on teada kirjavahemärkidest koondluses?

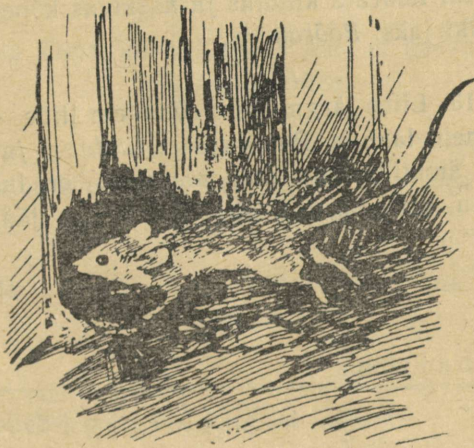
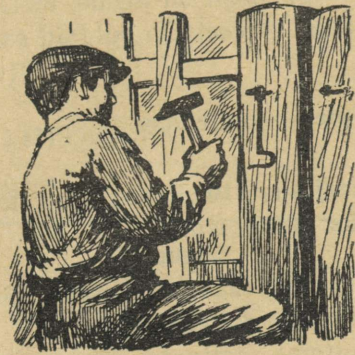
KORDAVAIK HARJUTUSI.

Harjutus 208. Kirjutada, mida on pildidel näha. Pealkirjaks: *h-ga ja h-ta sõnad*.

Harjutus 209. Silbitada antud sõnad ja näidata, kust neid võib poolitada. Pealkirjaks: *Silbitamine ja poolitamine.*

Praegu on mets kõige erutavam ja rikkam. Sinililled on õitse-
nud, ülased kaotavad murdmisel üksikuid õielehti. Kuid lehtemine-
vate sarapuude ümber, keset metsalagendikke, kevadiste kaskede
äll — igal pool on nende, meie põhjamaa liiliate vaelevaid, õrnu,
mõllikult vaikkeid ja puhtaid saari.

(J. Smuul.)

Valev — valendav.

Harjutus 210. Käänata ainsuses ja mitmuses sõna *rukis*. Peal-
kirjaks: *Käänamine.*

Harjutus 211. Kirjutada järgmiste sõnade *da-tegevusnimi*.
Pealkirjaks: *da-tegevusnimi.*

Ruttama, sattuma, süttima, küsima, ehitama, kummardama,
maksma, hüppama, seletama, suplema, tõusma, avaldama, tõttama,
vehklema, leppima, marssima, peksma, tikkima, liuglema, lükkama,
pakkima, naerma, paljundama.

Harjutus 212. Pöörata kindlas ja käskivas kõneviisis tegusõna
hüppama. Pealkirjaks: *Pööramine.*

Harjutus 213. Liita järgmistele sõnadele liide *-gi* või *-ki* ja
kasutada siis neid lauseis. Pealkirjaks: *Liide -gi ja -ki.*

Sajab, vöö, ämblik, leht, rähn, nägu, ämber, lukk, oja, andis,
vihm, seep, tuju, sattusid, lill, oli, liiv, haug, jää, kapp, kirss,
kellele.

N ä i d i s:

T ä n a s a j a b k i y i h m a .

Kellahelin kõlab läbi koolimaja. Jalutamine lakkab. Lapsed ruttavad klassidesse. Igaüks istub kiiresti oma kohale. Ainult korrapidaja seisab õpetajalaua juures. Kaardialusel ripub juba seinakaart. Gloobus seisab õpetajalaual. Vajalikud pildid asetsevad vastavas mapis. Tuleb õpetaja. Õpilased tõusevad püsti. Korrapidaja teatab puudujate nimed. Õpetaja laseb õpilastel istuda. Algab maateaduse tund. Jutal laseb õpetaja jutustada. Uno käest küsib õpetaja kaarti. Juta vastab eeskujulikult. Uno näitab ühe nime valesti. Juta saab hinde viis. Unole paneb õpetaja nelja.

Vaadelda lausete sidumist siduvate sõnadega ja ja ning.

Ema ruttab tööle ja lapsed lähevad kooli.

Pilu nihkus edasi ning päike hakkas jälle paistma.

Liitlauses ja ja ning ette harilikult koma ei panda.

Harjutus 215. Leida lugemikust või mujalt liitlauseid, milles on tarvitatud siduvaid sõnu ja ja ning. Kirjutada need välja.

Eriti jälgida, et liitlausete asemel ei kirjutataks koondlauseid.

Pealkirjaks: *Liitlauseid.*

Vaadelda lauseid, milles esineb sõna aga. Leida alused ja öeldised.

Käed teevad tööd, aga pea toidab.

Vihm kaotab küll põua jäljed, aga põud ei kaota vihma jälgi.

Kui sõna aga seob lauseid, panna kse tema ette alati koma.

Harjutus 216. Panna liitlauseis vajalikku kohta puuduv koma. Pealkirjaks: *Sõna aga lauseis.*

1. Ise tumm aga räägib palju? 2. Paneb silmad nutma aga ei liiguta südant? 3. Üks nupp on hea aga kaks veel parem. 4. Auke täis aga siiski peab kõige tugevamadki? 5. Raud on tugev aga ajahammas on veel tugevam. 6. Hommikul sadas aga pärast oli ilmus. 7. Saabus õhtu aga tuul ei vaikinud.

Vaadelda lauseid, milles esineb sõna *vaid*. Leida neis alus ja öeldis.

Head tagajärjed ei tule iseenesest, vaid kõike saavutame ainult visa tööga.

Ma ei sõitnud koju, vaid jäin veel üheks päevaks linna.

Kui sõnaga *vaid* seotakse lauseid, tuleb tema ette asetada k o m a.

Harjutus 217. Koostada 5 liitlauset, kus sidesõna *vaid* seob lauseid. Pealkirjaks: *Sõna vaid liitlauseis.*

Vaadelda järgmisi liitlauseid. Leida, missugused laused on neis liidetud. Leida igas lauses alus ja öeldis.

Töös võib tulla ebaõnnestumisi, kuid need ei tohi töötahet murda.

Me oleme juba palju saavutanud, kuid peame veel enam kätte võitma.

Sõna *kuid* ette, mis seob lauseid, pannakse alati koma.

Harjutus 218. Kirjutada antud liitlausele veel üks teine liitlause juurde, sidudes nad sidesõnaga *kuid*. Pealkirjaks: *Liitlauseid sõnaga kuid.*

1. Kell oli juba üheksa 2. Taevas tõmbus tumedaks 3. Ma jooksin kohe välja 4. Nurmenukud juba õitsesid 5. Isa ei saanud koosolekule minna 6. Ruttasin vaksalisse 7. Kütt vajutas päästikule 8. Kased, lepad ja pajud juba haljendasid 9. Ma heitsin voodisse pikali 10. Tõnu uuris ja puuris masinat

Vaadelda järgmisi liitlauseid:

Ma jõudsin teele, mis lookles puude vahel.

Uurisid kaardilt teed, mida mööda mul tuli minna.

Poiss leidis tee, mille ta enne oli kaotanud.

Mehed mõõtsid teed, millesse tuli kaevata kraav.

Me liikusime teel, milles oli palju auke.

Matkajad jõudsid teeni, millest neil tuli üle minna.

Kütt jälgis koera, kes jälitas rebast.

Nägin eile koera, keda oli õpetatud redelist üles ronima.

Laps armastas koera, kelle isa talle oli kinkinud.

Sõnade *kes*, *mis* (ükskõik *mis* käändes) ette, mis seovad lauseid, pannakse alati koma.

Harjutus 219. Koostada vähemalt 15 niisugust liitlauseid, milles lausete sidumiseks on tarvitatud sõnu *kes*, *mis* (nimetavas või mõnes muus käändes). Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

Vaadelda järgmisi liitlauseid, milles lausete sidumiseks on tarvitatud sidesõna *et*.

Meie kommunistliku partei tegevus näitab, et ta seab üle kõige rahva huvid.

Aeg tõendab, et meie jõud on võitmatud.

Sõna *et* ette, mis seob lauseid, pannakse alati koma.

Harjutus 220. Kirjutada lausetele juurde puuduv osa. Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

1. et ta läheb linna.
2. et homme tuleb ilus ilm.
3. et ülesande lahendus oli õige.
4. et ema läks kauplusse.
5. et ta vend mängib viiulit.
6. et nad ei jõua lõunaks tööga valmis.
7. et karud magavad talveund.
8. et mootor hakkas turtsuma.

Vaadelda järgmisi lauseid.

Rahu võidab sõja, seepärast et rahupooldajate liikumine on võitmatu.

Rahu võidab sõja, sest selle liikumise eesotsas seisab vääramatu nõukogude rahvas.

seepärast et = sest

Rahu eest tuleb kogu aeg valvel olla, nii et seda keegi ei saaks meie käest ära võtta.

Lausete sidumisel sõnadega seepärast et, nii et sõna et ette koma ei panda, vaid koma pannakse sõnade seepärast, nii ette.

Sõna sest ette, mis seob lauseid, pannakse alati koma.

Harjutus 221. Kirjutada liitlausetele juurde puuduvad osad ja panna komad. Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

1. Panin palitu selga seepärast et 2.
seepärast et hakkas pimedaks minema. 3. see-
pärast et 4. Hommikul oli paks udu nii et
..... 5. Ilmad olid soojad nii et 6.
nii et tolm keerles. 7. nii et 8. Ma jook-
sin nii kiiresti et 9. Isa ei saanud sellepärast
linna sõita et 10. Anne ei saa mängima tulla sest
..... 11. sest ta oli haige. 12. sest
.....

Harjutus 222. Panna koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Koma asetamine*.

1. See mees ei olegi mees kes mehe sõna ei pea. 2. Ära keeda mune mida kana pole veel munenud. 3. Hea lind aga liha ei sööda; hea puu aga palki ei saa? 4. Liivatera ei kanna kuid maja kannab? 5. Lapsed ei läinud hulkuma vaid tulid koolist kohe koju. 6. Istusin pingile ja hakkasin lehte lugema. 7. Poiss jooksis nii et kannad välkusid. 8. Pilved läksid küll nagu heledamaks kuid vihma valas edasi. 9. Hommikuti oli halla seepärast et ööd olid külmad. 10. Käis hele sähvatus ning varsti kostis ka mürin.

11. Hommikul oli maa märg sest õõsi sadas vihma. 12. Selle käest tuleb enam nõuda kellel on parem pea. 13. Kirves rakstas kivvi nii et sädemed lendasid. 14. Kas see on õige et homme on luuremäng?

Vaadelda järgmisi liitlauseid, milles laused on seotud sõna *kus* abil.

Meie mõtted viibivad seal, kus säravad purpurpunased Kremli tähed.

Päev-päevolt võimsamaks muutuvad need maad, kus on võimul rahvas.

Sõna *kus* ette, mis seob lauseid, pannakse alati koma.

Harjutus 223. Lõpetada laused, tarvitades siduvat sõna *kus*.
Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

1. Matkajad jõudsid kohani 2. Sa vaata sinna
3. Te ärge seiske seal 4. Nüüd on põllud seal
5. Ma tahan teada 6. kus auto seisab. 7.
kus on märg maa.

Vaadelda järgmisi lauseid.

Lihtlauseid.	Liitlauseid.
<p><i>Hommik on targem kui õhtu. Parem varblane peos kui tuvi katusel. Poeg töötab sama hästi kui isagi. (...nagu isagi.)</i></p>	<p><i>Ära aja enne vana kaevu kinni, kui uut valmis ei ole. Kas sa tead, kui vana on Tartu ülikool?</i></p>

Sõna *kui* ette, millega seotakse lauseid, pannakse alati koma.

Harjutus 224. Leida võrdlusi, mis sobivad antud lihtlauseite lõpetamiseks. Pealkirjaks: *Võrdlused lihtlauseis*.

1. Teateid me ei saanud. Elasime n a g u
2. Kuusk kasvas sirge kui
3. Pesu oli valge n a g u
4. Järve pind oli õhtul sile kui
5. Kuivanud leib oli kõva n a g u
6. Tõstsin lapsukese üles. Ta oli kerge kui
7. See mees on tugev n a g u
8. Vesi allikas oli selge kui
9. Kuu seisis n a g u taevas.
10. Poiss läks punaseks n a g u
11. Ole nüüd kiire kui
12. Oodates venisid minutid n a g u

Harjutus 225. Panna puuduvad komad. Pealkirjaks: *Sõna kui liht- ja liitlauseis.*

1. Kas te teate kui kõrge on Tallinna Oleviste kiriku torn?
2. Mustem kui süsi, valgem kui lumi, kõrgem kui kirik?
3. Mis nädalapäev see oli kui tädi meil käis?
4. Kuidas me koju saame kui vihma sadama hakkab?
5. Okkaline kui ohakas, ümmargune kui kera?
6. Eest kui ora, keskelt kui kera, tagant lai kui labidas?
7. Öö oli pime kui kott kui mehed teele asusid.
8. Isa oli siis meiereis olnud kui mootorratturid kui tuul sealt mööda olid kihutanud.
9. Pauka jäi kui naelutatult seisma kui raadio kui inimene laual kõnelema hakkas.
10. Parema karta kui kahetseda.

Harjutus 226. Panna puuduvad komad.

Imekivi.

1. Te tunnete sulfidiini mida arst palaviku korral laseb teil sisse võtta. Kas te teate et see on põlevkivist valmistatud? Kas te teate et teede katmiseks tarvitatast asfalt on põlevkivisaadus? Te olete juures olnud kui ema riideid värvib. Need ilusad värvid on toodetud samast mustast tõrvast millega tänavaid kaetakse. Täiskasvanud piserdavad riidele lõhnaõli nii et neile jääb lillelõhn. Lõhnava aine lõhnaõlis ei ole lilledest vaid on valmistatud haisvast põlevkivitõrvast. Käsi peseme põlevkivisaadustest keedetud seebiga ja võime neid vaseliiniga mille algaineks on samuti põlevkivi.

2. Autod vajavad bensiini kuid bensiini toodetakse põlevkivist. Põlevkivituhast võib ka maja ehitada sest sellest tuhasta saab valmistada ehitustelliseid ja tsementi. Maja katuse katame papiga mis on immutatud põlevkivitõrvaga ehk bituumeniga. Põlevkivigaas juhitakse torude kaudu majadesse kus selle abil

saab keskkütet kütta ja toitu keeta. Õhtul me ei mõtlegi sellele kui lülitame sisse elektri et ka valgust võib anda põlevkivi sest paljusid elektrijaamu köetakse põlevkiviga.

Vaadelda järgmisi lauseid.

Lihtlauseid.	Liitlauseid.
<i>Opetaja jutustas siis Moskvast. Koostas in enesele siis päevakava.</i>	<i>Kui kuulad tunnis tähelepanelikult, siis on pärast kergem õppida. Kui võtad tunnist aktiivselt osa, siis jääb kõik paremini meelde.</i>

Sõna *siis* ette, millega seotakse lauseid, pannakse alati koma. Lihtlauseid sõna *siis* ette koma ei panda.

Harjutus 227. Täita lüngad, panna komad. Pealkirjaks: *Liitlauseid sõnaga siis.*

1. Kui rong jaama jõudis siis 2. Kui saabus õhtu siis 3. Kui ma 7-klassilise kooli lõpetan siis 4. Kui siis tuleb vihmane ilm. 5. Kui siis tuleb ilus ilm. 6. Kui siis 7. Siis on hea puhata kui 8. Siis võib tekkida tulekahju kui 9. Siis kui 10. Kui tahad õigesti kirjutada siis

Vaadelda järgmisi liitlauseid.

Lauseid siduv sõna <i>siis</i> on alles.	Lauseid siduv sõna <i>siis</i> on ära jäetud.
<i>Kui kõht on täis, siis ei maitse leib.</i>	<i>Kui kõht täis, ei maitse leib.</i>
<i>Kui kassi pole kodus, siis on hiirtel pidu.</i>	<i>Kui kassi pole kodus, on hiirtel pidu.</i>

Kui liitlauseid lauseid siduv sõna *siis* ära jätta, siis ei muutu lause mõte ega koma asukoht.

Harjutus 228. Panna liitlauseitesse komad. Pealkirjaks: *Vanasõnad*.

1. Kui kassid kisklevad peavad hiired pidu. 2. Kui sügavamalt künnad siis enam leiba saad. 3. Kui pead ei ole siis peab jalgu olema. 4. Kui lähed teisele auku kaevama võta mõõt enda järele. 5. Kui sa vibu liiga pingule tõmbad läheb vibu katki. 6. Kui oled üle koera astunud astu üle saba ka. 7. Kui viga näed laita siis tule ja aita. 8. Kui püüad kõigest väest saad üle igast mäest.

Harjutus 229. Öelda, kuhu ja mispärast pannakse komad.

Juhiseid õppimiseks.

I

1. Koosta enesele päevakava mis näeb ette aja kasutamise. Päevakava täpne täitmine mitte ainult ei õpeta kindlat korda pidama vaid kasvatab ühtlasi tahtjõudu.

2. Ärgates tõuse kohe voodist sest voodis vedelemine nõrgestab tahtjõudu.

3. Võimle igal hommikul sest see tugevdab tervist.

4. Kui kool ei ole liiga kaugel mine kooli jala sest jalutuskäik värskes õhus on terviseks.

5. Kuula tunnis tähelepanelikult siis ei ole kodus vaja õppimiseks nii palju aega kulutada.

6. Võta tunnist aktiivselt osa sest see aitab tunnis läbivõetut meeles pidada.

7. Kui tunnis jääb midagi arusaamatuks küsi kohe või pärast tunde õpetajalt täiendavat seletust.

8. Kui tuled koolist siis puhka 1—1½ tundi. Sel ajal saad koduseid abistada või linnas sisseoste teha või muidu jalutamasa käia.

9. Kui asud õppima võta kõigepealt käsile need ained mis tunduvad kõige raskemad olevat.

10. Kirjalikud tööd tee esimeses järjekorras seepärast et need vajavad sageli enam aega kui suuliselt õpitav.

11. Enne kirjutamisele asumist mõtle kõigepealt järele mida tuleb kirjutada. Kui ülesanne on seotud mõne reeglga siis korda enne kirjutamist seda reeglit.

12. Kui on õpitud siis tuleb kontrollida kas õpitu tõesti on meelde jäänud. Seepärast jutusta suulisi ülesandeid kodustele või kõva häälega iseendale. Kui mõni koht pole veel hästi mees siis loe seda uuesti ning jutusta veel kord.

13. Ära loe aga kunagi magamaheitmiseni. Kui oled õhtul kaua lugenud tee enne magamaheitmist veel lühike jalutuskäik.

14. Enne voodisseminekut ava aken et tuba tuulduks.

15. Jaota aega nii et saaksid ööpäevas vähemalt 9 tundi magada.

16. Pea meeles et hästi õpivad vaid need õpilased kes aega õigesti kasutavad ja õppeainesse põhjalikult süvenevad.

Harjutus 230. Panna koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Komade panemine.*

Kuidas ma kirjandit kirjutasin.

Kui õpetaja andis meile kirjutada kirjandi siis kuulasin tähelepanelikult tema seletusi. Kodus mõtlesin kirjandist pikemalt aga kirjutama veel ei hakanud. Koostasain ainult kava. Järgmisel päeval asusin siis kirjutama. Kirjutamisel jälgisin hoolega et ma ei kalduks kavast kõrvale. Enne ma kirjutamist ei katkestanud kui töö oli valmis. Töö jätsin siis mõneks päevaks seisma. Siis aga võtsin selle uuesti käsile. Kõigepealt lugesin selle läbi aga mitte vaikselt vaid kõvasti. Kui märkasin segaseid lauseid või õigekirjutusvigu parandasin need kohe. Seejärel arvustasin seda mõttes kui võõrast tööd. Lõpuks lugesin kirjandi veel kord enesele ette ja jälgisin eriti kirjavahe märkide asetust. Kui kõik oli korras alles siis kirjutasin kirjandi puhtalt vihikusse.

Neljast vennast olid kolm usinad aga üks oli nii laisk et teda kutsuti laisaks Aaduks.

Kui vennad läksid alet põletama siis põletasid teised usinasti kogu päeva nii et high turjalt tilkus aga laisk istus ainult alemaa serval kivil ja soris suure varbaga tuhka.

Vanemad vennad tõrelesid siis Aaduga aga Aadu vastas:
«Küllap oleksin minagi usin kui leiaksin endale paraja ameti.»

Kui õhtul hakati koju minema läksid teised jalgsi kuid Aadu oli nii laisk et ei viitsinud isegi astuda. Tema võttis ühe mitmeharulise juurika mis ei olnud ära põlenud istus sellele kaksiti nagu hobusele selga ning tõukas kahe kepi varal ennast kodu poole. Sõitis sellepärast et oli laisk.

Kui pulmapidu oli otsa lõppenud ilmus kuningatütar Aadu juurde. Ei olnudki ta tore vaid väikesevõitu. Ei olnudki kaunis ega valgevereline vaid oli hall. Ei olnud tal peas teemantkroon vaid vask-kroon.

Aadu ütles:

«Sa petsid mind! Aga mis sinna ikka paratal!»

Kuningatütar vastas:

«Ma ei petnud sind kuid mind rõhub raske mure. Mul oli õde kuid kolm aastat tagasi jäi ta kadunuks. Kui sa võid ta tagasi tuua siis muutun imeilusaks.»

Kaua mõtles Aadu kuidas saaks kuningatütret õe tagasi muretseda. Lõpuks võttis ta vilepilli ja hakkas seda puhuma. Kohe jooksis Aadu juurde hulk rebaseid kes küsisid:

«Ütle meile mis sind vaevab.»

«Ma tahan teada kus asub mu naise õde.»

«Me teame kus ta asub. Sügaval laanes elab hiiglane Kõma kes hoiab teda vangis.»

OTSENE KÕNE.

Leida antud lausetest liitlauseid.

Missugustest lausetest need on liidetud. Miks mõni lause on asetatud jutumärkide vahele?

Vahetunnis.

On vahetund. Õues värava juures seisavad Rein ja Tiit. Eemalt tuleb nende juurde Jaan ja küsib:

«Kas sul eesti keele kirjand on juba valmis?» (1.)

Palligä mängides vastab Rein:

«See tuleb alles esmaspäeval ära anda.» (2.)

Nüüd hüüab Tiit sekka:

«Minul on see juba ammu valmis!» (3.)

«Kui pikk ta sul tuli?» pärib kohe Jaan. (4.)

«Viis lehekülge,» vastab Tiit. (5.)

«Nii pikk!» imestab Jaan. (6.)

Lugeda poiste jutuajamine nii, et üks on Rein, teine Tiit, kolmas Jaan.

Teise inimese kõne, mis on kõneleja poolt edasi antud sõnalt, ilma ühegi muudatuseta, on **otsene kõne**. Kirjutamisel pannakse otsene kõne jutumärkide vahele.

Otsese kõne selgituseks lisatakse kõneleja poolt sõnu juurde. Neid jutumärkide vahele ei p a n d a.

Piltlikult võib otsest kõnet märkida järgmiselt:

I. (1., 2., 3. lause)

$\frac{\triangle S}{\text{Seletav osa.}} \quad \boxed{:}$

$\frac{\triangle "S"}{\text{Otsene kõne.}} \quad \boxed{?} \left(\boxed{.} \boxed{!} \right) "$

II. (4., 5., 6. lause)

$\frac{\triangle "S"}{\text{Otsene kõne.}} \quad \boxed{?} \left(\boxed{,} \boxed{!} \right) "$

$\frac{\triangle v}{\text{Seletav osa.}} \quad \boxed{.}$

M ä r k u s.

$\frac{\triangle S}{\text{=suurtäht}}$

$\boxed{\quad} = \text{kirjavahemärk}$

$\frac{\triangle v}{\text{=väiketäht}}$

Harjutus 232. Panna vajalikud kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Otsene kõne.*

Poisid sammuvad läbi metsa kodu poole. Äkki näitab üks käega puu otsa ja ütleb sosinal Vaata Mis seal on küsib teine samuti sosinal. Orav istub oksal selgitab esimene Ma ei näe midagi kahetseb teine ja silmitseb hoolega puud. Äkki lööb ta nägu naerule. Nüüd näen hüüab ta kõvasti Orav ehmub ja kaob. Sinu pärast läks orav minema noomib esimene teist, kuid see ei aita midagi. Orav on läinud.

Vaadelda järgmisi otsese kõnega lauseid:

Enne õpetaja klassi ilmumist osistab Jaan Reinule:

«Ma tahaksin täna vastata!» (1.)

«Ma tahaksin ka!» (2.)

«Mul on täna kõik hästi õpitud. Hommikul enne koolitulekut kordasin veel üle,» seletab Jaan Reinule. (3.)

Juttudes antakse sageli otsest kõnet ilma seletava osata (vt. 2. lause!).

Kui ühe isiku otsene kõne koosneb mitmest lausest, siis pannakse lõppjutumärgid pärast viimast lauset (vt. 3. lause!).

Harjutus 233. Tõmmata otsesele kõnele joon alla ja panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid otseses kõnes.*

- I. Viiu askeldab parajasti taldrikute ja märgade lappidega, kui Helle sisse astub.
- Tere Viiu Mis sa siin teed pärib kohe Helle
Tere tere Panen seemneid idanema vastab Viiu
Helle ei taipa ja küsib
Aga miks sa neid nii vara kasvama paned
Ega ma neid seemneid mulda panegi Ma teen idanemisproovi
- II. Nüüd tuleb Helle lähemale ja pärib
Mis seemneid sa siis idanema paned
Kurgiseemneid Nendest ei tea kunagi ilma katsetamata, kuidas nad idanevad
Täiesti õige hüüab Helle Möödunud aastal külvasime kurke kaks korda
Viiu naerab ja ütleb
Tänavu ole targem ja tee idanemisproove nagu mina

Sinised lehed.

I. Katil oli kaks rohelist pliiatsit. Leenal aga polnud ühtki
Leena palus Kati
Luba mulle ivakeseks oma rohelist pliiatsit
Aga Kati vastas
Pean küsimä emalt kas ta lubab
Teisel päeval küsis Leena
Kas ema lubas
Kati ohkas ja sõnas
Ema lubas küll aga ma ei küsinud vennalt
Küsi siis vennalt palus Leena

II. Kolmandal päeval jõudis Leena varem kooli Kui ta nägi
Katit tulevat jooksis talle vastu ja küsis
Noh kas vend lubas
Vend lubas ka aga ma kardan et teed pliiatsi katki
Ma olen ettevaatlik lausus Leena
Kati aga õpetas
Ära terita ära vajuta kõvasti ja ära pista otsa suhu Ja ära
joonista palju
Mul on vaja värvida ainult puude lehed ja mõnes kohas rohtu
seletas Leena
Oi seda on palju ihnutses Kati ja kortsutas kulme Nägugi
muutus tal tusaseks

III. Leena märkas Kati tusatsemist, eemaldus ega võtnud
pliiatsit Kati imestas ja jooksis talle järele
Noh mis sul on Võta ütles Kati
Pole vaja vastas Leena
Kuid tunnis küsis õpetaja
Leena mispärast on sul puulehed siniseks värvitud
Mul pole rohelist pliiatsit
Miks sa ei palunud oma sõbratarilt
Leena vaikis
Kati läks näost punaseks nagu vähk ja ütles
Ma andsin aga ta ei võtnud
Õpetaja vaatas mõlemale tütarlapsele otsa ja mõistis milles
asi seisis
Katil hakkas veel enam häbi

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

Vastamisel tuua alati näiteid.

1. Missugust lauset nimetatakse liitlauseks?
2. Missuguste lauseid siduvate sõnade ette liitlauseis harilikult koma ei panda?
3. Missuguste lauseid siduvate sõnade ette liitlauseis pannakse alati koma?
4. Moodustada liitlauseid sõnadega *kui, siis*.
5. Nimetada, kuidas pannakse jutumärgid ja teised kirjavahe-märgid otseses kõnes, millel on ka seletav osa (ees või järel).

KORDAVAD HARJUTUSED.

* **Harjutus 235.** Tõmmata kaksiktäishäälikutele loogake, kaas-häälikute ühenditele kriips alla. Pealkirjaks: *Kaksiktäishäälikud ja kaashäälikute ühendid.*

Poiss tuli lakast maha, pesi silmad puhtaks, pani uued riided selga ja uue mütsi pähe; püksisääred kääris ta juba kodus üles, et neid kastese rohuga mitte märjaks teha. Nüüd vaatas ta oma lumi-valget leivakotti, mis laual juba valmis seisis, tegi selle suu lahti ja heitis pilgu sisse: siin oli tükk värsket rukki-, teine nisupüüli-leiba. Karpe ta ei avanudki, juba muidugi aimas ta, mis seal sees on.

(A. H. Tammsaare.)

* **Harjutus 236.** Anda seletus (suuline), mispärast tuleb harvendatult trükitud sõnad nii kirjutada. Erilist tähelepanu pöörata jämendatud tähtedega märgitud häälikuile.

Saunas.

1.

Ohtupoolikul hakkasin sauna kütma. Saun asetses metsa ääres järve kaldal. Esiteks kandsin katlasse üle kümne ämbri vett. Siis toppisin puud ahju ja süütasin tule. Et suits läheks välja, avasin akna ja ukse. Aeg-ajalt segasin tuld ja lisasin puid juurde. Vahepeal jooksin metsa, kus kasvas noori kaski, ja tegin paar värsket

vihta. Kui ahjus tukid olid põlenud, viskasin sütele vett, et vingu ei tuleks. Siis võtsin kaltsu ja pesin lavalt ning pinkidelt tahma. Tõin veel viis pange külma vett ja viskasin paar korda leili. Lõpuks tõmbasin akna ning ukse kinni ja läksin teisi sauna kutsuma.

2.

Emal istus akna juures ja õmbles pesule nõõpe ette. Ta andis meile puhta pesu. Võtsime veel kaks kaussi, seebi ja astusime sauna poole. Ees läks isa, siis mina ja viimasena vend Ilmar.

Isa on meil väga kange leilivõtja. Me vennaga istusime lava kõige alumisel astmel, kui isa vihtles. Pärast vihtlemist jooksis isa järve ujuma. Tal on hea tervis. Kui nühkisin Ilmarit, läks tal seepi silma ja ta hakkas nutma. Poiss ei jätnud tükki aega nuttu ja sai isegi tõelda.

Lõpuks olime kõik puhtad. Panime särgid selga, püksid ja lga, musta pesu kokku ja sammusime koju. Toas andis ema meile suure kausitäie kirsse.

* **Harjutus 237.** Kirjutada lünka *b, d, g* või *p, t, k*. Õigesti otsustamiseks hääldada sõnades puuduvaid sulghäälikuid lühidalt, pikalt või ülipikalt. Meenutada ka käänamisel ja pööramisel õpitud õigekirja. Pealkirjaks: *Õige sulghääliku asetamine.*

Õngitsemas.

I. Lau.. äeval korjasin juba ae.. sasti vihmausse, sea.. sin õn.. itsemis.. arbed kor.. a, et püha.. äeval kalale minna. Tea.. sin, et kala.. võtava.. vara häs.. i, see.. ärast las.. sin end ärata.. a enne päi.. ese tõusu.

Jal.. si o.. se minnes oli meil.. järveni ligi 2 kilomeetri.. maa.. . Päi.. ese kul.. sed kiire.. ei olnu.. veel tõusnu.. üle puu.. e la.. va.. e, kui jõu.. sin järve kal.. ale. Kan.. sin aeru.. paa.. i, asetasin rau.. se.. tulli.. koh.. a.. ele, sea.. sin aerud hakkama, vabas.. asin paa.. i pos.. i küljes.. ja sõu.. sin järvele. Mi.. mekor.. se ka.. setamise järel lei.. sin järveso.. i, kus kala.. eriti häs.. i võ.. si.. .

II. Tore oli õn..itse..a. Järv oli pee..elsile, ü..siku..kala..kün..sid selja..a viir..e vee..innale ja na..sasi..kär..sei..ning muid putukai... Üm..errin..i kasvas roh..esti vesiroose. Mur..sin mitu ilusa..valge..õit kojuviimiseks.

Su..lemise..s on aga säärase..koha..õu..sed. Kord oli siin üks kin..sepp ujumisel uppunud.

III. Püü..sin kalu kes..hommikuni. Sain üldse kahe..sa..eist suur..sär..e ja sei..se priske..ahvena... Siis sõu..sin kal..ale ja hakkasin ko..u..oole sammuma. Kan..sin õn..elatti uhkes..i õlal ja kala..otti käes. Juba õueväraval..hüü..sin kodus..ele, et mul oli hea saa... An..sin kala..emale, kes asus nei..kohe puhas..ama. Kohe olid kohal ka kassi..In..s ja Min..s, kes püü..sid var..si kotis..kalu näpata. Neile an..i rappe... Meil oli aga lõuna..s laual tu..li kala..raad.

Tull — aerutugi paadi serval.

Rapped — kala puhastamisest ülejäävad osad.

* **Harjutus 238.** Asetada lünka liide *-ki* või *-gi*. Pealkirjaks: *Liide -ki, gi.*

1.

1. Suure rõõmuga unustas laps aitäh..ütlemata. 2. Haigele tundus suhkur..kibedana. 3. Kass..kartis külma. 4. Täna võib vihma..tulla. 5. Kui..ta oli väsinud, aitas ta siis..isal puid saagida. 6. Põllul nägin ühe püü... 7. Nii see ülesanne tuleb..lahendada. 8. Kirjutamisest oli näpp..tindine. 9. Kurjalt lausunud nõõ..ei ergutanud hobust. 10. Kuu..oli vahepeal loojunud. 11. Palavusest oli kanal nokk..lahti. 12. Emal..ei olnud niisugust värvi lappi. 14. Mõni siig..oli võrku sattunud.

2.

1. Ma ei jätnud ühele..teadet viimata. 2. Nii on..kõige õigem. 3. Selle kohta ei lausunud kumb..sõna... 4. Mul ei olnud säärast mõtet... 5. Lapsed tegid..nõuande järgi. 6. Tööhoog..oli nüüd teistsugune. 7. Sageli võib väikseim..hooletus tuua suure õnnetuse. 8. Tüdrukud..aitasid poistel puid kanda. 9. Kraav..ei jõudnud suurt veehulka ära juhtida. 10. Mida..ei jäetud tegemata. 11. Onu tuli..meile. 12. Ta ei näidanud kirja kellele... 13. Ma ei

saa siis . . teile tulla. 14. Sall . . on minu kootud. 15. Rakk . . oli pihku tekkinud.

* **Harjutus 239.** Leida katkendist omadussõnad ja nimisõnad. Nimisõnadele tõmmata kaks joont, omadussõnadele üks joon alla. Õelda (suuliselt), mis käändes nad on.

Kogu ümbrus rõkkab linnulaulust. Mitmed hääled on noortele matkajatele juba tuttavad. Siit-sealt kostab metsvintide kõlavat laulu, kuskilt on kuulda metslehelinnu mahedat sirinat, eemal häälitseb puiselt hoburästas. Kuid kes see's on? Kõrge kase ladvas kostab nõrka piiksumist. Õpetaja tõstab hoiatavalt käe. Kõik jäävad kohe seisma.

(J. Püük.)

See's — see siis (vahel ei õelda sõna «siis» selgesti välja).

* **Harjutus 240.** Leida katkendist tegusõnad. Õelda, missuguses vormis igäüks neist on.

Eva ei oska külalisele järsku midagi näidata. Ta läheb Kostjaga kaevu juurde ja näitab poisile lindude joogiküna, mille nad vanast seamollist on teinud.

«Kuid linnud lendavad millegipärast õige harva siia oma janu kustutama,» kaebab Eva.

«Siin pole midagi imestada,» lausub Kostja kindlalt. «See on liiga lagedal, inimesed käivad tihti kaevul, linnud ei julge siia jooma tulla. Vii joogiküna sinna põõsa varju, nii et ta pooleldi okste alla jääb, siis on siin varsti joojaid küllalt.»

Pikema jututa võtab Kostja küna maast üles ja paigutab selle uude kohta, kaevust veidi kaugemale.

«Pane üks väike lauatükk vette ujuma, siis saavad pisikesed linnud selle pealt juua ka siis, kui küna ääreni täis ei ole,» ütleb poiss lõpuks.

(J. Püük.)

* **Harjutus 241.** Kirjutada pärisnimed suure algustähega. Pealkirjaks: *Pärisnimed*.

1.

Ühel pühapäeval sõitsime jalgratastel kingissepa linnast välja, et veeta päev mändjala ilusal mererannikul. Alustasime teekonda

lossi tänavalt. Läbisime viktor kingissepa ja lootsi tänava, ületasime tori ja loode¹ silla ning jõudsime loode maanteele. Varsti jõudsime loode tammikuni. Paremalt pool teed linnulahe roostikus käratsesid kajakad — vist oli neil jälle mingi omavaheline tüli.

Teeristil pöörasime vasakule, sõrve maanteele. Varsti algas pikk nasva küla, mida poolitab nasva jõgi. See on imelik jõgi. Kord voolab ta merest mullutu lahte, kord vastupidi — selle järgi, kummas veeseis on kõrgem. Siinne kaluriartell püüab suvel merest rohkesti maitsvaid lestakalu, mis nasva lestade nime all on tuntud üle kogu saaremaa.

2.

Edasi viib laudsile tee mändjala poole. Vasakul särab päikeses suur katel, sõrve säärest piiratud liivi lahe osa. Eemal sinetab abruka saar, kuulsate abruka pähklite kasvukoht. Tähelepanelikumal vaatlemisel võib märgata abruka saare naabruses madala vahase saare piirjooni. Hoopis vasakul roomassaare sadama kohal ajab oma pea ussina püsti sadama tuletorn.

Veel natuke sõitu ja olemegi mändjala küla alguses. Algas männik, mis kasvab kitsa ribana sõrve maantee ja ranna vahel. Natuke enne kanalit pöördusime männikusse. Läbisime selle ja jõudsime randa, kus veetsime supeldes ning puhtal liival päevitades kogu päeva.

* **Harjutus 242.** Eraldada harvendatult trükitud sõnades käändelõpp püstkriipsuga. Mitmuse tunnusele tõmmata loogake alla. Pealkirjaks: *Käändelõpp ja mitmuse tunnus.*

Kalurite elu Rammu saarel.

Raske oli kalurite elu Rammu saarel kodanliku korra ajal. Mootorpaate siis kaluritel polnud. Kalu püüti aerupaatidega. Võrke oli vähe, kuid uute ostmiseks puudusid kaluritel majanduslikud võimadused. Kui kalurid vahel saidki hea saagi, tuli kalad müüa odavalt ülesostjatele. Kui ülesostjatel puudus huvi saare kalurite saagi vastu, pidid kalurid sõudma oma viletsate aerupaatidega Tallinna, kaotades sellega palju aega.

¹ siin kohanimi.

Sootuks teiseks muutus kalurite elu nõukogude korra ajal. Rammu saare kalurid astusid Viktor Kingissepa nimelisse kalurikolhoosi ja moodustasid saarel kaluribrigaadi. Nüüd on kaluritel kasutada mootorpaadid ja küllaldaselt püüniseid. Pidevalt varustatakse kalureid mootorite kütte ja püüniste materjaliga.

Saare kalurid elavad nüüd jõukalt. Enamikul kaluritest on raadio. Mitmed kalurite lapsed õpivad kõrgemates koolides.

*** Harjutus 243.** Kirjutada lünga asemele *d* või *t*. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav ja mitmuse nimetav.*

I. 1. Ma ostsin täna kolm raamatu.. (*mida?*). 2. Kas need on sinu õpiku.. (*mis?*)? 3. Palun, näita mulle oma sirkli.. (*mida?*)! 4. Minu paberi.. (*mis?*) olid laual, kui sa oma valge.. paberi.. (*mida?*) lõikasid. 5. Vaatlesime tabeli.. (*mida?*) ja kordasime reegli.. (*mida?*). 6. Toogu igaüks kaks sobiva.. näide.. (*mida?*)! 7. Raske.. lause.. (*mis?*) kirjutati tahvlile. 8. Ma panen õhtul raamatu.. (*mis?*), vihiku.. (*mis?*) ja muu.. (*mis?*) õppetarbe.. (*mis?*) järgmiseks päevaks valmis. 9. Enne magamamineku.. (*mida?*) kontrollin, kas kõik tüki.. (*mis?*) on õpitud, harjutuse.. (*mis?*) tehtud ja ülesande.. (*mis?*) lahendatud.

II. 1. Teetöölised parandasid tee.. (*mida?*). 2. Korrastatud tee.. (*mis?*) ei muutu poriseks. 3. Soo.. (*mis?*) on kevadel vett täis. 4. Seda soo.. (*mida?*) hakkab kolhoos nüüd kraavitama. 5. Kolhoosis künti soomaa.. (*mida?*). 6. Ühiselt suudetakse teostada suure.. töö.. (*mis?*). 7. Sügisese.. öö.. (*mis?*) on pimedad. 8. Harva on näha kuu.. (*mida?*). 9. Suure.. puu.. (*mis?*) kohisesid. 10. Pakiti värsked.. või.. (*mida?*). 11. Vend köitis suur.. raamatu.. (*mida?*). 12. Kas sul on kõik muu.. töö.. (*mis?*) valmis? 13. Õde kudus kirju.. vöö.. (*mida?*). 14. Soovisin kõigile hea.. öö.. (*mida?*).

*** Harjutus 244.** Kirjutada sulgudes olevad sõnad nõutavas käändes ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav ja mitmuse nimetav.*

1. Ma mõistan tikkudega paar (huvitav vigur) teha. 2. Aia nurgas kasvasid kolm (sirge toomingas). 3. Kaks (osav ja julge sõdur) läksid luurele. 4. Mõned (vanem tabel) viidi parandada.

5. Paul, too kõik (pudel) siia riiulile! 6. Siin on veel viis (pudel).
7. Tee ääres kasvas paar (puu). 8. Näitusel olid mõned väga (hea töö). 9. Meile anti lahendada kümme (kerge ülesanne). 10. Ostsin paar (odav pliiats). 11. Osta mõned (odav pliiats)! 12. Ruumi valgustasid kaks (latern). 13. Seina ääres seisis mitu (madal riiul).
14. Ma olin kaks (kuu) ja kolm (nädal) haige. 15. Lisa lahusesse mõned tilgad (kange soolhape)! 16. Värvimiseks kulus kaks kilo (hea värnits). 17. Vajan paar (hea hapu kurk). 18. Võtsin abiks mõned (nupukas tüdruk). 19. Neli (vanem tüdruk) pandi korrapidajateks.

* **Harjutus 245.** Kirjutada lünka õige *da*-tegevusnime tunnus. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi*.

1. Sinul tuleb täna sööginõud pes... , kuivata... ja seejärel kõik omale kohale aseta...! 2. Võimlemise tunnis sai marssi... , joos... , hüpa... , roni... ja isegi maadel... 3. Mul kästi siia lipa... ja sulle üteti... , et sul tuleb kolhoosikeskuse ruta... 4. Silla käsipuul ei tohi nii rippu... , sest sa võid vette kukku... ja ära uppu...! 5. Kui vanem inimene teid kõnetab, tuleb istmelt tõus... ja korralikult püsti seis... 6. Suuskadel järsust mäest alla kihuta... , osavasti vehel... , nagu kala uju... , hästi maadel... — seda ta mõistis.

* **Harjutus 246.** Kirjutada antud sõnad käskivas kõneviisis (tunnusega *-ge*, *-gu* või *-ke*, *-ku*). Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis*.

Kirjutama, sõudma, pöörlema, tõttama, kloppima, kummardama, maksma, trükkima, liuglema, kündma, selgitama, leppima, suplema, maitsma, nõudma, marssima, hüppama, valima, toppima, õmblema, ehitama, seisma, kõnelema, jooksuma, lappima, lükkama, paljundama.

* **Harjutus 247.** Panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärkide asetamine*.

Kas sa tunned oma kodukohta?

Paljud noored unistavad ainult reisimisest. Kas nad aga ei unusta et meie suur maa algab juba nende maja ukse eest.

Sa unistad kaugetest maadest kuid sinu ümber on osa kodumaad mida sinu esivanemad oma higiga on niisutanud. Kas sa aga tunned oma kodukohta. Kas sa tead millal tekkis ja kuidas kasvas

sinu kodulinn Kas sa tunnend oma linna ümbrust nii hästi et sa pimedaski ei eksi seal ära Kas sa tunnend nimepidi kõiki puud ja lilli mis kasvavad lähimas metsas Kas sa tunnend hääle järgi kõiki linde kes seal elavad Kas sa tead kui kaugele saab sõita jõel mis sinu külast läbi voolab Sa ei aimagi kui palju huvitavat on sinu ümber päris sinu lähedal

Õpi kõike seda tundma ja armastama

* **Harjutus 248.** Määrata (suuliselt) järgnevais lauseis kõik tuntud lauseliikmed (öeldis, alus, õpitud laiendid).

Missugused alljärgnevaist lauseist on koondlause?

Viljapuude istutamine.

Eile istutas meie lastebrigaad kooliaias viljapuid. Kolhoosi aednik juhtis meie töid. Suuremad poisid kaevasid istutusauke. Aednik lõi iga augu põhja tugeva tugiteiba. Ilmar ja Ants kandsid raamiga istutusaukudesse rammusat mulda.

Enne istutamist kõrvaldas Jaan puudel kõik katkised juured. Väike Taimi kastis puukeste juured savikõrti. Siis aetasid Koidu ja Pilvi noore puukese istutusauku. Augus seadsid nad juured ühtlaselt laiali. Puu tüve jätsid nad veidi tugiteibast eemale. Rein ja Helle ajasid juurtele mulda. Puud hoidis sel ajal pikakasvuline Toomas. Iga puukese ümber tegid lapsed ümmarguse kastmisenõo. Tiit, Heino, Urve ja Anu kastsid seejärel kohe puukesi. Puude tüved sidus aednik tugiteiba külge. Sideme alla aetas ta vana kotiriiet. Kõitmiseks kasutas aednik painduvat pajuviitsa.

Päeva jooksul istutasime me hulga õuna-, kirsi- ja ploomipuid. Mõne aasta pärast kannavad nad juba maitsvat vilja.

* **Harjutus 249.** Kirjutada antud kahekõne nii, et sellel oleks ka seletav osa, kas otsese kõne ees või järel. Alapealkirjaks: *Kahekõne.*

Lõputa jutt.

Too vett!

Millega?

Kruusiga.

Ei saa, kruus katki.

Paranda äral

Millega?

Õlekõrrega.

Kõrs pikk.

Lõika lühikeseks!
Millega?
Noaga.
Ei saa, nuga nüri.
Tee teravaks.

Millega?
Tahuga.
Tahk kui v.
Too vetti!
Millega?

(Rahvajutt)

Tahk — kivi, millel teritatakse nuga jne.

N ä i d i s:

Isa käskis: «Too vetti!»
«Millega?» küsis poeg.
«Kruusiga,» vastas isa.
Poeg aga ütles: ...

* **Harjutus 250.** Öelda, missugune sulghäälik tuleb lünka kirjutada ja mispärasst.

Moodustada lauseid, milles kasutada antud sõnu. Pealkirjaks: *Liitsõnad*.

Lau .. äev, um .. sõlm, Nõu .. ogudemaa, al .. kool, õuna .. uu, nüü .. sama, siid .. luus, kooli .. ink, spordi .. ress, mai .. uu, maa .. eadus, töö .. ink, auto .. uss, tugi .. ool, hele .. eez, talve .. alitu, nõu .. ogude õpilased, põld .. üü, lennuki .. ensiin, kin .. sepp.

* **Harjutus 251.** Kirjutada sulgudes asetsevad sõnad kokku või lahku, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Liitsõnad*.

Koolis.

Ma olin täna (korra pidaja). Hommikul tulin teistest varem (kooli majja), süütasin (klassi toas) lambid, avasin (õhu aknad), võtsin (tahvli lapi), tegin selle (vee kraani) all märjaks ja pühkisin (klassi tahvli) üle. Seejärel tõin (õpetajate toast) NSV Liidu kaardi ja (kaardi kepi), sest esimene tund oli meil (maa teadus). Kaardi riputasin (kaardi puule), (kaardi kepi) asetasin tahvli äärelle. Seejuures meenus, et (kaardi kepi) tegin mina koos (pingi naabriga). Valasin ka tinti (tindi pottidesse), kontrollisin, kas kriiti

on, rebisin (seina kalendrist) eelse lehe ja viskasin selle (paberi korvi). Nüüd oli (klassi ruum) igati korras.

* **Harjutus 252.** Kirjutada sulgudes asetsevad sõnad kokku või lahku, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Liitsõnad*.

1. Kevadel õitseb (heina maadel) (varsa kabi) ehk (konna kappas). 2. (Varsa kabja) lehe piirjooned on ju (varsa kabja) jälje moodi. 3. Ja üks (hiire kõrva) vili ole (hiire kõrva) moodi. 4. Suured kui (härgade silmad) on (härja silmad), väikesed valged kui (särgede silmad) on vees kasvanud (särje silmad). 5. (Hundi hamba) õied on (hundi hammaste) taolised, (nõia hamba) õied on kõverad ja kollased nagu (muinas jutu) (nõia hambad). 6. Et (rebase saba) on peaaegu nagu (rebase saba), saigi ta säärase nime. 7. (Peni keele) moodi on jällegi (peni keele) leht. 8. (Karu käpp) on üleni karvane nagu (karu käpp), (kassi käpp) aga pehme ja roosa nagu (kassi käpp). 9. Mispärast nimetatakse üht lindu (künni linnuks), teist (lepa linnuks), üht lille (rukki lilleks), teist (või lilleks)?

* **Harjutus 253.** Otsustada, kas sulgudes asetsevad sõnad moodustavad liitsõna või mitte.

I

Asume kooliaeda korrastama.

Kooli (õppe aed ja katse aed) vajab meil korrastamist. Talve jooksul on mõned (aia latid) murdunud, (pea värav) viltu vajunud, (tee rajad) kumeruse kaotanud ja (iste pingid) luitunud. (Vilja puude) ja (marja põõsaste) võrades on kuivanud oksid. (Aja lehest) aga loeme, kuidas igal pool pioneerid ja teised (kooli lapsed) (kooli aedu) korrastavad.

Nii arutasime IV (klassi juhatajaga) (kooli maja) õues ühel (vahe tunnil). Otsustasime (kooli aia) korda seada.

«Uue Elu» kolhoosilt saame (kruusa veoks) (hobu veoki). (Värava postid) korrastab (maja hoidja). (Värvimis tööd) võttis enda hooleks 1. (pioneerid) salk. (Aia latid) uuendatakse (vanem pioneerid) juhatusel 2. salga pioneeride poolt.

(Lipu varda) ümber teeme (viis nurga) ja istutame sinna (punaseid astreid). (Tee ääred) lõikame sirgeks ja katame (uue

kruusaga). (Lille peenraid) rajame (kooli maja) ette ja mitmele poole aeda. (Õuna puude tüved) lupjame valgeks. (Puude võra-dest) lõikame kuivanud oksad välja.

Tööle hakkame tuleval (püha päeval). (Mai kuu) algus on (aia töödeks) ju kõige sobivam. (Naaber kooliga) aga astume (kooli aia) korrastamises sotsialistlikku võistlusse.

Võra — puu oksastik.

LISA.

AADRESSIDE KIRJUTAMINE.

1.

Linna-aadressides märgitakse:

1. rajooni nimetus (*kui on vähetuntud linn; Eestis võib ära jätta*);
2. linna nimetus;
3. tänava nimetus, maja number, korteri number;
4. saaja (*perekonna- ja eesnimi või asutuse nimetus*);
5. saatja aadress ja nimi (*alumisele äärele joone alla*).

Näidis.

Viljandi rajoon

Mustla

Pikk tn. 5, krt. 1

Kivi, Jaan

Postmargi
koht

Saatja: Tallinn, Sakala tn. 53

Eesti NSV Vabariiklik Õpetajate Täiendusinstituut

Maa-aadressides märgitakse:

1. rajooni nimetus;
2. postiasutuse (*kontori, sidejaoskonna*) nimetus;
3. külanõukogu nimetus;
4. kolhoosi või asula nimetus (*kui asula nimetus erineb postiasutuse nimetusest*);
5. tänava nimetus, maja number, korteri number (*kui on tegemist asulaga*);
6. saaja (*perekonna- ja eesnimi või asutuse nimi*);
7. saatja aadress ja nimi (*alumiselt äärele joone alla*).

Näidis.

Tähitud

Suure-Jaani rajoon

Vastsemõisa

Oru külanõukogu

„Paala“ kolhoos

Kuusik, Alma

Postmargi
koht

Saatja: Kose raj., Kehra, Kooli tn. 7, krt. 2

Mägiste, Juta

Märkused.

Erimärkmed kirjal (näit. tähitud) kirjutatakse
1. reana vasakule üles.

* TELEGRAMMIDE KIRJUTAMINE.

Telegrammiplangile märgitakse:

1. kategooria ja erimärkmed (välk-, kiir-; lihttelegrammi puhul ei märgita midagi);
2. kuhu (aadress; Eesti NSV-s maale saates piisab postiasutuse, külanõukogu ja kolhoosi nimetusest);
3. kellele;
4. tekst (lühidalt, sest iga sõna ja arvu eest tuleb tasuda, kuid arusaadavalt; kirjavahemärgid vajaduse korral sõnadega kirjutada);
5. saatja ja tema aadress (alumisele äärel joone alla).

Näidis.

СЛОВ	ПЛАТА		Министерство		Связи СССР	ПЕРЕДАЧА	
	руб.	коп.				___ го ___ ч. ___ м.	№ связи _____
			ТЕЛЕГРАММА			Передал: _____	Служ. отметки
Итого			Из _____	№ _____			
Принял:			___ сл. ___ го ___ ч. ___ м.				
Категория и отметки особого вида			Категooria ja erimärkmed		Kiir		
Куда	Kuhu		Tallinn Sakala 57 krt 4				
Кому	Kellele		Arumaa Leida				
Ära saada punkt Homme sõidan 0740 Tartu							
Selma							
Arumaa, Selma Jüri t.							
Отправитель и его адрес:		Saatja ja tema aadress:		Väike-Maarja			
Turu tn. 28, krt. 2							

Märkus. Et telegramm tuleb kätte trükitähtedes: ÄRA SAADA PUNKT HOMME SÖIDAN 0740 TARTU, siis ilma sõnata PUNKT jääks telegrammi sisu arusaamatuks.

СЛОВ	ПЛАТА		Министерство		Связи СССР	ПЕРЕДАЧА	
	руб.	коп.				___ го ___ ч. ___ м	
			ТЕЛЕГРАММА			№ связи _____	Передал: _____
Итого			Из _____			Служ. отметки	
Принял:			№ _____	сл. ___ го ___ ч. ___ м.			
Категория и отметки особого вида		Kategooria ja erimärkmed					
Куда	Kuhu	<i>Riisipere Mäe külanõukogu «Oktoobri Võidu» kolhoos</i>					
Кому	Kellele	<i>Ruusa August</i>					
<i>Uueks eluaastaks palju õnne</i>							
<i>Oleg</i>							
Отправитель и его адрес:	Saatja ja tema aadress:	<i>Stepanov, Oleg Grigori p. Tartu I. V. Mitšurini tn. 74, krt. 8</i>					

* AVALDUSE KIRJUTAMINE.

Juhised avalduse kirjutamiseks.

Avaldus kirjutatakse isiklikult korraliku käekirjaga kas tervele või poolele (mitte kunagi väiksemale) poognaleheküljele. Paber lõigatakse korralikult. Kogu kirjutus mahutatakse ilusasti lehe keskele. Kirjutamisel jäetakse siseäär suurem (umbes 4 cm) kui välisäär (umbes 2,5 cm). Muidu ei saa avaldust nii kausta ömmelda, et teda sealt saaks vajaduse korral lugeda.

Avalduse näidis.

Alamäe 7-a. Kooli ringi «Osavad käed» juhatusele.

*IV klassi õpilase
Aili Villemi t. Kalda*

avaldus.

Palun mind vastu võtta ringi «Osavad käed» liikmeks, sest tunnen suurt huvi käsitöö vastu.

Olen pioneer. III klassi lõpetamisel olid mu tunnistusel kõigi õppeainete hinded 4 ja 5, samuti oli käitumine hinnatud 5-ga.

Alamäel

Aili Kallas

.....
(kuupäev, aasta)

SISUKORD

Häälik, täht, silp	3
Uldisi selgitusi	3
Tähestik	4
Täis- ja kaashäälikud	5
Helilised ja helitud häälikud	6
Sulghäälikud	7
<i>p, t, k</i> sõna algul	7
<i>b, d, g</i> sõna algul	8
<i>h</i> sõna algul	11
Lühike, pikk ja ülipikk täishäälik	16
Uhesilbilised sõnad, milledes ülipikk täishäälik kirjutatakse ühe	20
tähega	21
Lühike, pikk ja ülipikk kaashäälik	26
Uhesilbilised sõnad, milles ülipikk kaashäälik märgitakse ühe	27
tähega	29
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	29
Häälikuühendid	31
Kaksiktäishäälikud	36
Kaashäälikute ühendid	37
Silbitamine ja poolitamine	38
Kuidas sõnu silbitatakse	38
Kuidas sõnu poolitatakse	38
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	39
Kordavaid harjutusi	41
Käändsõna	41
Nimisõnad	43
Uld- ja pärisnimed	47
Omadussõnad	51
Asesõnad	54
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	54
Kordavaid harjutusi	57
Käänamine	57
Uldisi küsimusi	63
Sõnade käänamine	64
<i>sepp</i> -tüüpi sõnade käänamine	69
<i>maastik</i> -tüüpi sõnade käänamine	73
<i>mõte</i> -tüüpi sõnade käänamine	75
<i>hammas</i> -tüüpi sõnade käänamine	78
Kokkuvõtteid käänamisest	78
Ainsuse omastav	79
Ainsuse osastav	79
Ainsuse omastav ja osastav	80
Ainsuse osastav ja mitmuse omastav	83
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	83
Kordavaid harjutusi	83

Tegusõna	88
Uldisi küsimusi	88
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	92
Pööramine	93
Pöörded, ainsus ja mitmus	94
Jaatav ja eitav kõne	95
Ajad	96
Kõneviisid	101
1. Kindel kõneviis	101
2. Käskiv kõneviis	102
Tegusõna tüvi	104
Kaks rühma tegusõnu	105
<i>õppima</i> järgi pöörduvad tegusõnad	106
<i>hakkama</i> järgi pöörduvad tegusõnad	109
<i>õmblema</i> järgi pöörduvad tegusõnad	112
Kokkuvõtteid pööramisest	114
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	118
Kordavaid harjutusi	119
Liitsõna	123
Lause ja kirjavahemärgid lause lõpus	128
Kordavat ja süvendavat	128
Jutustav, küsi- ja hüüdlause	129
Lauseliikmed	131
Lauseliikmed lihtlauses	132
Alus ja öeldis	132
Tegusõna laiendid	135
Nimisõna laiendid	139
Koordlause	144
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	147
Kordavaid harjutusi	148
Liitlause	153
Kirjavahemärgid liitlauses	153
Otsene kõne	163
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	167
Kordavad harjutused	167
Lisa	178
Aadresside kirjutamine	178
Telegrammide kirjutamine	180
Avalduse kirjutamine	181

Ордлик, Виктор Тыннович

УЧЕБНИК ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА

для IV класса

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja V. Parbo. Tehniline toimetaja E. Lumet.

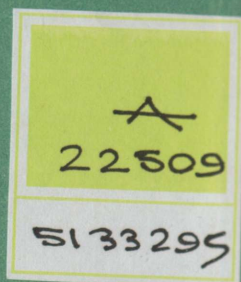
Korrektorid H. Abo ja H. Kull

Ladumisele antud 24. XI 1958. Trükkimisele antud 5. III 1959. Paber 60×92, 1/16.
Trükipoognaid 11,5. Arvutuspoognaid 8,55. Trükiarv 14 000. Tellimise nr. 4438.
Trükikoda «Tartu Kommunist», Tartu, Ülikooli 17/19.

Hind rbl. 1.65

ト
ル

Rbl. 1.65

Rbl. 1.65

A
22509
5133295

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00513329 5

IIIIIIIIII EESTI KEELE OPIK I

V. ORDLIK

EESTI KEELE
ÕPIK

IV
KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS